



T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARAP DİLİNDE İSM-İ TAFDÎLİN AMELİ
(MES'ELETÜ'L-KUHL)

Kemal HACIMURTAZAOĞLU

(2501170013)

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ali BULUT

İstanbul – 2020

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARAP DİLİNDE İSM-İ TAFDÎLİN AMELİ
(MES'ELETÜ'L-KUHL)

Kemal HACIMURTAZAOĞLU

(2501170013)

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ali BULUT

İstanbul – 2020

ÖZ

ARAP DİLİNDE İSM-İ TAFDİLİN AMELİ (MES'ELETÜ'L-KUHL)

KEMAL HACIMURTAZAOĞLU

İsm-i tafdîl; “ef’al” vezninde kullanılan, genelde iki şey arasında ortak bir özelliğe ve bu özelliğin iki şeyden birinde diğerine göre daha çok olduğuna delâlet eden müştak (türemiş) bir isimdir.

Bu çalışmanın amacı ve kapsamı; ism-i tafdîl’in sarf ve nahiv ilimleri açısından genel özelliklerinin incelenmesi, özellikle de nahiv ilminde pek çok tartışmalara ve müstakil çalışmaların yapılmasına sebep olan “açık isim olan fâilde amel etmesi (kühl meselesi)”nin temel kaynaklar çerçevesinde ele alınması ve konuyla ilgili yapılmış özel çalışmaların tanıtılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: İsm-i tafdîl, Kühl meselesi, Ef’alü min, Ef’alü'-tafdîl.

ABSTRACT

THE EFFECT OF ISMU'T-TAFDÎL ON VISIBLE NOUN IN ARABIC (THE ISSUE OF KUHL)

KEMAL HACIMURTAZAOĞLU

“Ismu’t-tafdîl” (comperative and superlative form) which is formed in ef’al, is a derivative noun which generally indicates a common feature between two things and that this feature is more in one than the other.

The aim and scope of this study is examination of the general characteristics of the “ismu’t-tafdîl” in terms of morphology (ilmu’s-sarf) and syntax (ilmu’n-nahv), especially the study of the “effect of ismu’t-tafdîl on visible noun which it is the subject of the ismu’t-tafdîl (the issue of kuhl)”, which has caused many discussions and independent studies in the science of ilmu’n-nahv within the framework of basic sources and is the introduction of studies on the subject.

Key Words: Comperative and superlative form, the issue of kuhl, af’alu min, af’alu’t-tafdil.

ÖNSÖZ

Arap dili ve belâgati içerisinde tartışmaların odak noktası olmuş birçok konu mevcuttur. Zamanla bu konular içerisinde bazıları özel isimlerle anılır hâle gelmiştir. Biz de bu konulardan “kühl meselesi” olarak meşhur olan ism-i tafdîlin açık ismi ref‘ etmesi konusunu incelemeyi düşündük.

Bu konuyu çalışmak istememizin sebebi; meselenin nahiv kitaplarında ve müstakil eserlerde açıklanıyor olmasına rağmen anlaşılmasının güç oluşu ve konuyla ilgilenen öğrencilerin mesele hakkında tüm görüş ve açıklamaları içeren Türkçe bir kaynağa erişim sağlayamamalarıdır.

Çalışmamızın hedefi; okuyucunun ism-i tafdîlin sarf ve nahiv özelliklerine orta düzeyde aşina olması, kühl meselesinin açıklama ve inceliklerine vakıf olması ve son olarak da konu ile ilgili literatür bilgisine sâhip olmasıdır. Bu sebeple tezimiz bir giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Girişte tezin amacı, kapsamı ve kaynakları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Birinci bölümde ism-i tafdîl, sarf ve nahiv ilimleri açısından incelenmiştir. Tezimizin konusu olan kühl meselesinin daha detaylı incelenebilmesi için gerekli olan bilgiler etraflıca serdedilmiş ve görüş farklılıklarına işaret edilmiştir.

İkinci bölümde tezimizin asıl konusu olan kühl meselesi ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve konuyla ilgili farklı görüşler ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ism-i tafdîl ile ilgili, özellikle kühl meselesi hakkında kaleme alınmış müstakil çalışmalar ve müellifleri tanıtılmıştır.

Sonuçta da tezde işlenen konuların kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmamızın ortaya çıkmasında birçok kıymetli şahsın katkıları mevcuttur.

Bu süreçte bana tavsiye ve tenkitleriyle yol gösteren kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Ali Bulut’a şükranlarımı sunarım.

Araştırmalarım esnasında bana vakit ayırıp yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Musa Alak ve Aziz Ençakar hocalarıma da teşekkür ederim.

Sadece bu çalışma sürecinde değil hayatım boyunca benden maddî ve en önemlisi manevî desteklerini bir an olsun esirgemeyen anne ve babama en derin muhabbetle minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Bütün bunların yanında ilimle tanışmama vesile olan, sabrı ve tebessümüyle ilmi sevmemde en mühim âmillerden biri olan ilk hocam Saadettin Parlak’a da teşekkür ederim.

Son olarak beni bir daha ayrılmamak üzere ilim yoluna sevk eden, maddî ve manevî desteğini sürekli hissettiren ve en önemlisi ilmin derinini gösterip elde etmeyi öğreten pek muhterem ve sevgili hocam Necat Akdeniz’e en kalbî duygularıyla teşekkür ederim.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah’tandır.

Kemal HACIMURTAZAOĞLU

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	i
V	
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSM-İ TAFDÎLİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE KULLANIMI

I. İSM-İ TAFDÎLİN TARİFİ.....	4
II. İSM-İ TAFDÎLİN TÜRETİLMESİ.....	6
A. İSM-İ TAFDÎLİN DOĞRUDAN TÜRETİLEBİLECEĞİ KELİMELERİN ŞARTLARI.....	6
B. İSM-İ TAFDÎLİN DOĞRUDAN TÜRETİLEMEDİĞİ KELİMELERDEN İSM-İ TAFDÎL YAPILMASI.....	12
III. İSM-İ TAFDÎLİN HÂLLERİ VE KULLANIMI.....	15
A. İSM-İ TAFDÎLİN HÂLLERİ.....	15
B. İSM-İ TAFDÎLİN KULLANIMI.....	21
IV. İSM-İ TAFDÎLİN DELÂLET ETTİĞİ MÂNÂLAR.....	28
A. TAFDÎL (ÜSTÜNLÜK/FAZLALIK).....	29
B. MÜŞÂREKET (ORTAKLIK).....	33
C. BA‘ZİYYET (BİR ŞEYİN CİNSİ/PARÇASI OLMA).....	45

İKİNCİ BÖLÜM
İSM-İ TAFDÎLİN AÇIK İSİMLERDE AMEL ETMESİ
(KÜHL MES'ELESİ)

I. KÜHL MES'ELESİNİN İSİMLENDİRİLMESİ.....	52
II. İSİMLERİN FİİL GİBİ AMEL ETMELERİ.....	54
A. FİİL GİBİ AMEL EDEBİLEN İSİMLER.....	54
B. İSM-İ FAİL, İSM-İ MEF'ÛL VE SIFAT-I MÜŞEBBEHENİN AMEL ŞARTLARI.....	55
C. MÜBÂLAĞA VEZİNLERİNİN AMEL ŞARTLARI.....	59
D. İSM-İ TAFDÎLİ DİĞER VASIF İSİMLERİNDEN AYIRAN ÖZELLİKLERİ.....	60
III. KÜHL MES'ELESİNİN KURALLARI.....	62
A. İBNÜ'L-HÂCİB'İN (Ö. 646/1249) KURALI.....	62
B. İBN MÂLİK'İN (Ö. 672/1274) KURALI.....	65
C. İBN HİŞÂM'İN (Ö. 761/1360) KURALI.....	66
D. BİRGİVÎ'NİN (Ö. 981/1573) KURALI.....	68
IV. KÜHL MESELESİNİN ŞARTLARI.....	70
A. İSM-İ TAFDÎLDEN ÖNCE NEFİY, NEHİY YA DA İSTİFHAM OLMALIDIR.....	70
B. İSM-İ TAFDÎL KENDİSİNDEN ÖNCE GELEN BİR ŞEYE DAYANMALIDIR.....	74
C. İSM-İ TAFDÎLİN FAİLİ SEBEBİ VE YABANCI OLMALIDIR.....	75
D. İSM-İ TAFDÎLİN MERFÛ'U İKİ İTİBARLA KENDİ ÜZERİNE MUFADDAL OLMALIDIR.....	76
V. KÜHL MESELESİNİN FARKLI ŞEKİLLERİ.....	79
A. İKİ ZAMİRİN DE ZİKREDİLMESİ.....	79
B. İLK ZAMİRİN HAZFEDİLİP İKİNCİSİNİN ZİKREDİLMESİ.....	82
C. İLK ZAMİRİN ZİKREDİLİP İKİNCİSİNİN HAZFEDİLMESİ.....	83
D. İKİ ZAMİRİN DE HAZFEDİLMESİ.....	89
VI. KÜHL MESELESİNDE İSM-İ TAFDÎLİN REF' ETME İLLETLERİ.....	91
A. İSM-İ TAFDÎLİN FİİL MÂNÂSINDA OLUŞU.....	91
B. AÇIK İSMİN MÜBTEDÂ YA DA HABER OLMAYA ELVERİŞLİ OLMAMASI.....	93
C. ANLAMIN MAKSADA DAHA UYGUN OLMASI.....	95

D.	AÇIK İSMİN ZAMİR HÜKMÜNDE OLMASI.....	96
E.	MUFADDAL VE MEFDÛLÜN AYNI ŞEY OLMASI.....	96
VII.	İSM-İ TAFDÎLİN KÜHL MES'ELESİ DIŞINDA KALAN AMELİ.....	97
A.	REF' AMELİ.....	97
B.	NASB AMELİ.....	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSM-İ TAFDÎLİN AÇIK İSİMDE AMEL ETMESİNE (KÜHL MESELESİ) DAİR MÜSTAKİL ÇALIŞMA YAPANLAR VE ESERLERİ

I.	KÜHL MESELESİ HAKKINDA MÜSTAKİL ESER YAZANLAR.....	111
A.	ÇÂRPERDÎ (Ö. 746/1346).....	112
B.	NİKSÂRÎ (Ö. 8/14. YY.).....	113
C.	NECMÜDDİN SA'İD EL-ACEMÎ (Ö. 8/14. YY.).....	116
D.	İBNÜ'S-SÂİĞ (Ö. 776/1375).....	118
E.	DEMÂMÎNÎ (Ö. 827/1424).....	120
F.	KÂFİYECİ (Ö. 879/1474).....	121
G.	İBN TOLUN (Ö. 953/1546).....	124
H.	İBNÜ'L-HANBELÎ (Ö. 971/1563).....	125
İ.	SÜLEYMÂN B. ALÎ ED-DUHAYYÂN.....	128
J.	ALÎ B. ÂMİR EŞ-ŞEHRÎ.....	129
II.	İSM-İ TAFDÎL HAKKINDA KÜHL MESELESİ İLE BİRLİKTE BAŞKA KONULARI DA İÇEREN ESER YAZANLAR.....	131
A.	ALÎ VEHBÎ ET-TRABZONÎ (Ö. 1303/1886).....	131
B.	RİYÂD YÛNUS HALEF EL-CUBÛRÎ.....	132
C.	MUHAMMED ABDÛLKÂDİR HENÂDÎ.....	133
D.	YUSUF ZİYA BAL.....	134
E.	HATİCE KÜBRA ÖZCAN.....	135
F.	ÂMİNE MUHAMMED HAYDER.....	135
III.	İSM-İ TAFDÎL HAKKINDA KÜHL MESELESİNİ İÇERMEYEN ESER YAZANLAR.....	137
A.	İBN KEMÂL PAŞA (Ö. 940/1534).....	137
B.	MUHAMMED MAHMÛD BUNDUK.....	138
C.	AHMED İBRÂHİM EL-CEDBE ve BESSÂM HASAN MİHRE.....	138

SONUÇ.....140

KAYNAKÇA..... 142



KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
Blm.	: Bölümü (Kütüphane)
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ktp.	: Kütüphanesi
m.	: Mîlâdî
nr.	: Demirbaş numarası
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
vb.	: ve benzeri/benzerleri
vd.	: ve devamı/ ve diğerleri
vr.	: Varak (Yazma eserler için)
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

İsm-i tafdîl Arap dili tarihi içinde birçok araştırma ve tartışmanın konusu olmuştur. Bu çalışmalar içinde ism-i tafdîlin tüm yönleri masaya yatırılmıştır. Bunlar içerisinde en meşhur olanı da kühl meselesidir.

Tezin Amacı ve Kapsamı

Kühl meselesinin muhtevası, ism-i tafdîlin açık ismi fâili olarak alabilmesidir. Meselenin meşhur olmasının sebebi, anlaşılması güç ve şartlarının yoğun olmasıdır. Birçok âlim bu konu hakkında açıklamalar serdetmiş olsa da meselenin zorluğu ve ilgi odağı olma durumu ortadan kalkmamıştır. Bu isimle meşhur olmasının sebebi de Sîbeveyh'in vermiş olduğu şu örnektir;

• مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلَ مِنْهُ فِي عَيْنِهِ.

“Sürmenin; gözünde, Zeyd’in (en son zamirle Zeyd kastedilmiştir) gözündeki hâlden daha güzel görüldüğü kimse görmedim.”

Bu örneğin âlimler tarafından çokça dillendirilmesi ve üzerine konuşulması, konunun örnekte geçen “sürme” (الكل) kelimesiyle özdeşleşmesine sebebiyet vermiştir.

Tezimizin ana odağı kühl meselesidir. Bununla; konunun zorluğunun hafifletilmesi, ilgililer için konuyla alakalı Türkçe bir kaynağın hazırlanması ve daha detaylı araştırma yapmak isteyenlere konu hakkında yazılmış müstakil eserlerin tanıtılması amaçlanmıştır. Bu sebeple çalışmamız üç bölüme ayrılmıştır.

Birinci bölümde ism-i tafdîl, sarf ve nahiv açısından incelenmiş ve delâlet ettiği mânâlar açıklanmıştır.

İkinci bölümde (مسألة الكحل) “kühl meselesi” isminin sebebi ve kökeni araştırılmış, âlimlerin kühl meselesi için koymuş olduğu veciz kurallar açıklanmış, meselenin şartları ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve farklı cümle şekilleri serdedilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde de ism-i tafdîl ve özelde kühl meselesi ile ilgili kaleme alınmış çalışmalar ve müellifleri tanıtılmıştır.

Kaynaklar

Çalışmamızda birçok kaynaktan istifade ettik. Bunları nahiv kitapları, şevâhid şerhleri, tefsir ve i'râbü'l-Kur'ân eserleri, hadis kitapları ve konuyla ilgili makale ya da risâleler olarak beş başlıkta inceleyebiliriz.

a) Nahiv kitapları: Tezimizde mümkün oldukça temel eserlerden istifade etmeye çalıştık. Görüş sâhiplerinin varsa kendi kitaplarına, yoksa onlara en yakın dönem eserlere başvurduk.

İstifade ettiğimiz başlıca eserler Sîbeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitab*'ı, Müberrid'in (ö. 286/900) *el-Muktadab*'ı, İbnü's-Serrâc'ın (ö. 316/929) *el-Usûl fi'n-nahv*'i, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye*'si ve bunun şerhleri, İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) *Elfiyye*'si, *Teshîlü'l-fevâid*'i, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*'si ve bu 3 kitabın şerhleridir. Bunların yanında modern dönemde yazılmış Abbas Hasan'ın (ö. 1398/1979) *en-Nahvu'l-vâfi*'si, Nâdirî'nin *Nahvu'l-lügati'l-Arabiyye*'si gibi eserlerden de çokça istifade ettik.

b) Şevâhid şerhleri: Çalışmamızda mümkün oldukça şiirleri delil ya da misal olarak zikretmeye gayret ettik. Bu şiirlerin doğru yazımı ve tercümeleri için belli başlı şevahid şerhlerinden istifade ettik. Bunlardan en önemlileri Bedrüddîn el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *el-Mekâsîdü'n-nahviyye*'si, Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin (ö. 1093/1682) *Hizânetü'l-edeb*'i ve Şürrâb'ın (ö. 1435/2013) *Şerhu's-sevâhidi's-şi'riyye*'sidir.

c) Tefsir ve i'râbü'l-kur'ân eserleri: Tezimizde mümkün oldukça âyetleri de örnek ve delil olarak zikrettik. Bunların tercüme ve açıklamaları için bazı dirâyet tefsirlerinden faydalandık. Bunların başlıcaları Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı ve Tîbî (ö. 743/1343) hâşiyesi, Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) *el-Bahru'l-muhîl*'ı ve İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) *el-Muharraru'l-vecîz*'idir.

Bunların yanında yer yer i'râbü'l-Kur'ân eserlerinden de istifade ettik. Bunlardan bazıları Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1355) *ed-Dürü'l-mesûn*'u, Ebû Muhammed el-Mekkî'nin (ö. 437/1045) *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân*'ıdır.

d) Hadis kitapları: Araştırmalarımız esnasında yer yer ilgili konularda delil teşkil edecek hadis-i şerîflere de rastladık. Bunları da çoğunlukla Buhârî (ö. 256/870)

ve Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi 'u's-sahîh*'lerinden ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inden aldık.

e) Kühl meselesi ile ilgili makale ve risâleler: Çalışmamızın özellikle ikinci bölümünde kühl meselesi ile ilgili kaleme alınmış müstakil çalışmalardan da çokça istifade ettik. Bunlar içerisinde en çok başvurduğumuz kaynaklar İbnü's-Sâîğ'in (ö. 776/1375) *el-Vaz 'u'l-bâhir*'i, Kâfiyeci'nin (ö. 879/1474) *Nüzhetü 'l-ashâb* ve *Remzü 'l-esrâr* adlı risâleleri ve Süleymân ed-Duhayyân'ın *Mes 'eletü 'l-kühl fi 'n-nahvi 'l-Arabî* adlı çalışmasıdır.

Buraya kadar zikrettiğimiz çalışmaların dışında da istifade ettiğimiz birçok eser olmasına rağmen bu saydıklarımız tezimizde sürekli başvurduğumuz kaynakları teşkil etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSM-İ TAFDÎLİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE KULLANIMI

Tezimizin birinci bölümünde ism-i tafdîlin tarifi, sîgasının nasıl yapıldığı, hâlleri, kullanımı ve delâlet ettiği mânâlar işlenecektir. Bütün bunların ikinci bölüm için bir altyapı teşkil edeceğini düşünmemiz sebebiyle birinci bölümü bu konuları incelemeye ayırdık.

I. İSM-İ TAFDÎLİN TARİFİ

“Ef’alü’t-tafdîl (أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ); ef’al (أَفْعَلُ) vezninde kullanılan, genelde iki şey arasında ortak bir özelliğe ve bu özelliğin iki şeyden birinde diğerine göre daha çok olduğuna delâlet eden müştak (türemiş) bir isimdir.”¹

Her ne kadar tarifte ef’alü’t-tafdîl (أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ) ifadesi kullanılmış olsa da bu kelimeler için ism-i tafdîl (اسم التَّفْضِيلِ)², ism-i ziyade (اسم الزِّيَادَةِ)³ ve ef’alü min (أَفْعَلُ مِنْ)⁴ gibi farklı isimleri tercih edenler de olmuştur; fakat nahivciler tarafından en çok tercih edilen isim ef’alü’t-tafdîldir (أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ). İsm-i tafdîl ifadesi birçok âlim tarafından kullanılmış olsa da فَاضِلٌ (faziletli), غَالِبٌ (üstün gelen), زَائِدٌ (fazla) gibi mânâda üstünlük bildiren ism-i fâil kelimeleri de içine alabileceği için pek tercih edilmemiştir.⁵ Fakat biz bu çalışmamızda ism-i tafdîl ifadesini kullanmayı tercih edeceğiz; çünkü günümüzde bu ismin kullanılması herhangi bir iltibasa mahal bırakmamaktadır.

Ef’alü’t-tafdîl (أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ) isminin kullanılmasına خَيْرٌ (daha hayırlı), شَرٌّ (daha şerli) ve حُبٌّ (daha sevgili) kelimelerinin (أَفْعَلُ) vezninde olmamalarına rağmen bu kelimeler içinde sayılmaları sebebiyle itiraz edilmiş olsa da bu kabul görmemiştir;⁶ çünkü (خَيْرٌ), (شَرٌّ) ve (حُبٌّ) kelimelerinin aslı (أَخْيَرُ), (أَشَرُّ) ve (أَحَبُّ)’dur. Çok

¹ Abbas Hasan (ö. 1398/1979), **en-Nahvü’l-vâfi**, 1. baskı, Beyrut: Mektebetü’l-Muhammedî, 2007, III, 280.

² Radiyyüddîn, Necmüleimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Garavî es-Semnâkî el-Esterâbâdî (ö. 688/1289’dan sonra), **Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye**, (nşr. Yûsuf Hasan Ömer), 1. baskı, Bingazi: Câmiatü Kâryûnis, 1978, III, 447.

³ Sabbân, Ebu’l-İrfân Muhammed b. Alî el-Mısrî es-Sabbân (ö. 1206/1792), **Hâşiyetü’s-Sabbân alâ şerhi’l-Üsmûnî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, (nşr. Abdülhamîd Hindâvî), 1. baskı, Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2014, III, 67.

⁴ Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâfî eş-Şâtibî (ö. 790/1388), **el-Mekâsıdû’s-şâfiye fi şerhi’l-Hülâsati’l-kâfiye**, (nşr. Abdülmecîd Katâmiş, Muhammed İbrâhîm el-Benâ), 1. baskı, Mekke: Câmiatü Ümmi’l-Kurâ, 2007, IV, 571.

⁵ Radiyyüddîn, **Şerhu’l-Kâfiye**, III, 447.

⁶ Radiyyüddîn, **Şerhu’l-Kâfiye**, III, 447.

kullanılmaları sebebiyle başlarındaki hemze düşürülmüştür. Bundan dolayı takdîrî de olsa bu kelimeler de (أَفْعَل) veyninde kabul edilmektedirler.⁷

“İki şey arasında ortak bir özelliğe” ve “daha çok olduğuna delâlet eden” ifadeleri ism-i tafdîlin vaz‘î mânâlarını belirtmektedir. Bazı durumlarda ism-i tafdîl bu mânâlardan uzaklaşabilir.

İlk durum için örnek vermek gerekirse; “yazın sıcaklığı kışın soğukluğundan daha şiddetlidir.” cümlesi Arapçada (الصَّيْفُ أَحَرُّ مِنَ الشِّتَاءِ) cümlesiyle ifade edilebilir. Bu durumda ism-i tafdîl iki şeyde ortak bir özelliğe delâlet etmiş olmaz.⁸ İkinci durum için de (وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ)⁹ âyeti örnek verilebilir. Burada da (أَهْوَنُ) kelimesiyle kolaylığın daha çok olduğu anlaşılmamaktadır.¹⁰

Tarifte geçen “biri diğerine üstün kılınmış iki şey”in üstün kılınanına “mufaddal” (مُفَضَّلٌ) diğerine de “mufaddalün aleyh” (مُفَضَّلٌ عَلَيْهِ) ya da “mefdûl” (مَفْذُولٌ) adı verilmektedir.¹¹

⁷ Nâdirî, Muhammed Es‘ad en-Nâdirî, **Nahvü’l-lügati’l-Arabiyye**, 2. baskı, Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2011, s. 114.

⁸ Mustafa el-Ğalâyînî (ö. 1303/1944), **Cami‘u’d-dürûsi’l-Arabiyye**, 1. baskı, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 2017, s. 174.

⁹ Meâli: “Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O’dur ve bu O’nun için pek kolaydır.” Rûm Sûresi, 30:27.

¹⁰ Konuyla ilgili detaylı açıklamalar “İsm-i Tafdîlin Delâlet Ettiği Mânâlar” başlığı altında serdedilecektir.

¹¹ Abbas Hasan, **en-Nahvü’l-vâfi**, III, 281.

II. İSM-İ TAFDİLİN TÜRETİLMESİ

İsm-i tafdîl müştak yani türemiş bir kelimedir ve onun hangi kelimelerden nasıl türetilceği ile ilgili bazı şartlar mevcuttur.

İsm-i tafdîl, taaccüp fiili sîgaları olan (مَا أَفْعَلُهُ) ve (أَفْعِلْ بِهِ) ile hem lafız hem de mânâ yönünden birbirine kıyas edilmektedir. İkisinde de (أَفْعِلْ) vezni bulunması lafzen, ikisinin de söz konusu şeyde bir üstünlük belirtmeleri¹² de manen benzerlikleridir.¹³ Bu benzerlikleri sebebiyle nahiv âlimleri türetilmeleri ve kullanımlarındaki çoğu hususta biri için delil kabul ettiklerini diğeri için de kullanmışlardır.¹⁴ Hangi kelimelerden türetilceği hususunda aralarında hiçbir fark yoktur.¹⁵ İbn Mâlik (ö. 672/1274) bu hususu şöyle vurgulamıştır:

• صُغِ مِنْ مَصْنُوعٍ مِنْهُ لِلتَّعْجُبِ «أَفْعِلْ» لِلتَّفْضِيلِ وَأَبِ اللَّذِّ أَبِي

Taaccüp (fiilleri)'nin türetildiği (fiiller)'den tafdîl için

(أَفْعِلْ)'yi türet ve (taaccüp fiilleri) türetilmeyenlerde de yüz çevir (türetme).¹⁶

A. İSM-İ TAFDİLİN DOĞRUDAN TÜRETİLEBİLECEĞİ KELİMELEİN ŞARTLARI

İsm-i tafdîlin türetilbileceği kelimeler için sekiz şart sayılmaktadır.¹⁷ Bunlardan ilki kelimenin fiil olmasıdır. Bu şart bazı kitaplarda şartlar içerisinde sayılmamaktadır. Çünkü bundan sonra zikredilecek bütün şartlar bunun üzerine bina edilmektedir. Bundan dolayı da cümleyi “ism-i tafdîlin türetilbileceği fiiller için yedi şart vardır” şeklinde kurarlar.

¹² Taaccüp fiillerinin üstünlük belirtmesi şöyle açıklanabilir: (زَيْدٌ أَعْلَمُ مِنْ عَمْرٍو) cümlesinde Zeyd'in Amr'dan daha bilgili olduğu belirtilerek onun bu konudaki üstünlüğü ifade edilmiş oldu. (مَا أَعْلَمُ زَيْدًا) cümlesinde de Zeyd'in bilgili oluşuna şaşırmış ve onun alışla gelmiş bilgi düzeyinden üstün olduğu belirtilmiş oldu.

¹³ İbn Ya'îş, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Alî b. Ya'îş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî (ö. 643/1245), *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, (nşr. Emîl Bedî' Ya'kûb), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001, IV, 120.

¹⁴ Şâtıbî, *el-Mekâsîd*, IV, 571.

¹⁵ İbn Ümmî Kâsım, Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî (ö. 749/1348), *Tavdihü'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, (nşr. Abdurrahmân Alî Süleymân), 1. baskı, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2001, III, 933.

¹⁶ İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî el-Endelüsî (ö. 672/1274), *Elfiyyetü İbn Mâlik fi'n-nahv ve't-tasrîf*, (nşr. Süleymân b. Abdülazîz b. Abdillâh el-Uyûnî), Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 2007, s. 130.

¹⁷ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, III, 33.

Geriye kalan yedi şart da şunlardır: Mutasarrıf olmak; sülâsî olmak; nâkıs olmamak; meçhul olmamak; artma, azalma ya da üstünlük mânâlarına elverişli olmak; menfî olmamak; sıfat-ı müşebbehesi (فَعْلَاءَ)/(أَفْعُلُ) vezniyle gelen bir fiil olmamak.

1. Fiil Olmak

İsm-i tafdîlin türetileceği kelimeler fiil olmalıdır. İsimlerden türetilmemektedir. Bununla beraber bazı kelimeler vardır ki bunların fiil kökü olmadığı hâlde kendilerinden ism-i tafdîl türetilmektedir. Kaba mânâsında kullanılan (جُف) kelimesi böyle bir isimdir. Bu isimden (زَيْدٌ أَجْلَفُ مِنْ عَمْرٍو) şeklinde bir cümle kurulursa bu şâzz bir kullanım olacaktır; fakat bu kelimenin bir fiilinin olduğu da söylenmiştir.¹⁸ Buna göre bu cümlenin kullanımı şâzz olmayacaktır.¹⁹

2. Mutasarrıf Olmak

Kendisinden ism-i tafdîl türetilebilecek kelimelerin ikinci şartı mutasarrıf bir fiil olmalarıdır. Bir fiilin mutasarrıf olması onun mâzî, muzârî ve emir çekiminin olmasıdır. Mutasarrıf olmayan fiillerden ism-i tafdîl türetilemez.

Fiillerin mutasarrıf olmaması iki çeşittir:

a) İlki; bir fiilin zamana ve/veya hadese (eylem) delâlet etmemesidir. Bu delâlet fiillerde asıldır. Bundan mahrum kalmak da onun fiilliğini zayıflatır. Bundan dolayı da fiil gayr-ı mutasarrıf olur. (نَعَمْ), (بَيْسَ), (لَيْسَ) ve (عَسَى) gibi fiiller bu türdendir.²⁰

b) İkincisi; bir fiilin zamana ve/veya hadese delâlet ettiği hâlde çekimini kaybetmesidir. Bu da yerinde aynı mânâdaki başka bir fiilin aynı sîgasının kullanılmasıyla olur. (وَدَعَ) ve (وَدَرَ) fiilleri böyledir. Bu fiillerin muzârî sîgaları kullanılsa da mâzî sîgaları kullanılmamaktadır. Bunun sebebi de Arapların “terk etti” mânâsını ifade etmek için (تَرَكَ) fiilini kullanmasıdır. Diğer fiiller aynı mânâyı ifade

¹⁸ Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), **Mu'cem el-kâmûsu'l-mühîd**, (nşr. Halil Me'mûn Şeyhâ), 4. baskı, Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, 2009, s. 229.

¹⁹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî en-Nahvî (ö. 761/1360), **Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2015, III, 238.

²⁰ İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî (ö. 769/1367), **Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), 1. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Naşirûn, 2017, III, 154.

etseler de Arapların onları hiç kullanmamasıyla mâzî çekimi yapılmayan fiiller sınıfına girmişlerdir.

Bu iki çeşit gayr-ı mutasarrıf fiillerden de ism-i tafdîl çekimi yapılamamaktadır. Yani (أَنْعَمَ) ve (أَلَيْسَ) denilemediği gibi (أُودِعَ) ve (أُودِرَ) da denilememektedir.²¹

3. Sülâsî Olmak

İsm-i tafdîlin türetilme şartlarından üçüncüsü türetilecek kelimenin sülâsî olmasıdır. Bir fiilin sülâsî olması onun müfred-müzekker-mâzî çekiminin üç harfli olmasıdır. Sülâsî olmayan fiillerden (أَفْعَلُ) vezni türetilemez. Çünkü ism-i tafdîlin vezni 4 harflidir. 4 harfli bir fiilin bu vezne uydurulması için ya fiilin bir harfini ya da veznin bir harfini ortadan kaldırmak gerekir. Bu durum da karışıklığa sebebiyet verir.²² (دَرَبَجَ) fiilini (أَفْعَلُ) veznine sokmak için ya fiilin bir harfini ya da veznin hemzesini düşürmemiz gerekir.

Bu hususta tek ihtilaf if'âl bâbında olan fiillerle ilgilidir ve bu konuda üç görüş vardır:

a) Mutlak câiz olması: Sîbeveyh'e (ö. 180/796) göre bu bâbtaki fiillerden ism-i tafdîl türetilmesi kıyasa uygundur ve bu hususta herhangi bir şart aranmamaktadır.²³ Bunun sebebi ise if'âl bâbının sülâsî fiillere lafız ve mânâ açısından benziyor oluşudur. İsm-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i zaman ve ism-i mekan gibi mâzî haricindeki çekimlerin harf, hareke ve sükûn sayılarının aynı olması lafız yönündeki benzerlikleridir. (طَلَعَ) ve (أُطْلِعَ), (عَكَلَ) ve (أُعْكَلَ) gibi²⁴ sülâsî ve if'âl babının aynı mânâda olduğu birçok fiil vardır.²⁵ İşte bu ortaklıkları sebebiyle Sîbeveyh'e ve onu takip eden İbn Akîl (ö. 769/1367) ve İbn Hişâm el-Hadrâvî (ö. 646/1248) gibi bazı âlimlere göre şart

²¹ Muhammed Nûri Nâs, "Hâşiyetü Muhammed Nûri Nâs el-Esteli ale'l-Behce", **el-Mecmû'atü'n-Nâsiye**, (nşr. Muhammed Nûri Nâs), 1. baskı, Lübnan: Dâru Nûri's-Sabâh, 2014, III, 95.

²² Molla Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492), **el-Fevâ'idü'd-dıyâiyye fî şerhi'l-Kâfiye**, (nşr. Mehmet Can), 1. baskı, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2015, s. 628.

²³ Sîbeveyh, Ebû Bişr Sîbeveyh Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796), **el-Kitâb**, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), 3. baskı, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1982, I, 72.

²⁴ (عَكَلَ عَلَيْهِ الْأَمْرُ)/ (أُعْكَلَ): Bir durumun ya da olayın kişiye karmaşık gelmesi.

²⁵ İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî el-Endelüsî (ö. 672/1274), **Şerhu't-Teshîl**, (nşr. Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn), 1. baskı, Gize: Daru Hicr, 1990, III, 48.

aranmaksızın if'âl bâbında olan fiillerden ism-i tafdîl türetilebilir. Bu görüşün Ahfeş el-Evsat'tan (ö. 215/830 [?]) da rivâyet edildiği söylenmektedir.²⁶ Bununla beraber mezîd fiillerin tamamından ism-i tafdîl türetilebileceğine cevaz verdiği rivâyetini zikredenler de olmuştur.²⁷

b) Mukayyet câiz olması: İbn Usfûr (ö. 669/1271) bâbın hemzesinin fiili müteaddî yapması için getirilmediği takdîrde kendisinden ism-i tafdîl türetilmesinin câiz olduğunu ifade etmiştir. (أَخْطَأَ) ve (أَصَابَ) kelimeleri if'âl bâbından olmalarına rağmen bunların taaccüp ve ism-i tafdîl çekimleri mevcuttur ve (أَخْطَأَ)/(أَصُوبُ) şeklinde kullanılmaktadırlar. Bu görüşe göre (أَعْطَى) gibi hemzesi müteaddîlik için getirilen fiillerden²⁸ ism-i tafdîl çekimi yapılamaz.²⁹

c) Câiz olmaması: İlk dönem nahivcilerin çoğunluğunun tercih ettiği görüşe göre mezîd fiillerin hiçbirinden ism-i tafdîl türetilemez. Türetilmiş olanlar ise şâzzdır ve ezberlenirler.³⁰

4. Nâkıs Olmamak

İsm-i tafdîlin türetilebileceği kelimeler için zikredilen dördüncü şart (كان) ve (كاد) gibi nâkıs yani mübtedâ ve haberin hükmünü nesheden fiillerden olmamasıdır. Çünkü nâkıs fiiller müstakil olarak bir eylem bildiremezler. Eylem bildiremediklerinde de kendileriyle ism-i tafdîl çekimi yapmak bir mânâ ifade etmeyecektir.

Ferrâ' (ö. 207/822) ve İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) nâkıs fiillerden ism-i tafdîl türetilebileceğini söylemişlerdir.³¹ İhtilafın kaynağı bu fiillerin eyleme delâlet edip

²⁶ İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdurrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî (ö. 769/1367), **el-Müsâ'id alâ Teshîli'l-fevâid**, (nşr. Muhammed Kâmil Berekât), Şam: Daru'l-Fikr, 1980, II, 164.

²⁷ Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî (ö. 911/1505), **Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'**, (nşr. Ahmed Şemsüddîn), 1. baskı, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, III, 278.

²⁸ (أَعْطَى) fiilinin kökü (عطا) 'dır ve "elde etmek" mânâsına gelmektedir. İf'âl babına girdiğinde "elde ettirmek" yani "vermek" mânâsına gelir.

²⁹ İbn Usfûr, Ebu'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 669/1271), **el-Mükarrib ve me'ahû Müsülü'l-mükarrib**, (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvad), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, s. 110.

³⁰ Şâtıbî, **el-Mekâsıd**, IV, 466.

³¹ İbn Akîl, **el-Müsâ'id**, II, 160.

etmediğiyle alakalıdır. İbn Hişâm (ö. 761/1360) bu hususu *Muğni'l-Lebîb* adlı eserinde harf-i cerlerin nâkıs fiillere taalluk edip edemeyeceği konusunda tartışmıştır.³²

5. *Meçhul Olmamak*

İsm-i tafdîlin türetileceği kelime meçhul bir fiil olmamalıdır. Meçhul fiillerden ism-i tafdîl türetilecek olursa bu ism-i tafdîlin fâili mi yoksa mef'ûlü mü üstün tuttuğu anlaşılmaz. Misalen; (زید أُضْرِبُ من عمرو) cümlesi “Zeyd Amr’dan daha çok dövendir.” ya da “Zeyd Amr’dan daha çok dövülendir.” şeklinde anlaşılabilir. Bu karışıklığın önlenmesi için meçhul fiillerden ism-i tafdîl türetilmesine cevaz verilmemiştir. Karışıklığın olmadığı durumlarda ise bir kısım nahiv âlimi bunun mümkün olduğunu söylemişlerdir.³³

6. *Artma, Azalma ya da Üstünlük Mânâlarına Elverişli Olmak*

İsm-i tafdîl türetilebilecek kelimeler için zikredilen altıncı şart artma, azalma ya da üstünlük mânâlarına elverişli olmalarıdır. İsm-i tafdîlin içerisinde barındırdığı kıyaslama ve üstün tutma mânâlarından dolayı türetileceği fiilin sıfatı da bu özelliklere sâhip olması gerekmektedir.

(زید أَعْلَمُ من عمرو) ya da (ما أَعْلَمُ زیداً) cümlelerinin kurulabilmesi (عَلِمَ) fiilinin iki kişide kıyaslanabilen ya da bir kişide artıp azalabilen bir sıfata delâlet edebilmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun gibi olmayan (مَاتَ) gibi fiillerden ism-i tafdîl yapılmasının bir faydası olmayacaktır; çünkü herhangi bir şahıs diğerinden daha fazla ölmüş olamaz.³⁴

7. *Menfî Olmamak*

İsm-i tafdîlin türetileceği kelime menfî (olumsuz) olmamalıdır. Olumsuz fiillerden ism-i tafdîl türetilmemesinin sebebi bu vezinde olumsuzluğa delâlet edecek bir edatın kullanılamıyor oluşudur.

³² İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî en-Nahvî (ö. 761/1360), *Muğni'l-Lebîb an kütübi'l-e'ârîb*, (nşr. Emîl Bedî' Ya'kûb, Hasan Hamed), 2. baskı, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005, II, 104.

³³ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi kitâbi't-Teshîl*, (nşr. Hasan Hindâvî), Riyad: Daru Künûzi İşbeyliyâ, 2011, X, 230.

³⁴ Ezherî, Ebu'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Ezherî (ö. 905/1499), *Şerhu't-Tasrîh ale't-Tavdîh*, (nşr. Muhammed Bâsil Uyûnüssûd), 2. baskı, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006, II, 70.

(لَمْ يَعْلَمْ عَلِيٌّ) ile (عَلِمَ عَلِيٌّ) cümlelerindeki iki fiilden de ism-i tafdîl türetilecek olsa ikisinden de (أَعْلَمُ) türetilmesi gerekir. Olumsuzluğu belirtmek için ism-i tafdîle eklenebilecek herhangi bir kelime yoktur. Bundan dolayı olumlu ve olumsuz fiillerden türetilen ism-i tafdîllerde karışıklık olmasın diye olumsuz fiillerden bu kelimelerin türetilmeyeceği söylenmiştir.³⁵

8. Sıfat-ı Müşebbehesi (فَعْلَاءُ)/(أَفْعَلُ) Vezniyle Gelen Bir Fiil Olmamak

İsm-i tafdîlin türetilebileceği kelimeler için zikredilen son şart bunların; sıfat-ı müşebbeheleri (فَعْلَاءُ)/(أَفْعَلُ) vezniyle gelen kusur, güzellik ya da renk mânâsı barındıran fiillerden olmamalarıdır. Bu hususta Basra ekolüne mensup nahivcilerin ittifakı vardır.³⁶ Bunun sebebiyle alakalı üç görüş zikredilmektedir:

a) Birinci görüş: (أَعْوَرُ) ve (أَحْوَلُ) gibi kusur bildiren ya da (أَسْوَدُ) gibi renk bildiren kelimelerin asıl fiillerinin (أَفْعَلُ) bâbındaki çekimleri olduğu söylenmektedir; fakat bu bâb mezîd olduğu için bu sıfatların sülâsî kökten türetildiği kabul edilmiştir. Yani sıfat-ı müşebbeheler sülâsî fiillerden türetilmişse de o fiiller mezîd bâbtan alınmıştır.

Örnek vermek gerekirse; (أَعْوَرُ) kelimesinin kökünü (عَوَرَ) fiili olarak kabul ederiz. Bu görüşü savunan âlimler (عَوَرَ) fiilinden döndürülmüş olduğunu söylemektedirler. Buna delil olarak da (عَوَرَ) ya da (حَوَلَ) gibi bütün bu fiillerde i'lâl kaidesinin uygulanmıyor oluşudur. Kaide uygulanacak olsaydı fiiller (عَوَرَ) ve (حَوَلَ) şeklinde kalmazlar (عَارَ) ve (حَالَ) şekline sokulurlardı. Bu Basralıların çoğunluğunun kabul ettiği görüştür.³⁷

b) İkinci görüş: Halîl b. Ahmed'e (ö. 175/791) göre bu sıfatlar insandaki organ mesabesindedir. Nasıl ki bir insanın ayağı için (مَا أَرْجَلُهُ) denilemiyorsa aynı şekilde (مَا أَعْوَرُهُ) da denilemez; çünkü bu sıfatlar insanlarda artıp azalabilen sıfatlar değildir. Sîbeveyh bu görüşün güzel bir görüş olduğunu belirtmiştir.³⁸

³⁵ Şâtıbî, **el-Mekâsıd**, IV, 461.

³⁶ Muhammed Mahmûd Bunduk, "Savğu ismi't-tafdîl mine'l-elvân ve'l-hulî ve'l-uyûb beyne's-semâ' ve'l-kıyâs", **Ulûmü'l-lügâ**, Kahire: Dâru Garîb, Sayı: 5, 2002, s. 86.

³⁷ Şâtıbî, **el-Mekâsıd**, IV, 462.

³⁸ Sîbeveyh, **el-Kitâb**, IV, 98.

c) Üçüncü görüş: İbn Mâlik birinci maddede zikrettiğimiz görüşü verdikten sonra şöyle devam eder:

“Çoğunluğun görüşü bu yöndedir; fakat benim daha kolay bir yorumum var: Sıfatı (أفعل) vezniyle gelen bir fiilden karışıklık olmasın diye ef’alü’t-tafdîl bina edilemez. Vezin ve mânâda birbirlerine denk oldukları ve aynı şey muamelesi gördükleri için ef’alü’t-tafdîlin bina edilemediği yerde taaccüp fiilleri de bina edilemez. Bu bakış açısı daha kolay ve tercih edilmesi daha münasıptır.”³⁹

B. İSM-İ TAFDÎLİN DOĞRUDAN TÜRETİLEMEDİĞİ KELİMELERDEN İSM-İ TAFDÎL YAPILMASI

Bir önceki başlıkta ism-i tafdîlin türetilebileceği kelimelerin şartlarını inceledik. Sayılan bu şartlardan herhangi birini ihlal eden kelimeden (أفعل) vezniyle tafdîl mânâsı elde edilemez. Bunun yerine (أَقَلُّ), (أَكْثَرُ), (أَشَدُّ) vb. kelimelerden sonra şartı ihlal eden kelimenin; fiil ise mastarı, isim ise kendisi temyiz olarak getirilir. Bu durum da taaccüp fiilleriyle aynıdır, tek bir farkla; taaccüp fiillerinden sonraki kelimeler ya mef’ûl olmak üzere mansûb olurlar ya da harf-i cer ile mecrûr olurlar.

Şartları ihlal eden kelimelerin ism-i tafdîl kullanımına örnekler:⁴⁰

a) Fiili olmayan isimlerin ism-i tafdîl kullanımına örnek:

• زَيْدٌ أَكْثَرُ إِبِلًا مِنْ عَلِيٍّ.

“Zeyd’in develeri Ali’ninkilerden daha fazladır. (Zeyd deve yönünden Ali’den daha çoktur.)”

Bu örnekteki (إِبِل) kelimesi fiili olmayan bir isimdir. Bu sebeple (أفعل) veznine kendisi girememiş bu mânâyı ifade etmek için aracı bir kelimeye ihtiyaç duymuştur.

b) Mutasarrıf olmayan fiillerin ism-i tafdîl kullanımına örnek:

İsm-i tafdîl türetilemeyecek, mutasarrıf olmayan fiillerin iki çeşit olduğunu ifade etmiştik. Birinci maddedeki fiillerin (نعم, ليس, عسى vb.) mastarları olmaması

³⁹ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, III, 45.

⁴⁰ Şâtıbî, *el-Mekâsıd*, IV, 481.

sebebiyle hiçbir şekilde ism-i tafdîlîleri kullanılamaz. İkinci maddedeki fiillerin masterları mevcut olduğu için yardımcı kelimelerle ism-i tafdîlîleri getirilebilir.

• زَيْدٌ أَشَدُّ تَرْكًا مِنْ عَلِيٍّ.

“Zeyd’in terketmesi Ali’ninkinden daha şiddetlidir. (Zeyd terk etmek yönünden Ali’den daha şiddetlidir.)”

c) Rubâ’î, humâsî ya da südâsî olan fiillerin ism-i tafdîlî kullanımlarına örnek:

• زَيْدٌ أَكْثَرُ إِكْرَامًا مِنْ عَلِيٍّ.

“Zeyd Ali’den daha cömerttir. (Zeyd cömertlik yönünden Ali’den daha çoktur.)”

Bu örnekte if’âl bâbından olan (أَكْرَمَ) fiili kullanılmıştır. If’âl bâbındaki fiiller hakkında üç görüş olduğunu zikretmiştik. Verdiğimiz örnek, câiz olmaması durumu için geçerlidir. Câiz görenler için (زَيْدٌ أَكْرَمُ مِنْ عَلِيٍّ) cümlesini kurmak da mümkündür.

d) Nâkıs fiillerin ism-i tafdîlî kullanımlarına örnek:

• زَيْدٌ أَكْثَرُ كَوْنًا نَائِمًا مِنْ عَمْرٍو.

“Zeyd Amr’dan daha uykucudur. (Zeyd uykucu olma yönünden Amr’dan daha çoktur.)”

Bu örnekteki (كَانَ) fiili nâkıs bir fiildir ve bu bir şart ihlalidir. Diğer örneklerden farklı olduğu taraf ise nâkıs fiilin haberinin zikrediliyor oluşudur.

e) Meçhul fiillerin ism-i tafdîlî kullanımlarına örnek:

Meçhul fiillerden ism-i tafdîlî türetilmiyor oluşu karışıklığa sebebiyet vermemek içindir. Meçhul bir fiilin masterını aldığımızda bu karışıklığın ortadan kalkmadığı açıktır; çünkü masterların malumu ya da meçhulü yoktur. Bu sebeple meçhul fiillerin ism-i tafdîlî, fiilin masterını alıp temyiz yapmakla elde edilememektedir. Bunun yerine fiili olduğu gibi bırakıp başına master harfi olan bir (مَا) ya da (أَنَّ) getirilir.

• زَيْدٌ أَشَدُّ مَا ضُرِبَ مِنْ عَلِيٍّ.

“Zeyd’in dövülmesi Ali’den daha şiddetlidir. (Zeyd dövülme yönünden Ali’den daha şiddetlidir.)”

f) Artma, azalma ya da üstünlük mânâlarına elverişli olmayan fiillerin ism-i tafdîl kullanımlarına örnek:

• زَيْدٌ أَشَدُّ سَوَادًا مِنْ عَلِيٍّ.

“Zeyd Ali’den daha siyahtır. (Zeyd siyahlık yönünden Ali’den daha şiddetlidir.)”

Bu örnekte kullanılan (سواد) kelimesi iki şartı ihlal etmektedir. Biri artma, azalma ya da üstünlüğe elverişli olmaması; diğeri de sekizinci şarttır.

g) Menfî fiillerin ism-i tafdîl kullanımlarına örnek:

Fiilin menfî olması meçhul olması gibi mastar olarak ifade edilemeyen bir mânâdır. Bunun çözümü de meçhul fiillerde yaptığımızın aynısıdır.

• زَيْدٌ أَكْثَرُ مَا لَمْ يَتَكَلَّمْ مِنْ عَلِيٍّ.

“Zeyd Ali’den daha az konuşur. (Zeyd konuşmama yönünden Ali’den fazladır.)”

h) Sıfat-ı müşebbehesi (فَعْلَاءُ)/(أَفْعُلُ) vezniyle gelen fiillerin ism-i tafdîl kullanımlarına örnek:

Altıncı şartta da ifade ettiğimiz gibi (سواد) mastarının sıfat-ı müşebbehesi (سَوْدَاءُ)/(أَسْوَدُ) şeklinde geldiği için bu ve benzeri kelimelerin ism-i tafdîlleri örneklerdeki gibi yapılmaktadır.

III. İSM-İ TAFDİLİN HÂLLERİ VE KULLANIMI

İsm-i tafdîlin türetilmesini işledikten sonra onun cümle içindeki farklı hâlleri ve bazı kullanım özelliklerini incelememiz gerekmektedir. Çünkü bunlar kühl meselesinin farklı şekillerini anlamakta bizlere yardımcı olacaktır.

A. İSM-İ TAFDİLİN HÂLLERİ

İsm-i tafdîl cümle içerisinde farklı hâllerde kullanılmaktadır. Bu hâller (ل) takısından mücerred olması, sâhip olması ya da muzâf olması olarak üç başlıkta incelenmektedir.

Muzâf olma durumu da nekraya ya da marifeye muzâf olmak şeklinde iki alt başlığa ayrılmaktadır.

1. (ل) Takısından ve İzâfetten Mücerred Olması

İsm-i tafdîlin ilk hâli (ل) takısından mücerred olduğu (soyutlandığı) hâldir. Bu hâlde iki hükmü barındırır:

a) Müfred ve müzekker olması gerekir. İsnat edildiği kelimenin müzekker ya da müennes olması; cemi, tesniye yahut müfred olması hiçbir şeyi değiştirmez. Her zaman müfred ve müzekker şekilde kullanılır. Örnek:

• (وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ)

“Biz ona sizden yakınız.”⁴¹

Bu şekilde kullanılmasının sebebini Ebû Hayyân (ö. 745/1344), İbn Cinnî’den (ö. 392/1002) nakille şöyle ifade ediyor:

“[Ef’alü’t-tafdîl] (من) ile tek bir lafızla kullanılır;⁴² çünkü [(زيد أكرم من عمرو)] ifadesinde] Zeyd’in cömertliği Amr’ın cömertliğine üstün tutulur.⁴³ Bu da mânâda mastardan haber vermektir. Mastara (münasebeti) ağır bastığı için müzekker olması vaciptir. Aynı şekilde (فُعْلَى) (müennes sîgası) da bu sebeple câiz değildir.”⁴⁴

⁴¹ Vakıa Sûresi, 56:85.

⁴² Yani (ل) takısından ve izâfetten mücerred olduğunda (من) harf-i cerri ile beraber müfred ve müzekker şeklinde tek lafızla kullanılır.

⁴³ Yani cümle (كَرُمُ زَيْدٍ أَفْضَلُ مِنْ كَرَمِ عَمْرٍو) mânâsındadır.

⁴⁴ Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve’t-tekmîl**, X, 254.

b) Kendisinden sonra من harf-i cerri ve mecrûru (mefdûl) zikredilmesi gerekir ve yalnızca bu durumda zikredilebilir. (ال) takısıyla kullanıldığında ya da muzâf olduğunda harf-i cer kullanılamaz. Zikredilmesi gereken mefdûl ya lafızda mevcut olabilir ya da takdîrî olabilir.⁴⁵ Konuyla ilgili detaylı açıklama “İsm-i Tafdîlin Bazı Kullanım Özellikleri” başlığı altında serdedilmiştir.

2. (ال) Takısıyla Kullanılması

İsm-i tafdîlin ikinci hâli (ال) takısıyla kullanılan hâlidir. Bu hâlde de iki hükmü barındırır:

a) Sayıda ve cinsiyette münasebette olduğu kelimeye uymalıdır.⁴⁶ Bu hususta herhangi bir ihtilaf olmamasıyla beraber nedenine dair Sîbeveyh’in şu açıklaması kabul görmüştür:

“(أَبِيعُ النَّاسَ) (insanların en iyi konuşanı) ve (أَقُولُ النَّاسَ) [kalıbı]; (أَفْعَلُ) en iyi satıcısı) ya da (أَبِيعُ مِنْكَ) ve (أَقُولُ مِنْكَ) gibi durumlarda isim olarak (ism-i tafdîl olarak) tamamlanır. Bu şekilde tamamlanmasının sebebi de (أَقَامَ) ya da (أَقَالَ) gibi fiillerle aralarını ayırmaktır.⁴⁷ [Aynı şekilde bu kalıp] (مَا أَبِيعُهُ) ve (مَا أَقُولُهُ) şeklinde de [taaccüp fiili olarak] tamamlanır. Çünkü bunların (taaccüp fiillerinin) mânâsı (أَقُولُ مِنْكَ) ile aynıdır. Nasıl ki [zikredilen ism-i tafdîl kalıplarında] üstün tutulan kişi “sana” ve insanlara üstün tutulmuştur, aynı şekilde [taaccüp kalıplarında da] taaccüp edilen şahsın aynı özelliğe sâhip diğer kişilerin onu bu özellikte geçemedikleri ifade edilmiştir; fakat [ism-i tafdîller] isim oldukları için [(أَبَاعَ) ve (أَقَامَ)] fiilleri gibi çekilemez ve onlarla aynı kuvvette olamazlar. Bu sebeple onları birbirlerinden ayırmak gerekmiştir.”⁴⁸

Bu ifadelerden yola çıkarak Şâtıbî (ö. 790/1388) meseleyi şöyle açıklamıştır:

“[Ef’alü’t-tafdîl] (مَنْ) ile beraber kullanıldığında müfred olur. Bunun sebebi (أَفْعَلُ) ve (مَنْ) beraber fiil ve fâili gibidir. Nasıl ki fiiller inşaları gereği fâil isterler, aynı

⁴⁵ İbn Hişâm, **Evdahu’l-mesâlik**, III, 258-259.

⁴⁶ (المسلمة), (المسلمتان الفضلانيان), (المسلمة الفضلى), (المسلمون الأفاضلون/الأفاضل), (المسلمان الأفاضلان), (المسلم الأفاضل) gibi.

⁴⁷ İsm-i tafdîllerin ve bu saydığı fiillerin -ki bu fiiller if’âl babındandır- (أَفْعَلُ) kalıbında ortak olmaları sebebiyle ayrılmaları gerektiğini ifade ediyor.

⁴⁸ Sîbeveyh, **el-Kitâb**, IV, 350.

şekilde (أَفْعَل) da (üstünlük mânâsı ifade ettiğinde) (مِنْ) harf-i cerrini ister. Bir başka açıdan şöyle diyebiliriz: (أَفْعَل), (مِنْ) harf-i cerrini aldığı anda (tafdîl mânâsı kazanması sebebiyle) taaccüp fiili gibi kullanılır. Sîbeveyh de bunu vurgulamıştır. Bu durumda nasıl ki taaccüp fiili sayı ve cinsiyete göre değişmiyorsa ef'âlü't-tafdîl de değişmez; fakat ne zaman ki başına (ال) takısı gelirse bu benzerlikleri yok olur ve diğer vasıf kelimeler gibi o da tâbî olduğu kelimeye uyar.”⁴⁹

b) İzâfet ve (مِنْ) harf-i cerri ile kullanılamaz. Bunun sebebini bir önceki maddede ism-i tafdîlin fiile benzerliğinin yok oluşuyla açıklamıştık.

3. Muzâf Olması

İsm-i tafdîlin üçüncü hâli muzâf olmasıdır. Bu da kendi içinde nekraya muzâf olması ve marifeye muzâf olması şeklinde ikiye ayrılır.

a. Nekraya Muzâf Olması

İsm-i tafdîlin muzâf olması hâlinin ilk kısmı nekraya muzâf olmasıdır. Bu da üç hükmü barındırır:

a) (ال) takısından mücerred olma hâlindeki gibi bu durumda da ism-i tafdîl sayı ve cinsiyette tabi olduğu kelimeye uymaz. Her zaman müfred ve müzekker kullanılır. Bunun sebebi izâfetli kullanımı ile harf-i cerli kullanımının birbiri yerine geçmesi, ikisinin mânâda birbirlerine kıyas edilmeleridir. Bu kıyas mânâda aynı olduklarını ifade etmek için değildir. İkisinde de “bir şeyi bir şeyden üstün tutma” mânâsı olmasındandır. İzâfette bu mânâ “bir şeyi cinsinin fertlerine üstün tutmak” şeklinde özelleştirilir.

Örnek vermek gerekirse; (زَيْدٌ أَفْضَلُ رَجُلٍ) cümlesinin aslı (زَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ كُلِّ رَجُلٍ قَيْسٍ) cümlesidir. Bu cümleden (مِنْ كُلِّ) ifadesi düşürülmüş ve (كُلِّ) kelimesinin muzâfun ileyhi ism-i tafdîlin muzâfun ileyhi hâline getirilmiştir. (رَجُلٍ) kelimesinin sıfat cümlesi olan (قَيْسٍ فَضْلُهُ بِفَضْلِهِ) cümlesi de düşürülmüştür. Bu açıklamanın yardımıyla izâfetli ve harf-i cerli kullanımların birbirine nasıl kıyas edildiği anlaşılmaktadır.

⁴⁹ Şâtıbî, *el-Mekâsıd*, IV, 579.

⁵⁰ Tercümesi: “Zeyd fazileti kendisine kıyas edilen her adamdan daha faziletlidir.”

b) İsm-i tafdîlin sâhibi olan önceki kelime, nekra olan muzâfun ileyh cinsine dâhil olması gerekir.⁵¹ Bu konunun detayı “İsm-i Tafdîlin Delâlet Ettiği Mânâlar” başlığı altında serdedilmiştir.

c) Çoğunluğa göre muzâfun ileyh ile ism-i tafdîlin tabi olduğu kelime birbirlerine sayı ve cinsiyette uyumlu olması gerekir.⁵² Muzâfun ileyh marife olursa bu uyum gerekmez. Bu konuda çoğunluğun aksine Ferrâ’ nekra olan muzâfun ileyh müştak olduğunda ism-i tafdîlden önceki kelimeye mutabakat zorunluluğunun olmadığını söylemiştir. Bunun sebebini de müştak kelimelerin müşterek lafız mânâsında anlaşılabilceği olarak belirtmiştir.⁵³ Örnek:

• (وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ)

“Onu ilk inkâr eden olmayın.”⁵⁴

Bu âyette (كافر) kelimesi, öncesindeki (أنتم) zamiri ile uyum sağlamamıştır; çünkü (كافر) kelimesi (من يكفر) mânâsındadır. (من) kelimesi müşterek bir kelimedir. Yani kendisine hem müfred hem de cemi zamiri dönebilir. Müştak kelimeler bu şekilde anlaşılabilceği için Ferrâ’ bu kullanımın fasih ve sahih olduğunu söylemiştir.⁵⁵ Aynı şekilde İbn Mâlik;

“[Nekra olan] muzâfun ileyh müştak olmadığı sürece ism-i tafdîlden önce gelen kelimeye mutabık olması gerekir. Diğer türlü ism-i tafdîlden önce gelen kelime cemi olsa da kendisi müfred olabilir.” demiş ve Ferrâ’ın zikrettiği delilleri aynen zikretmiştir.⁵⁶ Zikredilen delillerden bir diğeri de içinde iki durumun da bulunduğu bir beyittir:

• وَإِذَا هُمْ طَعِمُوا فَلَا أَمَّ طَاعِمٍ وَإِذَا هُمْ جَاعُوا فَشَرُّ جِيَاعٍ

⁵¹ Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve’t-tekmîl**, X, 277.

⁵² (الهندات) , (الهندان أفضل امرأتين) , (هند أفضل امرأة) , (الزیدون أفضل رجال) , (الزیدان أفضل رجلين) , (زید أفضل رجل) (أفضل نساء) gibi.

⁵³ Ferrâ’, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ’ (ö. 207/822), **Me’âni’l-Kur’ân**, (nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr), 3. baskı, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1983, I, 32.

⁵⁴ Bakara Sûresi, 1:41.

⁵⁵ Ferrâ’, **Me’âni’l-Kur’ân**, I, 32.

⁵⁶ İbn Mâlik, **Şerhu’t-Teshîl**, III, 62.

Doyduklarında tokların en alçakları olurlar.

*Acıktıklarında da açların en şerlileri olurlar.*⁵⁷

İlk mısrada (طاعم) kelimesi ile (هم) zamiri birbirlerine uymamıştır; fakat ikinci mısrada (جياع) kelimesi (هم) zahirine uymuştur.⁵⁸

Çoğunluğun bu delillere verdiği cevap vasıf kelimelerin mevsuflarının mahzûf oluşlarıdır. Hazfedilmiş olan bu mevsuf kelimeler de lafızda müfred ama mânâda cemi olan kelimelerdir. Âyette bu takdîr (لا تكونوا أول فريقٍ كافرٍ به) şeklinde yapılmaktadır.⁵⁹ Zeccâc (ö. 311/923) iki görüşün de doğru ve güzel olduğunu söylemiştir.⁶⁰

b. Marifeye Muzâf Olması

İsm-i tafdîlin muzâf olması hâlinin ikinci kısmı marifeye muzâf olmasıdır. İsm-i tafdîl marife kelimelere muzâf olduğunda taşıdığı mânâyâ göre hükmü ikiye ayrılır.

a) İsm-i tafdîl mânâda vasfı olduğu kelimeye sayı ve cinsiyette uymak zorundadır. Bu hüküm iki durumda meydana gelir. Bunlar; ism-i tafdîlin hiçbir üstünlük mânâsı taşıması ya da karşılaştırma (من) mânâsından uzak bir şekilde mutlak üstünlüğe delâlet etmesi durumlarıdır.⁶¹

Birinci duruma örnek:

• علي أفضل القضاة عندنا وأوسعهم خبرةً قضائيةً في بلدنا.

“Ali içimizdeki faziletli bir hâkim ve yargı tecrübesi geniş olan biridir.”

Bu cümle bir tane hâkimi olan bir şehirde hâkim hakkında kurulmuştur. Bu cümlede kıyaslanacak başka bir hâkim olmadığı için ism-i tafdîl üstünlük ifade etmemektedir. (أفضل) ve (أوسع) kelimeleri (فاضل) ve (واسع) mânâsında kullanılmıştır.

İkinci duruma örnek:

⁵⁷ Şâirin Cahiliyye şâirlerinden olduğu dışında bir bilginin bulunmamaktadır. Bkz. Ebû Zeyd Sa‘îd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî (ö. 215/830), *Kitâbü’n-nevâdir fi’l-lüğa*, (nşr. Muhammed Abdülkâhir Ahmed), 1. baskı, Beyrut: Dâru’ş-Şurûk, 1981, s. 434.

⁵⁸ Şâtibî, *el-Mekâsîd*, IV, 587.

⁵⁹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve’t-tekmîl*, X, 279-281.

⁶⁰ Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923), *Me‘âni’l-Kur’ân ve i‘râbüh*, (nşr. Abdülcelîl Abdüh Şelebî), 1. baskı, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1988, I, 123.

⁶¹ Ezherî, *Şerhu’t-Tasrîh*, II, 102.

• الحقُّ أحقُّ الأقوال بالاتباع.

“Hakikat ittiba edilmeye layık tek sözdür.”

Bu cümleden hakikatin dışında övülecek bir söz olmadığı anlaşılmaktadır ve hakikat her söze -aralarında karşılaştırma yapmaksızın- üstün tutulmaktadır. Karşılaştırma yapmaksızın dememizin sebebi yapılacak olsa hakikat haricindeki sözlerin az da olsa tabi olmaya layık olduğu sonucunun çıkacak olmasındandır.⁶²

b) İsm-i tafdîl mânâda vasfı olduğu kelimeye sayı ve cinsiyette uymak zorunda değildir. Bu hüküm karşılaştırma mânâsıyla üstünlüğe delâlet eden izâfetlerde ortaya çıkar.

Uyumun olmadığı kullanıma örnek:

• (وَلْتَجِدْنَهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَوَةٍ)

“Onları, insanların hayata en hırsla bağlanmış olanları görürsün.”⁶³

Bu âyette (أحرص) kelimesi mânâda vasfı olduğu (هم) zamirine sayıda uymamıştır.

Uyumun olduğu kullanıma örnek:

• (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرًا مُجْرِمِيهَا)

“Ve böylece her şehirde, günahkârlarının en büyüklerini var ettik.”⁶⁴

Bu âyette de (أكبر) kelimesi mânâda vasfı olduğu (هم) kelimesine sayıda uymuştur.

İki şeklin beraber kullanılmasına örnek:

• إِنَّ مِنْ أَحَبِّكُمْ إِلَيَّ وَأَقْرَبِكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُكُمْ أَخْلَاقًا...

⁶² Abbas Hasan, **en-Nahvü'l-vâfi**, III, 298.

⁶³ Bakara Sûresi, 1:96.

⁶⁴ En'âm Sûresi, 6:123.

“Bana en sevimli ve kıyamet günü bana en yakınınız ahlak olarak en güzel olanlarıdır.”⁶⁵

Bu hadiste de (أَحَبُّ) ve (أَقْرَبُ) kelimeleri mânâda vasfı oldukları (أَنْتُمْ) kelimesine sayıda uymamıştır; fakat (أَحْسِنُ) kelimesi uymuştur.

İlk hükümde mutabakatın vacip olmasının sebebi (ال) takısıyla kullanıldığı şekline benzemesi ve taaccüp fiillerine olan benzerliğini yitirmesidir. Bunun sebebi de birinci ve ikinci durumda ism-i tafdîlin hem marife olması hem de (من) mânâsı taşımasıdır. Açıkladığımız üzere ism-i tafdîl taaccüp fiillerine benzerliğini yitirdiğinde diğer vasıf kelimeler gibi tabi olduğu kelimeye uymak zorunda kalırlar.

İkinci hükümde mutabakatın câiz olmasının sebebi ise aynı anda hem (ال) takısıyla kullanıldığı hâline hem de (ال) takısından ve izâfetten mücerred olduğu hâline benziyor olmasıdır. (ال) takısıyla kullanıldığı hâline benziyor; çünkü hem marifedir hem de (من) harf-i cerri kendisinden sonra zikredilemez. İzâfetten mücerred hâline benziyor; çünkü (من) harf-i cerri zikredilmeden (من) mânâsına delâlet edebiliyor.⁶⁶

B. İSM-İ TAFDÎLİN KULLANIMI

Bu kısımda ism-i tafdîlin kullanım özelliklerine değineceğiz; fakat özellikleri çok uzatıp asıl konumuzdan uzaklaşmamak için bunlardan yalnızca dört tanesini inceleyeceğiz. Zikredeceğimiz bu özelliklerin, kühl meselesindeki şekillerin anlaşılmasını kolaylaştıracak kanaatindeyiz.

Açıklayacağımız özellikler şunlardır: Mefdûlün hazfedilmesi, ism-i tafdîl ile mefdûl arasının ayrılması, mefdûlün ism-i tafdîlden önce gelmesi, muzâf olan ism-i tafdîl üzerine atıf yapılması.

1. Mefdûlün Hazfedilmesi

İnceleyeceğimiz ilk kullanım özelliği mefdûlün yani (من) ve mecrûrunun hazfedilmesidir. Mefdûlün yalnızca (ال) takısından ve izâfetten mücerred olduğu

⁶⁵ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, (nşr. İzzüddîn Dullî, İmâd et-Tayyâr), 1. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Naşirûn, 2011, s. 771, hadis no: 2018.

⁶⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, III, 59.

durumlarda zikredilebildiğini bu hâlin hükümlerini açıklarken ifade etmiştik. Bu sebeple “mefdûlün hazfedilmesi” meselesi de yalnızca bu hâl ile ilgili bir meseledir.⁶⁷

İsm-i tafdîl (ال) takısından ve izâfetten mücerred olduğunda kendisinden sonra (من) ve mecrûrunun lafzen ya da takdîren zikredilmesi gerekmektedir. (المَقْدَرُ كَالْمَذْكُورِ) kaidesine⁶⁸ göre takdîren zikredilmesi lafızda zikredilmesi yerine geçer. Takdîren zikredilmesi de ancak biliniyorsa mümkün olabilir. Mefdûl ne olduğu bilinmediği takdîrde hazfedilemez.⁶⁹

Bunun sebebi ism-i tafdîlin müşâreket (ortaklık) ve tafdîl (üstünlük) mânâlarına delâlet etmesidir. Müşâreket ve tafdîlin olduğu yerde mefdûlün olması zorunludur; fakat ism-i tafdîl bu delâletlerini yitirirse mefdûle ihtiyaç da kalmaz. Bu konuyla ilgili detaylar “İsm-i Tafdîlin Delâlet Ettiği Mânâlar” başlığı altında serdedilecektir.

Mefdûlün hazfî daha çok ism-i tafdîlin haber olması durumunda vuku bulur; fakat az da olsa ism-i tafdîl hâl ya da sıfat olduğunda da mefdûl hazfedilebilir. Rummânî (ö. 384/994) sadece haber olduğunda hazfedilebildiğini söylemiştir.⁷⁰ Haber olduğunda daha fazla düşürülmesinin sebebi ise cümlelerdeki asıl maksadın haber oluşu ve onu zikretmekle maksadın hasıl oluşudur.⁷¹ İsm-i tafdîl fâil ya da (ال) ’nin ismi olduğunda ise bu hazfin Basralılara göre câiz, Kûfelilere göre mümteni olduğu söylenmiştir.⁷²

Haber olduğunda mefdûlün hazfine örnekler:

• اللَّهُ أَكْبَرُ.

⁶⁷ Mefdûlü zikretme gerekliliğinin sebebi için “(ال) Takısıyla Kullanılması” başlığına bakınız.

⁶⁸ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (ö. 1393/1973), **Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr**, 1. baskı, Tunus: ed-Dâru’t-Tûnusiyye li’n-Neşr, 1984, XV, 288; İbn Ya’kûb, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ya’kûb el-Mağribî (ö. 1128/1716), **Mevâhibü’l-fettâh fî şerhi Telhîsi’l-miftâh**, (nşr. Halîl İbrâhîm Halîl), 1. baskı, Beyrut: Dâru Kütübi’l-İlmiyye, 2003, I, 398; Teftâzânî, Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390), **Muhtasarü’l-me’ânî**, (nşr. Halîl İbrâhîm Halîl), 1. baskı, Beyrut: Dâru Kütübi’l-İlmiyye, 2016, s. 167.

⁶⁹ Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve’t-tekmîl**, X, 261.

⁷⁰ Süyûtî, **Hem’u’l-hevâmi**, III, 78.

⁷¹ İbn Ya’îş, **Şerhu’l-Mufasssal**, IV, 132.

⁷² Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve’t-tekmîl**, X, 262.

“Allah daha büyüktür” ifadesinde Sîbeveyh “her şeyden” mânâsında (مِنْ كُلِّ) takdîrini yapmaktadır.⁷³

• (وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى)

“Ahiret (dünya hayatından) daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”⁷⁴

Bu âyette ism-i tafdîlden sonra (من الدنيا) ifadesi takdîr edilmektedir.

• (أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا)

“Bu iki gruptan hangisi (diğerinden) makam olarak daha hayırlı ve topluluk bakımından daha güzeldir?”⁷⁵

Bu âyette ise ism-i tafdîlden sonra (من الآخر) ifadesi takdîr edilir.

• سَقَيْنَاهُمْ كَأْسًا سَقَوْنَا بِمِثْلِهَا وَلَكِنَّهُمْ كَانُوا عَلَى الْمَوْتِ أَصْبِرَا

Biz onlara bir tas (kan) ikrâm ettik onlar da bilmukabele bize.

*Fakat onlar ölüme karşı (bizden) daha sabırlıydılar.*⁷⁶

Bu beyitte (أصبر) kelimesinden sonra (منا) takdîr edilmektedir.

• (وَمَا تَقْدَمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا)

“Kendiniz için önceden ne iyilik hazırlarsanız onu (karşılığını), Allah katında (verdiğinizden) daha hayırlı ve sevabı daha çok bulursunuz.”⁷⁷

Bu âyette (خيرًا) kelimesi (تجدو) fiilinin ikinci mef’ûlüdür ve kalbi fiillerin ikinci mef’ûlleri aslen haberdır. Bu sebeple âyette (منه) hazfedilebilmiştir.

⁷³ Sîbeveyh, **el-Kitâb**, II, 33.

⁷⁴ A’lâ Sûresi, 87:17.

⁷⁵ Meryem Sûresi, 19:73.

⁷⁶ Beyit Nâbiğa el-Ca’dî’ye (ö. 65/685 [?]) aittir. Bkz. Nâbiğa, Ebû Leylâ Kays b. Abdillâh b. Udes b. Rebîa en-Nâbiğa el-Ca’dî el-Âmirî (ö. 65/685 [?]), **Divânü’n-Nâbiğa el-Ca’dî**, (nşr. Vâdîh es-Samed), 1. baskı, Beyrut: Dâru Sâdir, 1998, s. 88; Şinkîti, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî eş- Şinkîti (ö. 1331/1913), **ed-Dürerü’l-levâmi’ alâ Hem’i’l-hevâmi’ şerhi Cem’i’l-cevâmi’**, (nşr. Muhammed Bâsil Uyûnüssûd), 1. baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999, II, 336.

⁷⁷ Müzzemmil Sûresi, 73:20.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere “haber olduğunda” ifadesine sadece mübtedânın haberi dâhil değildir. (إِنَّ)’nin haberi, (كَانَ)’nin haberi ya da kalp fiillerinin ikinci mef’ûlleri gibi aslı haber olan kelimeler de bu hükme dâhildir.⁷⁸

Hâl olduğunda mefdûlün hazfîne örnek:

• دَنَوْتُ وَقَدْ خَلَّنَاكَ كَالْبُذْرِ أَجْمَلًا فَظَلَّ فَوَادِي فِي هَوَاكِ مُضَلَّلًا

Biz seni ay gibi zannederken sen ondan da güzel geldin.

*Senin aşkınla kalbim yolundan şaşar oldu.*⁷⁹

Bu beyitte (أَجْمَلُ)’den sonra (مِنَ الْبُذْرِ) ifadesi takdîr edilmektedir.

Sıfat olduğunda mefdûlün hazfîne örnek:

• تَرَوِّحِي أَجْدَرَ أَنْ تَقِيلِي

*(Hurma ağacı!) Uyuyup (büyümene) en layık yerde geliş (büyü).*⁸⁰

Bu beyitte de (أَجْدَرُ) kelimesi hazfedilmiş bir (مَكَانًا) kelimesine sıfat olmuştur. Bu sebeple kendisinden sonra gelmesi gereken (مِنْ غَيْرِهِ) ifadesi de hazfedilebilmiştir.⁸¹

2. İsm-i Tafdîl ile Mefdûl Arasının Ayrılması

Kullanım özelliklerinden ikincisi ism-i tafdîl ile mefdûlün arasının ayrılmasıdır. Bu da ancak ikisi arasına ism-i tafdîlin ma’mûlû, nida cümlesi ya da (لَوْ) ve ona bağlı ifade girerse mümkün olur.⁸²

⁷⁸ Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve’t-tekmîl**, X, 261.

⁷⁹ Şâir bilinmemektedir. Bkz. Şürrâb, Muhammed b. Muhammed Hasan Şürrâb (ö. 1435/2013), **Şerhu’ş-şevâhidi’s-şi’riyye fî ümmâtî’l-kütübi’n-nahviyye**, 1. baskı, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2007, II, 236.

⁸⁰ Beyit Ühayha’ya (ö. m. 497) aittir. Bkz. Ühayha, Ebû Amr Ühayha b. el-Celâl b. el-Hureyş el-Evsî (ö. m. 497), **Dîvânü Ühayha b. el-Celâl**, (nşr. Hasen Muhammed Bâcûde), 1. baskı, Riyad: Nâdî’l-Tâ’ifi’l-Edebî, 1979, s. 81.

⁸¹ Aynî, Ebû Muhammed Ebu’s-Senâ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451), **el-Mekâsîdü’n-nahviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi’l-Elfiyye**, (nşr. Ali Muhammed Fâhir, Ahmed Muhammed Tevfik es-Sûdanî, Abdülazîz Muhammed Fâhir), 1. baskı, Kahire: Dâru’s-Selâm, 2010, IV, 1533.

⁸² İsm-i tafdîlin ma’mûlûleri tezimizin ikinci bölümündeki “İsm-i Tafdîlin Kühl Meselesi Dışında Kalan Ameli” başlığı altındaki “Nasb Ameli” konusunda açıklanmıştır.

- (النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ)

“Nebî müminlere kendilerinden daha yakındır.”⁸³

Bu âyette ism-i tafdîl ile mefdûl arasına ism-i tafdîlin ma‘mûlû olan (بالمؤمنين) ifadesi girmiştir.

- فَلَا تَنْتَ أَسْمَحَ لِلْعَفَاةِ بِسُؤْلِهِمْ عِنْدَ الشَّصَائِبِ مِنْ أَبِي لَيْبِنَا

Sen muhtaçlara zor zamanlarda isteklerini vermede

*Oğullarına (düşkün) bir babadan daha ilgilisin.*⁸⁴

Bu beyitte ism-i tafdîl ve mefdûlû arasına ism-i tafdîlin harf-i cerli iki ma‘mûlû ve bir zarfı girmiştir.

- وَلَفُوكِ أَطِيبُ لَوْ بَدَّلْتَ لَنَا مِنْ مَاءٍ مُوْهَبَةٍ عَلَى خَمْرِ

Ağzın -keşke bize ikram etsen-

*İçki üzerindeki yağmur suyundan daha hoştur.*⁸⁵

Bu beyitte ism-i tafdîl ile mefdûlün arasına (لو بدلت لنا) ifadesi girmiştir.

- لَمْ يَلْقَ أَخْبْتُ يَا فَرَزْدَقُ مِنْكُمْ لَيْلًا وَأَخْبْتُ بِالنَّهَارِ نَهَارًا

Geceleyin sizden -ey Ferezdak⁸⁶- daha pisi görülmedi.

*Gündüzleyin de gündüz (yaşamı) olarak (sizden) daha pisi (görülmedi).*⁸⁷

⁸³ Ahzab Sûresi, 33:6.

⁸⁴ Şâir bilinmemektedir. Bkz. Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve't-tekmîl**, X, 254; İbn Mâlik, **Şerhu't-Teshîl**, III, 53.

⁸⁵ Sabbân, **Hâşiyetü's-Sabbân**, III, 72. Beytin Ebû Zü'eyb el-Hüzelî'ye (ö. 28/648-49) ait olduğunu iddia edenler bulunmaktadır. Bkz. Nâzırü'l-Ceyş, Muhibbuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed (ö. 778/1377), **Temhîdül-kavâ'id bi şerhi Teshîli'l-fevâ'id**, (nşr. Ali Muhammed Fâhir, Câbir Muhammed el-Berrâce, vd.), 1. baskı, Kahire: Dâru's-Selâm, 2007, VI, 2663. Fakat biz Ebû Zü'eyb'in dîvânını incelediğimizde böyle bir beyte rastlayamadık. Bununla beraber bu beytin kime ait olduğunun bilinmediği birçok kişi tarafından zikredilmiştir. Bkz. Aynî, **el-Mekâsîd**, IV, 1548; Şürrâb, **Şerhu's-şevâhid**, I, 543.

⁸⁶ Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî el-Ferezdak (ö. 114/732): Emevîler devrinde yaşamış üç büyük hiciv şairinden biri. Diğer ikisi Cerîr (ö. 110/728 [?]) ve Ahtal'dır (ö. 92/710-11). Bkz. Ali Şakir Ergin, “Ferezdak”, **DİA**, 1995, XII, 373.

⁸⁷ Beyit Cerîr'e aittir. Bkz. Cerîr, Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ et-Temîmî (ö. 110/728 [?]), **Dîvânü Cerîr bi şerhi Muhammed b. Habîb**, (nşr. Nu'mân Muhammed Emîn Tâhâ), 3. baskı, Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1986, I, 522.

Bu beyitte de ism-i tafdîl ve mefdûlün arasına (يا فرزدق) şekliyle nida cümlesi girmiştir.⁸⁸

3. Mefdûlün İsm-i Tafdîlden Önce Gelmesi

İsm-i tafdîlin inceleyeceğimiz üçüncü kullanım özelliği mefdûlünün kendisinden önce gelmesidir. Bu da tek durumda mümkündür.

Mefdûl istifhâm kelimesi ya da istifhâm kelimesine muzâf bir kelimeyse önce gelmesi vacip olur; çünkü istifhâm kelimelerinin başta gelme zorunluluğu vardır.⁸⁹

(مَمَّنْ أَنْتَ أَفْضَلُ؟)⁹⁰ cümlesinde mefdûl istifhâm ismi olan (مَنْ) kelimesidir. Bu sebeple ism-i tafdîlden önce gelmiştir. Bu durumun bir benzeri de (مِنْ غُلَامٍ مَنْ أَنْتَ) cümlesidir; çünkü burada da mefdûl istifhâm ismi olan (مَنْ) kelimesine muzâf olmuş (غلام) kelimesidir. Bu da önce gelmesini zorunlu kılan durumlardan biridir. Ebû Hayyân diğer nahiv kitaplarında yapılan hatayı fark etmiş olmalı ki kendisini şu uyarıyı yapmak zorunda hissetmiştir:

“Mefdûlün aynı şekilde ef’alü’nün haberi olduğu kelimedenden de önce gelmesi gerektiğine dikkat çekmemiz gerekmektedir. Örnek olarak verdiğimiz misaller, (مَمَّنْ) ⁹²(كَانَ زَيْدٌ أَفْضَلُ؟) ve ⁹³(مَمَّنْ ظَنَنْتُ زَيْدًا أَفْضَلُ؟) kabul edilebilir. Bu uyarıyı mefdûlün haber ile kendisinden haber verilen şey arasına girebileceği gibi bir düşüncüyü engellemek için yapıyoruz. Bundan dolayı (زَيْدٌ مَمَّنْ أَفْضَلُ؟) ya da (كَانَ زَيْدٌ مَمَّنْ أَفْضَلُ) veyahut (ظَنَنْتُ زَيْدًا مَمَّنْ أَفْضَلُ) gibi cümleler kurulamaz.”⁹⁴

Mefdûlün istifhâm kelimesi ya da istifhâm kelimesine muzâf bir kelime olması durumları dışında ism-i tafdîlden önce gelmesi câiz değildir. Sadece bazı şiirlerde vezin zaruretinden dolayı mefdûlün ism-i tafdîlden önce geldiği görülebilir. Bu şiirler nadir ve şazdırlar. Üzerlerine kıyas yapılmamalıdır. Onlara da örnek olarak şunlar verilebilir:

⁸⁸ Süyûtî, *Hem‘u’l-hevâmi‘*, III, 79.

⁸⁹ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, III, 54.

⁹⁰ Tercümesi: “Sen kimden daha üstünsün?”

⁹¹ Tercümesi: “Sen kimin çocuğundan daha üstünsün?”

⁹² Tercümesi: “Zeyd kimden daha üstün oldu?”

⁹³ Tercümesi: “Sen Zeyd’i kimden daha üstün sandın?”

⁹⁴ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve’t-tekmîl*, X, 256.

• فَقَالَتْ لَنَا أَهْلًا وَسَهْلًا وَزَوَّدَتْ جَنَى النَّحْلِ بَلْ مَا زَوَّدَتْ مِنْهُ أَطِيبُ

Bize “hoş geldiniz” dedi ve bize bal ikram etti.

Hatta onun ikram ettiği (“hoş geldiniz” demesi), baldan daha güzeldi.⁹⁵

• وَلَا عَيْبَ فِيهَا غَيْرَ أَنَّ سَرِيعَهَا قَطُوفٌ وَأَنَّ لَا شَيْءَ مِنْهُنَّ أَكْسَلُ

(O kadınların) bir kusurları yok; ancak şu var ki

Hızlıları bile yavaştır ve onlardan daha tembel hiçbir şey yoktur.⁹⁶

• إِذَا سَايَرَتْ أَسْمَاءُ يَوْمًا ظَعَانًا فَأَسْمَاءُ مِنْ تِلْكَ الظَّعَانِ أَمْلَحُ

Günün birinde Esmâ kadınların yanına vardığında

Esmâ o kadınlardan daha güzel olacaktır.⁹⁷

Bu örneklerin hiçbirinde mefdûl istifhâm kelimesi ya da ona muzâf olan bir kelime değildir. Buna rağmen şiir zaruretiinden dolayı ism-i tafdîlden önce gelmiştir.⁹⁸

4. Muzâf Olan İsm-i Tafdîlin Mefdûlü Üzerine Zamir ile Atıf Yapılması

İsm-i tafdîlin inceleyeceğimiz dördüncü kullanım özelliği de muzâf olan ism-i tafdîlin mefdûlü üzerine zamir ile atıf yapılmasıdır. Bu da iki kısımda incelenir.

a. Nekraya Muzâf Olan İsm-i Tafdîlin Mefdûlü Üzerine Atıf Yapılması

Bu durumda zamir olan ikinci muzâfun ileyh her zaman müfred ve müzekker olmalıdır. (هَذَا أَفْضَلُ رَجُلٍ وَأَعْقَلُهُ), (هَذِهِ أَكْرَمُ امْرَأَةٍ وَأَعْقَلُهُ) ve (هَئِذَا أَفْضَلُ نِسَاءٍ وَأَعْقَلُهُ) gibi cümleler bu duruma örnek verilebilir.

b. Marifeye Muzâf Olan İsm-i Tafdîlin Mefdûlü Üzerine Atıf Yapılması

Bu durumda ise zamir olan ikinci muzâfun ileyh'in birinci muzâfun ileyhe uyması gerekmektedir. (هَذَا أَفْضَلُ الْمُرَشَّحِينَ وَأَعْقَلُهُمَا), (هَذِهِ أَفْضَلُ الْمُرَشَّحَاتَيْنِ وَأَعْقَلُهُمَا), (هَؤُلَاءِ), (هَؤُلَاءِ)

⁹⁵ Beyit Ferezdak'a aittir; fakat divânında bulunmamaktadır. Bkz. Aynî, **el-Mekâsıd**, IV, 1539; Bağdâdî, **Hizânetü'l-edebe**, VIII, 269.

⁹⁶ Beyit Zürrumme'ye (ö. 117/735) aittir. Bkz. Bâhilî, Ebû Nasr Ahmed b. Hâtim el-Bâhilî (ö. 231/846), **Şerhu Dîvânî Zi'r-rumme**, (nşr. Abdülkuddûs Ebû Sâlih), 1. baskı, Beyrut: Mü'essesetü'l-Îmân, 1982, III, 1600.

⁹⁷ Beyit Cerîr'e aittir. Bkz. Cerîr, **Dîvân**, II, 835.

⁹⁸ İbn Akîl, **Şerhu'l-Elfiyye**, III, 162-163.

(هُؤْلَاءُ أَفْضَلُ الْمُرَشَّحَاتِ وَأَعْقَلُهُنَّ) ve (أَفْضَلُ الْمُرَشَّجِينَ وَأَعْقَلُهُمْ) cümleleri bu duruma örnek olarak zikredilebilir.⁹⁹

Sîbeveyh'ten müfred ve müzekker gelebildiği görüşü nakledilmektedir; fakat biz onun kitabında bu görüşü ve zikredilen delili bulamadık.¹⁰⁰ Sabbân (ö. 1206/1792); Sîbeveyh'in, görüşünü şu beyte dayandırdığını belirtmektedir:

• وَمِيَّةُ أَحْسَنَ الثَّقَلَيْنِ خَدَا
وَسَالِفَةٌ وَأَحْسَنُهُ قَدَا

Meyye, yanak ve zülüfleri itibariyle insanların ve cinlerin en güzeldir.

*Ense itibariyle yine (insanların ve cinlerin) en güzeldir.*¹⁰¹

Bu beyitte (أَحْسَنُهُ) ifadesindeki (هـ) zamiri ilk muzâfun ileyh olan (الثَّقَلَيْنِ) kelimesine uyum sağlamamıştır.

Nahiv kitaplarında beyit bu şekilde geçse de (أَحْسَنُهُ) ifadesi birçok kitapta (أَحْسَنُهُمْ) şeklinde zikredilmektedir.¹⁰² Buna göre de beyit bir delil teşkil etmemektedir.

IV. İSM-İ TAFDİLİN DELÂLET ETTİĞİ MÂNÂLAR

Tezimizin birinci bölümünde son olarak ism-i tafdîlin delâlet ettiği mânâlar konusunu işlemeyi düşündük. Çünkü kühl meselesinde bu konuyla ilgili birçok görüş ve tartışma ile karşılaşacağız. Bu sebeple bu mânâların önceden bilinmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İsm-i tafdîlin diğer vasıf kelimelere kıyasla delâlet ettikleri üç farklı mânâ mevcuttur. Bunlardan ilki tafdîl (üstünlük/fazlalık), ikincisi müşâreket (ortaklık), üçüncüsü de ba'ziyyet (bir şeyin cinsi/parçası olma) mânâsıdır.

⁹⁹ Nâdirî, *Nahvü'l-lüğa*, s. 119-120.

¹⁰⁰ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, III, 74; Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, III, 301.

¹⁰¹ Beyit Zürrümme'ye aittir. Bkz. Bâhilî, *Divânü Zi'r-rumme*, III, 1521.

¹⁰² Şürrâb, *Şerhu's-şevâhid*, II, 222; Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî (ö. 1093/1682), *Hizânetü'l-edeb lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*, (nşr. Abdüsselam Muhammed Hârûn), 4. baskı, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997, IX, 393.

A. TAFDÎL (ÜSTÜNLÜK/FAZLALIK)

İsm-i tafdîlin delâlet ettiği mânâların ilki tafdîl yani “bir şeyin başka bir şeyden üstün olması” mânâsıdır. Bu da ism-i tafdîlin (مَنْ) yani “daha” anlamına sâhip olması demektir.

İsmi Tafdîlin tafdîl delâleti vaz‘î olan ve bunun dışına çıkan olarak iki kısımda incelenmektedir.

1. *İsm-i Tafdîlin Vaz‘î Tafdîl Delâleti*

İsm-i tafdîl, vaz‘î itibariyle tafdîle delâlet etmektedir. Zorunlu ya da bağlamın gerektirdiği durumlar dışında bu delâletinden soyutlanmamaktadır.

İsm-i tafdîl; (مَنْ) harf-i cerri ile kullanıldığında, mufaddal ve mefdûl zikredildiği için hiçbir zaman tafdîl delâletini kaybetmez. Aynı şekilde nekraya muzâf olduğunda da marife olamadığı için ve izâfetin de (مَنْ) mânâsı içermesi sebebiyle¹⁰³ tafdîle delâlet etmeden kullanılabilmesi mümkün değildir. Bu iki durumla alakalı herhangi bir ihtilaf yoktur.

2. *İsm-i Tafdîlin Vaz‘î Tafdîl Delâletinin Dışına Çıkması*

İsm-i tafdîl; bazı zorunlu durumlar ya da bağlamın gerektirdiği hâllerde delâlet ettiği vaz‘î tafdîl mânâsının dışına çıkabilir. Bu durumlarda ism-i tafdîl, tafdîle ya takdîrî olarak ya da mutlak olarak delâlet eder. Bunun dışında ism-i tafdîlin hiçbir şekilde tafdîle delâlet etmediği durumlar da mevcuttur.

a. *Tafdîlin Takdîrî Olması*

İsm-i tafdîlin vaz‘î tafdîl delâletinin dışına çıkmasının ilk yolu takdîrî olarak tafdîle delâlet etmesidir. İsm-i tafdîl; (مَنْ) harf-i cerri ve mecrûr zikredildiğinde vaz‘î olarak tafdîle delâlet etmesi gerekmektedir. (ال) takısından ve izâfetten mücerred olması hâlinde de sürekli (مَنْ) harfi ile kullanıldığını, mefdûl bilindiğinde bu harfin ve mecrûrunun hazfedilebileceğini, hazfedildiğinde ise mefdûlün takdîr edilmesi gerektiğini belirtmiştik.¹⁰⁴

¹⁰³ İzâfetin (مَنْ) mânâsı içermesinin sebebini hatırlamak için “İsm-i Tafdîlin Terkip Durumları” konusundaki “Nekraya Muzâf Olması” alt başlığına bakınız.

¹⁰⁴ Konuyla ilgili detaylı açıklamalar “(ال) Takısından ve İzâfetten Mücerred Olması” başlığı altında serdedilmiştir.

Örnek:

• (لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ)

“Bu dünyada iyilik yapanlara güzel sonuçlar vardır. Âhiret yurdu daha da hayırlıdır.”¹⁰⁵

Bu âyet okunduğu vakit dinleyen şahıs, zihninde (ولدارُ الآخرة خيرٌ مِنَ الدُّنْيَا) takdîrini yapacaktır. Fakat bundan sonra zikredeceğimiz örneklerde mefdûlün takdîr edilmesi, mânâ açısından bazı problemlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir.

• (وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ)

“Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O’dur ve bu O’nun için pek kolaydır.”¹⁰⁶

Bu âyette (هُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ مِنْ كَذَا) şeklinde bir takdîr yapılacak olsa Allah için zor bir şeyin var olduğu zannı ortaya çıkabilir.

• (هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنتُمْ أَجْنَةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ)

“Şüphesiz Rabbinin bağışlaması çok geniştir. Sizi topraktan yarattığı zamanki hâlinizi de annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O’dur.”¹⁰⁷

Allah için bir şeyi başka bir şeyden daha iyi bilmesi gibi bir ilmi derece takdîr edilemeyeceğinden dolayı burada da “o sizi daha iyi bilendir” şeklinde bir anlam düşünülmesi problemlidir.

• اَللّٰهُ اَكْبَرُ.

Tekbir lafzı her ne kadar “Allah en büyüktür” şeklinde tercüme ediliyor olsa da bu, lafzi mânâda düşünüldüğünde Allah’tan başka büyüklerin olduğu zannına sebebiyet verecek bir tercümedir.

• اِنَّ الَّذِي سَمَكَ السَّمَاءَ بَنَى لَنَا بَيْنًا دَعَانِمُهُ اَعَزُّ وَاَطْوَنُ

¹⁰⁵ Nahl Sûresi, 16:30.

¹⁰⁶ Rûm Sûresi, 30:27.

¹⁰⁷ Necm Sûresi, 53:32.

Göğü bina eden bizim için

*Destekleri büyük ve uzun bir ev inşa etti.*¹⁰⁸

Ferezdak'ın (ö. 114/732) Cerîr'i (ö. 110/728 [?]) hicvederek söylediği bu beyitte şayet ism-i tafdîl; tafdîl mânâsı kastedilerek kullanılsaydı bu, Cerîr'in de destekleri büyük ve uzun olan bir evi olduğunun itirafı mânâsına gelirdi.¹⁰⁹

Bu ve bunun gibi, mefdûl hazfedildiğinde tafdîl mânâsının anlaşılması gereken ifadelerle ilgili üç görüş mevcuttur:

a) Tafdîl yoktur ve semâidir. İsm-i tafdîl vasıf kelime takdîrindedir. Bu takdîri yapmak semâidir ve üzerine kıyas yapılamaz. Yani örneklerin (هو هَيْئٌ عَلَيْهِ), (هو عَالِمٌ), (دَعَائِمُهُ عَزِيزَةٌ وَطَوِيلَةٌ) ve (اللهُ كَبِيرٌ), (بكم) şeklinde anlaşılması gerekmektedir. Basralıların çoğu bu görüşü savunmaktadır.¹¹⁰

b) Tafdîl yoktur ve kıyâsîdir. Bu görüş ilk görüşle aynı olsa da Müberrid (ö. 286/900) bunun semaî değil kıyasi olduğunu savunmuştur.¹¹¹ İlk görüşte Basralıların çoğunun bu durumu semaî olarak kabul ettiğini söylemiştik; fakat Ebû Hayyân son dönem Basralı âlimlerin kıyasi olduğu görüşüne yöneldiğini belirtmiştir.¹¹²

c) Tafdîl takdîrîdir. Sibeveyh bu gibi durumlarda da mefdûlün muhatabın zihnindeki ön kabule nispetle takdîr edilebileceğini söylemiş ve bunun Arap dilinde ve dolayısıyla Kur'an'da da sıklıkla geçtiğini belirtmiştir.¹¹³ Buna göre zikrettiğimiz ilk örneğin takdîri şöyle olacaktır:

وهو أهونٌ عليه على ما جرت به عادتكم أنَّ إعادة ما تقدَّم اختراعُه أسهلُّ من اختراعِه ابتداءً.

“Sizin ‘bir şeyin tekrar yaratılması ilkinden daha kolaydır’ şeklinde alışık olduğunuz düşüncenize göre bütün bu sayılanlar ona daha kolaydır.”

¹⁰⁸ Beyit Ferezdak'a (ö. 114/732) aittir. Bkz. Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî (ö. 114/732), *Dîvânü'l-Ferezdak*, (nşr. Alî Fâ'ûr), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987, s. 489

¹⁰⁹ Şürrâb, *Şerhu's-şevâhid*, II, 236-237.

¹¹⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, III, 60.

¹¹¹ Müberrid, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberrid el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/900), *el-Müktedab*, (nşr. Muhammed Abdülhâlik Azîme), 2. baskı, Kahire: Cumhûriyyetü Mısra'l-Arabiyye, 1994, III, 245-247.

¹¹² Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, X, 275.

¹¹³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, 331.

Şâtıbî en doğrusunun bu takdîr olduğunu söylemiş ve şöyle açıklamıştır:

“Doğru takdîr budur ve Arapların muradı da budur. Ayrıca ef’al vezninin müsenna, cemi ya da müennes olamaması bu ve benzeri ifadelerde tafdîl mânâsının bulunmasına delâlet etmektedir. Çünkü bu (müsenna, cemi ya da müennes olamaması) (من) takdîrinin¹¹⁴ engel olması sebebiyledir.”¹¹⁵

b. Tafdîlin Mutlak Olması

İsm-i tafdîlin vaz’î tafdîl delâletinin dışına çıkmasının ikinci yolu mutlak olarak tafdîle delâlet etmesidir. Bu da ism-i tafdîlin marife olması durumunda gerçekleşen iki ihtimalden biridir. İsm-i tafdîl marife olduğunda taaccüp fiillerine olan benzerliğini yitireceği için mutlak üstünlük yani “en” ya da “tek” mânâsı kazanabilir.

Örnek:

• الْحَقُّ أَحَقُّ الْأَقْوَالِ بِالِاتِّبَاعِ.

“Hakikat ittiba edilmeye layık tek sözdür.”¹¹⁶

• (وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِ)

“Onları, insanların hayata en hırsla bağlanmış olanları görürsün.”¹¹⁷

c. Tafdîlin Olmaması

İsm-i tafdîlin vaz’î tafdîl delâletinin dışına çıkmasının üçüncü yolu da hiçbir şekilde tafdîle delâlet etmemesidir. Bu da ism-i tafdîlin marife olması durumunda gerçekleşen iki ihtimalden diğeridir. İsm-i tafdîl bu durumda; ism-i fâil, ism-i mef’ûl ya da sıfat-ı müşebbehe mânâsında olur.¹¹⁸ Marife olduğu için tafdîle delâlet etmemesi hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur.

• وَإِنْ مُدَّتِ الْأَيْدِي إِلَى الزَّادِ لَمْ أَكُنْ بِأَعْجَلِهِمْ إِذْ أَجْشَعُ الْقَوْمِ أَعْجَلُ

¹¹⁴ (من) takdîrinin ism-i tafdîli neden müsenna, cemi ya da müennes olmaktan engellediğini hatırlamak için “İsm-i Tafdîlin Halleri” konusundaki “(ل) Takısıyla Kullanılması” alt başlığına bakınız.

¹¹⁵ Şâtıbî, **el-Mekâsîd**, IV, 584.

¹¹⁶ Abbas Hasan, **en-Nahvü’l-vâfi**, III, 298. Cümlelerin açıklaması “İsm-i Tafdîlin Hâlleri” konusundaki “Marifeye Muzaf Olması” alt başlığında zikredilmiştir.

¹¹⁷ Bakara Sûresi, 1:96. Âyetin açıklaması “İsm-i Tafdîlin Hâlleri” konusundaki “Marifeye Muzaf Olması” alt başlığında zikredilmiştir.

¹¹⁸ Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve’t-tekmîl**, X, 265.

Eller yemeğe uzandığında aceleci olmam.

*Çünkü insanların en açgözlüsü en aceleci olandır.*¹¹⁹

Bu beyit “insanların en acelecisi olmam” şeklinde anlaşılsa şairin kendisinde aceleciliğin var olduğunu söylediği düşünülecektir. Bunun olması mümkün olmadığı için (أَجَلَ) kelimesi (عَجَلَ) şeklinde anlaşılmalıdır.¹²⁰

Örnek:

• (فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى ○ لَا يَصْلِيهَا إِلَّا الْأَشْقَى)

“Böylece alev alev yanan bir ateşe karşı sizi uyarmış bulunuyorum. O ateşe ancak bedbaht kişi girer.”¹²¹

Âyetteki (الْأَشْقَى) kelimesi ile “en bedbaht” mânâsı kastedildiği düşünülecek olursa cehenneme yalnızca bir kişinin gireceği zannedilir. Bu sebeple bu kelimeden (الشَّقِيءُ) yani “bedbaht” mânâsının kastedildiği açıktır.¹²²

“Tafdîlin Takdîri Olması” başlığı altında serdettiğimiz örneklerin tahlilinde üç görüş olduğunu ifade etmiştik. O üç görüşten ilk ikisine göre o kısımdaki örnekler de tafdîlin olmadığı durumlara dâhil olacaktır.

Sonuç olarak ism-i tafdîlin tafdîle delâlet edemediği durumların olduğu ortadadır; fakat tafdîl mânâsının kastedilmemesi hiçbir şekilde mübâlağa olmadığı mânâsına gelmemektedir. Zikrettiğimiz örneklere bakılacak olursa her birinde mânâ olarak mevzu bahis olan eylem hususunda bir vurgu bulunmaktadır.¹²³ Bu vurgu fiilin miktarıyla ilgili değil önemiyle ilgilidir.

B. MÜŞÂREKET (ORTAKLIK)

İsm-i tafdîlin delâlet ettiği mânâların ikincisi en az iki şey arasında var olan müşâreket yani ortaklıktır. Birbirine üstün tutulan veya karşılaştırması yapılan iki

¹¹⁹ Beyit Şenferâ'ya (ö. m. 525-550 arası) aittir. Bkz. Şenferâ, Sâbit b. Mâlik eş-Şenferâ el-Ezdî (ö. m. 525-550 arası), *Divânü's-Şenferâ*, (nşr. Emîl Bedî' Ya'kûb), 2. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1996, s. 59

¹²⁰ Aynî, *el-Mekâsîd*, IV, 1545.

¹²¹ Leyl Sûresi, 92:15.

¹²² Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, X, 269.

¹²³ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, V, 492.

şeyin üstün tutuldukları ya da karşılaştırıldıkları husus konusunda ortak bir noktada buluşmaları gerekmektedir. Bu müşâreketin var olması için öncelikle tafdîlin var olması gerekmektedir.¹²⁴ Çünkü üstünlük yoksa ortak kabul edilecek ikinci bir şey de var olmamış demektir. Bu sebeple bu başlık altında ism-i tafdîlin, tafdîl mânâsına sâhip olduğu durumlardaki müşâreketini inceleyeceğiz.

İsm-i tafdîlin müşâreket delâleti vaz'î olan ve bunun dışına çıkan olarak iki kısımda incelenmektedir.

1. *İsm-i Tafdîlin Vaz'î Müşâreket Delâleti*

İsm-i tafdîlin delâlet ettiği vaz'î müşâreket mânâsı iki şey arasında ortak bir özelliğin olması ve bu özelliğin birinde diğerine göre daha fazla bulunmasıdır. Bu, ism-i tafdîlin kullanımında en sık karşılaşılan müşârekettir.

(زيد أعلم من علي) cümlesinde Zeyd'in Ali'den daha çok bilgili olduğu ifade edilirken aynı zamanda Ali'nin de bir derecede bilgi sâhibi olduğuna işaret edilir. Zeyd ve Ali bilgi hususunda müşterek olsalar da Zeyd'in Ali'den müşterek oldukları bu hususta daha üstün olduğu belirtilmiştir.

2. *İsm-i Tafdîlin Vaz'î Müşâreket Delâletinin Dışına Çıkması*

İsm-i tafdîl; bazı zorunlu durumlar ya da bağlamın gerektirdiği hâllerde delâlet ettiği vaz'î müşâreket mânâsının dışına çıkabilir. Bu durumlarda ism-i tafdîl müşârekete ya takdîrî olarak delâlet eder ya da herhangi bir şekilde delâlet etmez.

a. *Müşâreketin Takdîrî Olması*

İsm-i tafdîlin, vaz'î müşâreket delâletinin dışına çıkmasının ilk yolu takdîrî olarak müşârekete delâlet etmesidir. Bu da iki durumda gerçekleşir.

(1) *Çirkin, Kötü ya da Zor İki Şeyden Birinin Diğerine Üstün Tululması*

İsm-i tafdîlin takdîrî olarak müşârekete delâlet etmesinin ilk yolu; çirkin, kötü ya da zor iki şeyden birinin diğerinden daha güzel, daha iyi ya da daha kolay olduğunun belirtilmesidir. Bunun faydası karşılaştırılanlar arasında ikincisinin ne

¹²⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, III, 54.

kadar çirkin, kötü ya da zor olduğunun vurgulanmasıdır.¹²⁵ Yani “ölümü gösterip sıtmaya razı etmek” durumudur.

Örnek vermek gerekirse;

• (رَبِّ السَّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ)

“Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni dâvet ettiği şeyden daha sevimlidir.”¹²⁶

Bu âyette aralarında karşılaştırma yapılan iki şey hapis ve küfürdür. Bu ikisi de kötü ve sevimsiz olmasına rağmen Yûsuf’un (a.s.) dilinden “zindan” için “bana daha sevimli” denilmiştir. Görüldüğü gibi burada (أَحَبُّ) kelimesi kullanılsa da kastedilen mânâ (أَقْلُّ بُغْصًا) yani “sevimsizliği daha az” mânâsıdır.¹²⁷

• لَأَنْ يَجْلِسَ أَحَدُكُمْ عَلَى جَمْرَةٍ فَتَحْرِقَ ثِيَابَهُ، فَتَخْلُصَ إِلَى جِلْدِهِ؛ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَجْلِسَ عَلَى قَبْرِ.

“Birinizin bir kor üzerine oturup elbisesini, oradan da bedenini yakması kendisi için bir kabrin üzerine oturmaktan daha hayırlıdır.”¹²⁸

Bu hadis-i şerifte de (خَيْرٌ) kelimesi kullanılmış fakat (أَقْلُّ شَرًّا) yani “daha az şerli” mânâsı kastedilmiştir.

Bu kullanım hem Kûfeliler hem de Basralılar tarafından câiz görülmüş ve üzerinde herhangi bir ihtilaf vuku bulmamıştır.¹²⁹

(2) İki Zıt Şeyin Özelliklerindeki Şiddetlerin Birbirine Üstün Tutulması

Bu kullanımda ism-i tafdîlin mânâsı yalnızca mufaddalda bulunur. Diğer ism-i tafdîlin mânâsına tamamen zıt bir özelliğe sâhiptir. Bu ve benzeri cümlelerde ism-i tafdîl (أَشَدُّ) “daha şiddetli” vb. mânâlara sahiptir. Kendi mânâsı yalnızca mufaddalın

¹²⁵ Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343), **Fütûhu'l-ğayb fi'l-keşfi an kınâ'i'r-rayb**, (nşr. Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî), 1. baskı, Dubai: Câ'izetü Dubbâ ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 2013, VIII, 327.

¹²⁶ Yûsuf Sûresi, 12:33.

¹²⁷ Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve't-tekmîl**, X, 259.

¹²⁸ Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), **Sahîhu Müslim**, (nşr. İzzüddîn Dullî, İmâd et-Tayyâr), 3. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Naşîrûn, 2016, s. 396, hadis no: 2248.

¹²⁹ Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve't-tekmîl**, X, 259.

şiddeti ya da miktarının kıyaslandığı özelliğine işaret eder. Bununla beraber mufaddal ve mefdûl kendi özelliklerinde zirvedir. Burada yalnızca özelliklerinin şiddetleri kıyaslanmaktadır.

• الصَّيْفُ أَحْرُ مِنَ الشِّتَاءِ.

Bu cümlenin tercümesi yapılırken akla hemen “yaz kıştan daha sıcaktır” ifadesi gelse de Arapların bu cümle ile kastettiği mânâ, yazın sıcaklığının kışın soğukluğundan daha şiddetli olduğudur. Birbirinin zıttı ve kendi özelliklerinde zirve olan iki şeyden birinin diğerine üstün tutulması kastedilen mânâyı daha da kuvvetlendirir. Yani bu cümle ile yazın sıcaklığı daha etkili bir şekilde muhataba anlatılmış olur.

Bu cümle nesilden nesle nakledildiği için¹³⁰ Basralılar varlığını inkâr etmese de nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili açıklamalar yapmıştır. İbn Mâlik bu cümlenin üç şekilde açıklanabileceğini ifade ederek şunları söylemiştir:

“İlk olarak; savaşın sıcaklığı yani kızışması ve şiddeti mânâsında kullanılmış olabilir. Arapların savaşları da yaz aylarında daha fazla olmuştur. İkinci olarak; kışın soğuktan koruyacak şeylerle sıcaklık suni olarak meydana getirilmeye çalışılır. Yazın böyle suni bir sıcaklık üretmek için kafa yormaya gerek yoktur ve yazdaki sıcaklık kıştaki sıcaklıktan daha şiddetli olmuş olur. Üçüncü olarak; sıcaklıktan insan bedenindeki sıvıların sıcaklığı kastedilmiş olabilir ki bu da yazın daha şiddetlidir.”¹³¹

• الْعَسَلُ أَخْلَى مِنَ الْخَلِّ.

“Balın tatlılığı sirkenin ekşiliğinden daha şiddetlidir.”

İbn Mâlik bu cümlede de bir öncekinde olduğu gibi üç farklı açıklama olduğunu söylemiş ve şöyle devam etmiştir:

“İlk olarak; Allah’ın (إِنِّي أَرَانِي أُعْصِرُ خَمْرًا)¹³² âyetinde üzüm için “hamr” kelimesini kullandığı gibi bu sözü söyleyen de sirke kelimesiyle üzümü kastetmiş

¹³⁰ Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), **el-Keşşâf an hakā’iki ġavāmizi’t-tenzîl ve uyûni’l-ekāvîl fî vüçûhi’t-te’vîl**, (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed Mu‘avvad), 1. baskı, Riyad: Mektebetü’l-Abîkun, 1998, IV, 50.

¹³¹ İbn Mâlik, **Şerhu’t-Teshîl**, III, 55-56.

¹³² Meâli: “Ben rüyada şarap yaptığımı gördüm.” Yûsuf Sûresi, 12:36.

olabilir. İkinci olarak; görünüşü güzel olduğu için göze daha tatlı gelmiş olabilir. Üçüncü olarak; bunu söyleyen kişi daha tatlı kelimesini daha iyi mânâsında kullanmış olabilir. Çünkü sirke kan yapar. Bu sebeple baldan daha az olsa da iyilikten bir payı olacaktır.”¹³³

Bu iki cümlenin takdîri şöyledir:

حَرَارَةُ الصَّيْفِ أَشَدُّ مِنْ بَرْدِ الشِّتَاءِ.

حَلَاوَةُ الْعَسَلِ أَشَدُّ مِنْ حُمُوضَةِ الْخَلِّ.

Bu konu ile ilgili olup olmadığına dair üzerinde ihtilafın olduğu bir cümle vardır, o da şudur:

• الْخُبْزُ أَغْذَى مِنَ الْمَاءِ.

“Ekmek sudan daha gıdalıdır.”

İbn Mâlik, bu cümlenin (الصَّيْفُ أَحْرُ مِنْ الشِّتَاءِ) kabîlinden olduğunu söylese de Ebû Hayyân buna itiraz etmiş ve şöyle demiştir:

“İbn Mâlik’e göre su gıda değildir. Bu sebeple ekmek ve su arasında “gıda olmak” hususunda herhangi bir ortaklık yoktur. Fakat mesele böyle değildir. Çünkü Araplar gıda kelimesini su ile de kullanmışlardır.”¹³⁴

İbn Mâlik her ne kadar açıklamalarını serdetmiş olsa da bunların hem zorlama hem de Arapların kullandığı mânânın dışında olduğu zikredilmiştir.¹³⁵

Bu kullanımda müşâreket “şiddetli olmak” şeklinde takdîr edilir. Basralılara göre câiz olmayan¹³⁶ bu kullanımın semaî kabul edilmesi ve üzerine kıyas

¹³³ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, III, 56

¹³⁴ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve’t-tekmîl*, X, 257.

¹³⁵ Henâdî, Muhammed Abdülkâdir Henâdî, “Mâ hâlefe’l-kıyâs fî bâbi ef’ali’t-tafdil”, *Mecelletü câmi’a Taybe*, Medine: el-Memleketü’l-Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye Vizâratü’t-Ta’lîmî’l-Âlî Câmi’a Taybe, Sayı: 1, 2005, s. 153.

¹³⁶ Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045), *Müşkilü i’râbi’l-Kur’ân*, (nşr. Hâtem Sâlih ed-Dâmin), 2. baskı, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1983, II, 520.

yapılmaması gerekmektedir. Fakat Kûfeliler ve bazı son dönem Arap dili âlimleri bu gibi cümleleri kıyas ederek çoğaltmışlardır.¹³⁷

b. Müşâreketin Olmaması

İsm-i tafdîlin, vaz‘î müşâreket delâletinin dışına çıkmasının ikinci yolu da hiçbir şekilde müşâreket delâlet etmemesidir. Bu da iki durumda gerçekleşmektedir.

(1) İki Zıt Şeyden Birinin Diğesine Üstün Tutulması

İsm-i tafdîlin müşâreket delâleti barındırmadığı ilk durum iki zıt şeyden birinin diğesine üstün tutulduğu kullanımdır. Bu kullanım her ne kadar müşâreketin takdîrî olduğu ikinci duruma benzese de aralarında oldukça belirgin farklar vardır. Bu farkların ilki, burada mufaddal ve mefdûlün ikisi de kendi özelliklerinde zirve değildir. İkincisi, ism-i tafdîl (أَشَدُّ) “daha şiddetli” vb. mânâlarında değildir, kendi mânâsını korumaktadır. Bu sebeple mufaddal ve mefdûl arasında herhangi bir müşâreket bulunmamaktadır.

Bu üslubun gayesi; “mufaddalın mefdûlden daha üstün olduğu” bilgisinin muhataba hatırlatılması, onun bu bilginin başkaları tarafından da bilindiği hususunda haberdar edilmesidir. Bu üslup aynı zamanda ironi ya da mufaddalın mefdûlden bağımsız olarak üstün olduğunun belirtilmesi için de kullanılır.

İsm-i tafdîl üç durumda mufaddalın müşâreket olmaksızın mutlak üstünlüğüne delâlet edebilir.

i. İstifham

• السَّعَادَةُ أَحَبُّ إِلَيْكَ أَمْ الشَّقَاءُ؟

“Sana mutluluk mu yoksa bedbahtlık mı daha sevimlidir?”

Muhatap bu sorunun cevabında bedbahtlığın mutluluktan daha sevimli olduğunu ya da bedbahtlıkta da bir miktar sevimlilik bulunduğunu söyleyecek değildir. Bu sorunun sorulmasındaki tek sebep, muhatabın hareketleri hususunda ikaz edilmesidir.¹³⁸

¹³⁷ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, III, 289.

¹³⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 173; Müberrid, *el-Müktedab*, III, 292.

• (قُلْ أَذَلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ)

“De ki: ‘Bu mu daha hayırlıdır, yoksa Allah’a karşı gelmekten sakınanlara vadedilen ebedîlik cenneti mi?’”¹³⁹

Bu âyetteki (ذلك) kelimesi ile cehennem kastedilmektedir. “Cehennem mi yoksa cennet mi daha hayırlıdır?” sorusu, cevabını muhatabın bilmediği bir soru değildir. Bu sorunun sorulmasındaki gaye bir önceki âyette olduğu gibi muhatabın ikaz edilmesidir.

• (أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ)

“Bu durumda ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyamet günü (huzurumuza) güvenle gelen mi?”¹⁴⁰

• (أَذَلِكَ خَيْرٌ نُزْلاً أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ)

“Bu mu daha iyi bir ikramdır yoksa zakkum ağacı mı?”¹⁴¹

Bu âyetin öncesinden de (ذلك) ile cennetteki nimetlerin kastedildiği anlaşılmaktadır.

Bu kısımda verdiğimiz tüm örnekler istifhâm içermektedir. İstifham söz konusu olduğunda müşâreketin olmadığı muhatap tarafından kolaylıkla anlaşılabacağı için İbn Atıyye (ö. 541/1147) bu durumda ism-i tafdîlin müşâreket olmadan da kullanılmasının câiz olacağını belirtmiştir. Çünkü bu soruları duyan şahıs sorulardaki taraflar arasında bir müşâreket olduğu zannına kapılmaz.¹⁴² Bu kullanımın câiz olmadığını düşünenler ise zikredilen âyetlerde ya müşâreket takdîr etmektedir ya da kullanımı semaî kabul etmektedir.

ii. İroni, dokundurma ve azarlama

İbn Mâlik ironi ve azarlama yapılacağı zaman da câiz olduğunu belirtmiştir.¹⁴³

¹³⁹ Furkân Sûresi, 25:15.

¹⁴⁰ Fussilet Sûresi, 41:40.

¹⁴¹ Saffat Sûresi, 37:62.

¹⁴² İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî (ö. 541/1147), **el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz**, (nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, IV, 203.

¹⁴³ İbn Mâlik, **Şerhu't-Teshîl**, III, 55.

Bu duruma örnekler:

أَلَيْنَ مَسًّا فِي خَشَايَا الْبَطْنِ

.....

• لَاكُلَّةٌ مِنْ أَقْطٍ وَسَمْنٍ

مِنْ يَثْرِبَاتٍ قَدَّادٍ خُشْنٍ

Keş¹⁴⁴ ve eritilmiş yağın bir lokması

Bağırsaklardaki hissi yönünden

*Medine üretimi, sert ve tüy kısmı olmayan oklardan daha yumuşaktır.*¹⁴⁵

Bu mısralarda şair peynir ve yağın, oklardan daha yumuşak olduğuyla alakalı yeni bir bilgi vermeyi ya da peynir ve yağlarla oklar arasında yumuşaklıkta bir ortaklık bulunduğunu haber vermeyi amaçlamamaktadır. Savaşın kötülüğüyle alakalı dokundurma yapmaktadır.

—إِذْهَانٍ وَالْفَكَّةِ وَالْهَاعِ

• أَلْحَزْمُ وَالْفُؤَّةُ خَيْرٌ مِنَ الْ—

Azim ve kuvvet daha hayırlıdır

*Yaltaklık, zayıflık ve korkaklıktan.*¹⁴⁶

Bu beyitte de şair dokundurma yapıp zaten bilinen bir şeyi hatırlatmayı ve muhatabının da bunun gerektirdiği şekilde davranmasını amaçlamaktadır.¹⁴⁷

iii. *Açıkça anlaşılan mutlak üstünlük*

Bunun yanında Ebû Hayyân; İbn Atıyye'nin istifhâmla, İbn Mâlik'in de ironi ve azarlamakla ilgili görüşlerini bir adım daha ileri taşıyıp şayet muhatap söylenen ifadenin üslubundan ironi ve azarlama olmasa dahi hiçbir şekilde müşâreketin kastedilmediğini, yalnızca bir tarafın, diğeri göz ardı edilip üstün tutulduğunu

¹⁴⁴ Keş; yağı alınmış sütten veya yoğurttan yapılan peynir, kış için kurutulan yağsız, tuzsuz yoğurt.

¹⁴⁵ Şâir bilinmemektedir. Bkz. Aynî, **el-Mekâsid**, IV, 1541.

¹⁴⁶ Beyit Ebû Kays'a (ö. 1/623) aittir. Bkz. Ebû Kays Sayfî b. Âmir el-Eslet b. Cüşem el-Evsî (ö. 1/623), **Divânü Ebî Kays Sayfî b. el-Eslet**, (nşr. Hasen Muhammed Bâcûde), 1. baskı, Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1973, s. 79.

¹⁴⁷ Nâzîru'l-Ceyş, **Temhîdü'l-kavâ'id**, VI, 2664.

anlayabiliyorsa orada ism-i tafdîl kullanımının câiz olduğunu belirtmiş ve şu örneği zikretmiştir:¹⁴⁸

• أَتَهْجُوهُ وَلَسْتَ لَهُ بِكَفٍ فَشَرُّكُمْ لَخَيْرِكُمْ أَفْدَاءُ

Sen onu (Hz. Peygamber) dengi olmadığın hâlde hicvedersin öyle mi?

*(İkiniz arasında) şerli olanınız hayırlı olanınıza kurban olsun!*¹⁴⁹

Bu beyitte Hz. Peygamber ile hicveden arasında hayırda ya da şerde bir ortaklık olmadığı açıktır.

Serdettiğimiz bütün örneklerde mefdûlün ism-i tafdîlin mânâsına ortak olmadığı görülmektedir. Bu şekiller dışında ism-i tafdîl ile müşâreketin kastedilmediği kullanımlar Kûfelilere göre câiz Basralıların tamamına göre câiz değildir.¹⁵⁰

Bütün bu açıklamalardan sonra iki âyet üzerinde özellikle durmamız gerekmektedir:

• (أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا)

“O gün cennetlikler kalınacak yer olarak daha iyi, dinlenilecek yer olarak da daha güzeldir.”¹⁵¹

Bu âyet üç türlü anlaşılabilir; ilki Ebû Hayyân’ın söylediği gibi cennetlikler ve cehennemlikler arasında müşâreket olmaksızın mutlak üstünlük mânâsı, ikincisi cennetliklerin dünyadaki yerlerine göre daha iyi ve daha güzel bir yerde oldukları mânâsı, üçüncüsü ise (خير) ve (أحسن) kelimelerinde tafdîlin kastedilmediği görüşüdür.¹⁵²

¹⁴⁸ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), **el-Bahru’l-mühîr fi’t-tefsîr**, (nşr. Züheyr Cü’ayd), Beyrut: Dâru’l-Fıkr, 2010, VIII, 88.

¹⁴⁹ Beyit Hassân b. Sâbit’e (ö. 60/680 [?]) aittir. Bkz. Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 60/680 [?]), **Dîvânü Hassân b. Sâbit**, (nşr. Velîd Arafât), 1. baskı, Beyrut: Dâru Sâdir, 2006, I, 18; Bağdâdî, **Hizânetü’l-edeb**, IX, 236-237.

¹⁵⁰ Ebû Hayyân, **el-Bahru’l-mühîr**, II, 418.

¹⁵¹ Furkan Süresi, 25:24.

¹⁵² Konevî, İsmâ’üddîn İsmâ’îl b. Muhammed el-Hanevî el-Konevî (ö. 1195/1781), **Hâşiyetü’l-Konevî alâ tefsîri’l-imâm el-Beydâvî**, (nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), 1. baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001, XIV, 74.

- (وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَآمَةً مُؤْمِنَةً خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ)

“İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir.”¹⁵³

Bu âyet de iki türlü anlaşılabilir; ilki evlilikte itibara alınan özellikler din, güzellik, zenginlik ve soy olması sebebiyle mümin bir kölenin sadece din üstünlüğü, müşrik bir hürün diğer hasletlerinden daha hayırlıdır. Bu mânâyâ göre bu âyet hakîkî müşâreket kısmına dâhil olmaktadır. Çünkü ikisinde de belli faziletler ortaktır. Fakat uhrevî fazileti olanla evlenmek dünyevî fazileti olanla evlenmekten daha hayırlıdır.¹⁵⁴ Âlimlerin çoğu böyle anlamış olsa da hiçbir şekilde müşâreketin olmadığı şekliyle anlamak da mümkündür. Âyette istifhâm, ironi ya da mutlak üstünlüğe delâlet edecek bir üslup olmadığı için bu şekilde anlamak Kûfelilere göre câiz olup Basralılara göre câiz olmamaktadır.

(2) Mefdûlün Müevvel Masdar Olması

İsm-i tafdîlin müşâreket delâleti barındırmadığı ikinci durum da mefdûlün müevvel masdar olmasıdır. Bu üslup Türk dilinde bulunmayan, fakat Arap diline göre fasih kabul edilen ve yaygın olarak kullanılan bir üsluptur. Hatta bu üslup kullanılarak kendisi hakkında şu cümle kurulmuştur:

- هَذَا أَظْهَرَ مِنْ أَنْ يَخْفَى وَقَلَّ مَنْ يَتَنَبَّهُ لِأَشْكَالِهِ.

“Bu (üslup) gizli kalmayacak kadar ortadadır; fakat problemine dikkat çeken azdır.”¹⁵⁵

Örnek:

¹⁵³ Bakara, 1:221.

¹⁵⁴ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-tenvîr**, II, 362.

¹⁵⁵ Ali Hân el-Medenî eş-Şîrâzî (ö. 1120/1709), **Riyazu's-sâlikîn fî sahîfeti seyyidi's-sâcidîn**, (nşr. Muhsin el-Hüseynî el-Emînî), 8. baskı, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 2013, III, 148.

• مُحَمَّدٌ أَعْقَلُ مِنْ أَنْ يَكْذِبَ.

Bu cümlelerin birebir tercümesi “Muhammed yalan söylemekten daha akıllıdır.” olsa da Türkçesi için üç ihtimal söz konusudur. Çünkü cümlelerin tahliline dair üç görüş zikredilmiştir:

a) Birincisi: “Muhammed yalan söyleyenlerden daha akıllıdır.”

İbn Hişâm bu konuyla alakalı iki görüş öne sürmüştür. Bu tercüme de bu iki görüşten ilki esas alınarak ortaya çıkmıştır. Böyle tercüme edilmesinin sebebi, cümlelerin (مُحَمَّدٌ أَعْقَلُ مِنَ الْكَاذِبِ) takdîrinde olmasıdır. Bu takdîre ise (أَنْ يَكْذِبَ)’nin mastara yani (الْكَذِبِ)’e, mastarın da vasıf kelimeye yani (الْكَاذِبِ)’e tevîl edilebilmesi ile ulaşılmıştır. Bu tevîlin Kur’an-ı Kerim’de (وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى...)¹⁵⁶ ve (وَالَّذِينَ (يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا...)¹⁵⁷ şeklinde örnekleri bulunmaktadır.

İbn Hişâm bu görüşünü zayıf görmektedir; çünkü normal ve adi olana yapılan tafdîlin gerçekte herhangi bir üstünlük bildirmeyeceğini söylemektedir. Bu görüşe göre müşâreket vaz’îdir. Yalnızca mefdûl takdîr edilmektedir.

b) İkincisi: “Muhammed akıl üstünlüğü sebebiyle insanların yalana en uzak olanıdır.”

Bu da İbn Hişâm’ın ikinci ve tercih ettiği görüşüdür. O bu gibi cümlelerde ism-i tafdîlin (أَبْعَدُ) ya da (أَقْرَبُ) mânâlarında olduğunu, (أَنْ يَكْذِبَ)’nin sadece mastara tevîl edileceğini ve mefdûlün de her zaman (النَّاسِ) olduğunu, fakat umûm bildirmesi sebebiyle düşürüldüğünü söylemektedir. Yani ona göre cümlelerin takdîri şöyle yapılmaktadır:

محمد أبعدُ النَّاسِ مِنَ الْكِذْبِ لِفَضْلِهِ مِنْ غَيْرِهِ.

“Muhammed, başkaları üzerine sâhip olduğu fazileti sebebiyle insanların yalana en uzak olanıdır.”¹⁵⁸

¹⁵⁶ Meâli: “Bu Kur’an uydurulmuş değildir.” Yûnus Sûresi, 10:37. Bu âyette (أَنْ يُفْتَرَى) ifadesi (مُفْتَرَى) takdîrindedir.

¹⁵⁷ Meâli: “Kadınlarına zihar yapıp sonra da dediklerinden dönenler...” Mücâdele Sûresi, 58:3. Bu âyette de (مَا قَالُوا) ifadesi (مَقُولُهُمْ) takdîrindedir.

¹⁵⁸ İbn Hişâm, **Muğni’l-lebîb**, II, 274.

Bu görüş aynı zamanda Teftâzânî'den (ö. 792/1390) de nakledilmektedir.¹⁵⁹ Burada dikkat edilmesi gereken nokta mefdûlün (أَنْ يَكْذِبَ) değil hazfedilmiş (النَّاسِ) olduğu ve aralarındaki müşâreketin de “akıllı olmak” değil “uzak olmak” olduğudur. “Akıllı olmak” yalnızca uzaklığın sebebini bildirmektedir. Bu görüşe göre de müşâreket vaz'î olmaktadır.

c) Üçüncüsü: “Muhammed yalan söylemeyecek kadar akıllıdır.”

Bu tercüme İbn Kemâl Paşa'nın (ö. 940/1534) ifadeleri esas alınarak yapılmıştır.¹⁶⁰ O bu kullanımın asıl mânâsının tafdîl, kinâye mânâsının da imkânsızlık olduğunu ifade etmektedir ve bu görüşü Seyyid Şerîf Cürçânî'ye (ö. 816/1413) isnat etmektedir.¹⁶¹ Onun ifadelerine göre cümlenin takdîri şöyle olacaktır:

مُحَمَّدٌ أَقْلٌ مِنْ مَا يَتَعَلَّقُ بِهِ الْكَذِبُ

“Muhammed, yalanın ilgili olduğu şeylerden (insanlardan) daha akıllıdır.”

Bu takdîr İbn Hişâm'ın ilk görüşü ile aynı sonuca çıksa da İbn Kemal Paşa bunun aslî mânâ olduğunu, kastedilenin ise kinâye mânâsı olduğunu belirtmiştir.¹⁶² Ona göre asıl manada tafdîl, kinâye mânâsında da imkânsızlık vardır. Yani asıl mânâyâ göre yalan söyleyenler akıllıdır; fakat Muhammed onlardan da akıllıdır. Kinâye mânâsına göre yalan söyleyenlerin akli yoktur. Bu sebeple Muhammed'in onlardan daha akıllı olması sebebiyle yalan söylemesi imkânsızdır. Bu durumda Muhammed ile yalan söyleyenler arasında hiçbir müşâreket kalmamıştır. Sadece Muhammed'in mutlak mânâda akıl yönüyle üstün olduğu dile getirilmiştir.

Örnekler incelendiğinde Arapların bu tip ifadeleri kullanırken üçüncü görüşteki kinaye mânâsını kastettikleri anlaşılmaktadır. Kinâye mânâsında da herhangi bir müşâreket olmadığı için bu bahsi ism-i tafdîlin müşâreket delâletinin olmaması başlığı altında inceledik.

¹⁵⁹ İbn Kemâl Paşa, Şemsüddîn Ahmed (ö. 940/1534), “Risâle fî beyâni ‘Ekseru min en’”, **Mecmû‘u resâilî'l-allâme İbn Kemâl Paşa**, (nşr. Hamza el-Bekrî, Mâhir Edîb Habbûş), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2018, IV, 617.

¹⁶⁰ İbn Kemâl Paşa, “Ekseru min en”, IV, 616.

¹⁶¹ İbn Kemâl Paşa, “Ekseru min en”, IV, 617.

¹⁶² İbn Kemâl Paşa, “Ekseru min en”, IV, 616.

Konuyla ilgili örnekler:

- النَّاسُ أَكْبَسُ مَنْ أَنْ يَمْدَحُوا رَجُلًا حَتَّى يَرَوْا عِنْدَهُ آثَارَ إِحْسَانٍ

İnsanlar iyilik belirtisi görmedikleri müddetçe

*Bir adamı methetmeyecek kadar akıllıdır.*¹⁶³

- الْحَقُّ أَكْبَرُ مِنْ أَنْ تَسْتَبِدَّ بِهِ يَدٌ وَإِنْ طَالَ فِي ظُلْمٍ تَمَادِيهَا

Hakikat, zulüm üzere saltanatı uzun sürmüş olsa bile

*Tek bir elin sâhip olamayacağı kadar büyüktür.*¹⁶⁴

- فُلَانٌ أَجَلٌ مِنَ الرِّيَاءِ.

“Falanca riyâkârlık yapmayacak kadar büyüktür.”¹⁶⁵

C. BA‘ZİYYET (BİR ŞEYİN CİNSİ/PARÇASI OLMA)

İsm-i tafdîlin delâlet ettiği son mânâ ba‘ziyettir. Bu; ism-i tafdîlin tabi olduğu kelimenin muzâfı olduğu kelimeye dâhil olması anlamına gelmektedir. Yani ism-i tafdîlden önceki kelime muzâfun ileyhın cinsine dâhil olmalı ya da onun bir parçası olmalıdır.

İsm-i tafdîlin izâfeti hâlinde muzâfun ileyh olan kelime iki türden birisi olur. Ya cinse delâlet eden bir kelime olur ya da külle delâlet eden bir kelime. Cinse delâlet ediyorsa ism-i tafdîlin tabi olduğu kelime muzâfun ileyh olan kelimenin cinsine dâhil olmak zorundadır, (زيد أفضل رجل) cümlesinde olduğu gibi. Külle delâlet ediyorsa cüz’ü olmak zorundadır, (الرأس أنفع الجسم) cümlesinde olduğu gibi.¹⁶⁶

İsm-i tafdîl, tafdîl ve müşâreket mânâsı içerdiğinde tabi olunan kelimenin muzâfun ileyhın cinsine dâhil olması ya da onun cüz’ü olması zorunludur.¹⁶⁷ Çünkü

¹⁶³ Şâir bilinmemektedir. Bkz. Se‘âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâ‘îl es-Se‘âlibî (ö. 429/1038), *Yefîmetü’l-dehr fî mehâsini ehli’l-asr*, (nşr. Müfîd Muhammed Kumeyhâ), 1. baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983, IV, 246.

¹⁶⁴ Şâir İsmâ‘îl Sabrî’ye (ö. 1341/1923) aittir. Muhammed Sabrî, *İsmâ‘îl Sabrî hayâtühû ve şî‘ruhû*, Kahire: Matba‘atü’ş-Şebâb li Sâhibihâ Muhammed Abdülazîz, 1923, s. 49.

¹⁶⁵ Abbas Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, III, 290.

¹⁶⁶ Abbas Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, III, 299.

¹⁶⁷ Şâtıbî, *el-Mekâsıd*, IV, 589.

ism-i tafdîl izâfet hâlinde bir şeyi bir başka şeye üstün tutmaz, bir şeyi kendi cinsindeki fertlerden üstün tutar.

İsm-i tafdîlin iki tür izâfeti olduğu için biz de ba‘ziyyet mânâsını iki kısımda inceleyeceğiz.

1. Nekraya Muzâf Olması Hâlindeki Ba‘ziyyet Mânâsı

İsm-i tafdîlin muzâf olduğu kelime nekra olduğunda kendisi de nekra olacaktır. Nekra olan ism-i tafdîlin mefdûlü hazfedilmedikçe tafdîl mânâsından mücerred bir şekilde kullanılamayacağını tafdîl delâleti başlığı altında açıklamıştık. İsm-i tafdîl muzâf olduğunda ise mefdûl artık zikredilmiş demektir.¹⁶⁸ Bundan dolayı ism-i tafdîlin tabi olduğu kelime muzâfun ileyhin cinsine dâhil olmalı ya da onun bir parçası olmalıdır. Binaenaleyh bu hâlde (زيدٌ أفضل امرأة) şeklinde bir cümle kurulamaz; çünkü Zeyd kadın cinsine dâhil değildir.

İsm-i tafdîlin nekraya muzâf olmasıyla ilgili zikretmemiz gereken bir diğer önemli husus da ism-i tafdîlin bazen mefdûlüne muzâf olması gerekirken temyizine muzâf olması durumudur. (أخوك أوسع دار) cümlesinde (دار) kelimesi mefdûl değildir. Cümlenin aslı şudur: (أخوك أوسع الناس داراً). Bu tip bir izâfet ancak tabi olunan kelime ile muzâfun ileyh birbirinden tamamıyla farklıysa mümkün olabilir.¹⁶⁹ Bu da herhangi bir ba‘ziyyetin olmaması demektir.

2. Marifeye Muzâf Olması Hâlindeki Ba‘ziyyet Mânâsı

Marife olan ism-i tafdîlin vaz‘î tafdîl delâletinden çıkıp mutlak olarak tafdîle delâlet etmesinin ya da hiçbir şekilde tafdîle delâlet etmemesinin mümkün olduğunu zikretmiştik.¹⁷⁰ Bu sebeple vaz‘î olarak tafdîle delâlet ettiğinde her zaman olduğu gibi tabi olunan kelime muzâfun ileyhin cinsine dâhil olmalı ya da onun cüz‘ü olmalıdır. Misal vermek gerekirse;

(الياقوت أفضل الزجاج) ya da (الياقوت أفضل الجواهر) şeklinde cümleler kurulamaz. Çünkü ilk cümlede yakut inci türüne dâhil değildir. İkisi de taş cinsinin farklı alt

¹⁶⁸ Mefdûlün nasıl zikredilmiş olduğunu hatırlamak için “İsm-i Tafdîlin Halleri” konusundaki “Nekraya Muzâf Olması” alt başlığına bakınız.

¹⁶⁹ Süyûtî, *Hem‘u’l-hevâmi*, III, 76.

¹⁷⁰ Konuyla ilgili detaylı açıklamalar “İsm-i Tafdîlin Vaz‘î Tafdîl Delâletinin Dışına Çıkması” başlığı altında serdedilmiştir.

türleridir. İkinci cümlede de yakut cam cinsine dâhil değildir; fakat (الياقوت أفضل الحجارة) cümlesi kurulabilir. Çünkü yakut bir taş cinsidir.¹⁷¹

Tafdîle delâlet etmediği ya da mutlak olarak delâlet ettiği durumlarda normal bir vasıf kelime gibi olduğunu söylemiştik. Böyle bir izâfette bu zorunluluk aranmaz.

• زيد أعلم المدينة.

Bu cümlede “Zeyd Medine’in en çok bilenidir” mânâsı kastediliyorsa Zeyd’in Medine ehlinde olması zorunludur; fakat bu cümle ile “Zeyd Medine’de bilen bir kişidir/tek kişidir.” mânâsı kastediliyorsa Zeyd’in Medine ehlinde olması zorunlu değildir.

Bu meselenin gündeme geldiği diğer bir örnek:

• يُوسُفُ أَحْسَنُ إِخْوَتِهِ.

Vaz’î tafdîl kastedilmesine göre bu cümle yanlış bir cümledir; çünkü muzâfun ileyhin cinsine dâhil olmak ya da onun cüz’ü olmak şartı ihlal edilmiştir. Şöyle ki; “Yûsuf kardeşlerinin en güzeldir” denildiğinde Yûsuf, “kardeşleri” ifadesinin mefhumuna dâhil değildir.¹⁷² Daha anlaşılır biçimde şöyle ifade edebiliriz:

“10 rakamların en büyüğüdür” cümlesinin doğru olması için 10 sayısının rakamlara dâhil olması gerekir; fakat 10 bir rakam değildir. Bunun gibi Yûsuf da “kardeşleri” ifadesine dâhil değildir.

Vaz’î tafdîl kastedilmediğinde ya da mutlak tafdîl kastedildiğinde bu cümleyi kurmak câiz olur; çünkü cümlenin mânâsı artık (يوسفَ حَسَنٌ فِي إِخْوَتِهِ) ya da (يوسفَ حَسَنٌ) (وَاحِدٌ فِي إِخْوَتِهِ) yani “Yûsuf kardeşlerine göre güzel biridir.” ya da “Yûsuf kardeşlerine göre tek güzel olandır.” olmuştur.¹⁷³

Bu konuyla ilgili olup incelenmesi gerektiğini düşündüğümüz bir âyet vardır:

¹⁷¹ İbn Ebi’r-Rebî‘, Ebu’l-Hüseyn Ubeydüllâh b. Ahmed b. Ebi’r-Rebî‘ el-İşbîlî (ö. 688/1289), **el-Besîr fi şerhi Cümeli’z-Zeccâi**, (nşr. Ayyâd İbn İdi’s-Sebîfî), 1. baskı, Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1986, s. 1041.

¹⁷² Nâdirî, **Nahvü’l-lüğa**, s. 118.

¹⁷³ Şâtıbî, **el-Mekâsîd**, IV, 590.

• (...فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ)

“Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”¹⁷⁴

Bu âyette geçen (أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ) ifadesi hakkında akla üç soru gelmektedir.

a) İlki: “Allah dışında başka hiçbir yaratıcı olmadığına göre (الْخَالِقِينَ) kelimesiyle ne kastedilmektedir?”

Bu hususta üç görüş bulunmaktadır:

Birincisi, bizzat Allah (خَلَقَ) fiilini Hz. İsa’ya isnad etmiştir.¹⁷⁵ Bu sebeple (الْخَالِقِينَ) kelimesi kullanılmıştır. Bu İbn Cüreyc’in (ö. 150/767) görüşüdür.¹⁷⁶

İkincisi, (الْخَالِقِينَ) kelimesiyle (الْمُفَدِّرِينَ/الصَّانِعِينَ) “üreten ve yapanlar/takdîr edenler” mânâsı kastedilmiştir. Bu Mücâhid’in (ö. 103/721) görüşüdür.¹⁷⁷ Ahfeş, Zemahşerî ve İbn Atıyye de bu görüşü tercih etmiş¹⁷⁸ ve (خَالِق) kelimesinin (صَانِع) mânâsında kullanılabileceğine şu beyti delil getirmişlerdir:

• فَلَأَنْتَ تَفْرِي مَا خَلَقْتَ وَبَعْدَ ضُ الْقَوْمِ يَخْلُقُ ثُمَّ لَا يَفْرِي

Sen ürettiğin şeyi kesebiliyorsun, oysa

*Birileri üretiyor lakin kesemiyor.*¹⁷⁹

Üçüncüsü de (الْخَالِقِينَ) kelimesiyle insanların zihninde ve inancındaki tüm “yaratıcılar” kastedilmektedir. Bu da Fahrüddîn er-Râzî’nin (ö. 606/1210) zikrettiği

¹⁷⁴ Mü’minûn Sûresi, 23:14.

¹⁷⁵ Mâide Sûresi, 5:114.

¹⁷⁶ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), **Tefsîrû’t-Taberî Câmî’u’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân**, (nşr. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî), 1. baskı, Kahire: Dâru’l-Hicr, 2001, XVII, 25.

¹⁷⁷ Taberî, **Câmî’u’l-beyân**, (nşr. et-Türkî), XVII, 25

¹⁷⁸ Ahfeş, Ebu’l-Hasen Sa’îd b. Mes’ade el-Mücâşî’î el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]), **Me’ânü’l-Kur’ân**, (nşr. Hüdâ Mahmud Kurrâ’a), 1. baskı, Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1990, II, 455; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, IV, 221; İbn Atıyye, **el-Muharraru’l-vecîz**, IV, 138.

¹⁷⁹ Şiir Züheyr b. Ebî Sûlmâ’ya (ö. m. 609 [?]) aittir. Bkz. Züheyr b. Ebî Sûlmâ (ö. m. 609 [?]), **Dîvânü Züheyr b. Ebî Sûlmâ**, (nşr. Alî Hasen Fâ’ûr), 1. baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1988, s. 56.

görüşlerden biridir.¹⁸⁰ Bu durumda (الْخَالِقِينَ) kelimesinin anlamı “tahayyül edilebilecek tüm yaratıcılar” olur.

b) İkincisi: “İsm-i tafdîlin kullanılmasıyla Allah, (الْخَالِقِينَ) kelimesiyle kastedilen “tahayyül edilebilecek tüm yaratıcılar” ya da “üretenler ve yapanlar/takdîr edenler” sınıfına dâhil olmakta mıdır?”

Bu sorunun cevabı, ilk sorunun cevabına göre şekillenmektedir. İlk sorunun cevabında ilk iki görüşten biri tercih edilirse (الْخَالِقِينَ) kelimesiyle insanların da kastedildiği anlaşılır. Bu durumda anlam, “(خَالِقٍ) kelimesinin kullanılabildiği her şey içerisinde en güzel olan Allah çok yücedir.” şeklinde olacaktır. Bu kelime âyette Allah ve insanlar için farklı mânâlarda kullanılıyor olsa da bu bir sorun teşkil etmeyecektir.¹⁸¹

İlk sorunun cevabında üçüncü görüş tercih edilirse, bazı insanların inancında sahte yaratıcılar olsa da diğerlerinin inancında hakîkî yaratıcı olan Allah’ın var olması sebebiyle herhangi bir sorun ortaya çıkmayacaktır.

c) Üçüncüsü: “(الْخَالِقِينَ) kelimesiyle kastedilen sınıfta güzel olanlar var mıdır ki Allah onların en güzeli olsun?”

Bu sorunun cevabı da yine ilk soruya verilecek cevaba göre şekillenmektedir. İlk sorunun cevabında ilk iki görüş tercih edilirse mânâda bir problem olmayacaktır. Çünkü üreten ve yapan insanlar içerisinde de güzel üreten ve yapanlar bulunabilir. Üçüncü görüş tercih edilirse bu sefer ism-i tafdîl müşârekete delâlet etmeyecektir. Çünkü Allah dışında insanların “yaratıcı” kabul ettikleri hiçbir şey güzel yaratmak şöyle dursun hiçbir şekilde yaratamaz. Bu duruma “فَسَرُّكُمْ لِحَبْرِكُمْ الْفِءَاءُ” ifadesinin geçtiği beyitte değinmiştik.¹⁸² Bu durumda ism-i tafdîl müşârekete delâlet etmediği gibi vaz’î tafdîle de delâlet edemez ve ifadenin mânâsı ya “tahayyül edilebilecek

¹⁸⁰ Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210), **Tefsîru’l-Fahr er-Râzî**, 1. baskı, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981, XXIII, 86.

¹⁸¹ Âlûsî, Ebu’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseyinî el-Âlûsî (ö. 1270/1854), **Rûhu’l-me‘ânî fi tefsîri’l-Kur’ânî’l-azîm ve’s-seb‘i’l-mesânî**, (nşr. Mâhir Habbûş), 1. baskı, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2010, XXIII, 161.

¹⁸² Konuyla ilgili detaylı açıklamalar “İki Zıt Şeyden Birinin Diğerine Üstün Tutulması” başlığı altındaki “Açıkça anlaşılan mutlak üstünlük” alt başlığında serdedilmiştir.

yaratıcılara göre güzel yaratan” olur ya da “tahayyül edilebilecek yaratıcılara göre tek güzel yaratan” olur.

Bununla beraber bazı sahabilerin, âyeti “فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ” kısmına kadar dinleyip âyet tamamlanmadan bu lafzı söylediği nakledilmektedir.¹⁸³ Bu da bize, Arapların bu ifadeyi kendilerinin de kurabildiğini ve duyduklarında zihinlerinde herhangi bir problemin oluşmadığını göstermektedir.



¹⁸³ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, (nşr. Sâmî b. Muhammed es-Selâme), 2. baskı, Riyad: Dâru Taybe, 1999, V, 468-469.

İKİNCİ BÖLÜM

İSM-İ TAFDÎLİN AÇIK İSİMLERDE AMEL ETMESİ

(KÜHL MES'ELESİ)

Çalışmamızın birinci bölümünde ism-i tafdîli sarf ve nahiv ilimleri çerçevesinde incelemiş; istikakı, hâlleri, kullanımı ve delâlet ettiği mânâlara değinmiştik. Bu bölümde ise ism-i tafdîlin başka kelimeler üzerindeki amelinin inceleyip özelde kühl meselesini açıklamaya çalışacağız.

Kühl meselesi ism-i tafdîlin açık isimlerde fâiliyyet üzere ref' ameli gerçekleştirmesine verilen isimdir.¹⁸⁴ Bu konuyu özel olarak araştırmak ve açıklamak istememizin sebebi konunun nahiv kitaplarında kapalı ve zor bir dille anlatılması sebebiyle zaten anlaşılması güç olan bir konunun daha da girift bir hâle getirilmiş olmasıdır. Süheylî (ö. 581/1185) de bu minvalde şöyle demiştir:

“Bu mesele nahivcilerin henüz künhüne vakıf olamadıkları bakir bir alandır. Erken dönem ve kitaplarını okuduğumuz sonraki dönem âlimleri sadra şifa bir sonuca ulaşamamıştır.”¹⁸⁵

Süheylî'den sonra her ne kadar nahiv âlimleri bu konu üzerine açıklamalar yapmış olsa da konunun zorluğu ve kapalılığı ortadan kalkmamıştır.

¹⁸⁴ Alî b. Âmir eş-Şehrî, “Mes'eletü'l-kühl fi'd-dersi'n-nahv”, **Mecelletü ulumi's-ser'iyye ve'l-lügati'l-Arabiyye**, Riyad: Câmi'atü'l-Emîr Settâm b. Abdilazîz, Sayı: 7, 2019, s. 492.

¹⁸⁵ Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî (ö. 581/1185), **er-Ravzu'l-ünûf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li İbn Hişâm**, (nşr. Mecdî b. Mansûr b. Seydişşûrâ), 1. baskı, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009, II, 199.

V. KÜHL MES'ELESİNİN İSİMLENDİRİLMESİ

Kühl meselesi; ismini ilk olarak, Sîbeveyh'in ism-i tafdîlin açık isimde ref' ameli icra etmesi konusunda kullandığı misalden almaktadır. İbnü's-Sâîğ (ö. 776/1375) bu hususla ilgili şöyle söylemektedir:

“Kühl meselesi, Sîbeveyh'in verdiği örnek üzerinde çok konuşulması ve konuyla ilgili birçok örnek varken bunun kadar meşhur olmaması sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiştir.”¹⁸⁶

Sîbeveyh'in verdiği örnek:

• مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْهُ فِي عَيْنِهِ.

“Sürmenin; gözünde, Zeyd'in (en son zamirle Zeyd kastedilmiştir) gözündeki hâlimden daha güzel görüldüğü hiçbir kimse görmedim.”¹⁸⁷

Bu hususta İbn Hişâm (ö. 761/1360) da benzer ifadeleri kullanmaktadır.¹⁸⁸ Zira (الْكُحْل) kelimesini Sîbeveyh'ten (ö. 180/796) sonra Müberrid (ö. 286/900) de İbnü's-Serrâc (ö. 316/929) da bu konuyu açıklarken defalarca zikretmişlerdir.¹⁸⁹

Bu ismi ilk kullananın İbn Bâbeşâz (ö. 469/1077) olduğu¹⁹⁰ düşünülmektedir.¹⁹¹ Fakat bu ismin yaygınlaşmasının İbn Hişâm (ö. 761/1360) ile gerçekleştiği söylenebilir;¹⁹² çünkü ona kadar birçok âlim bu ismi kullanmamıştır. Ebû

¹⁸⁶ İbnü's-Sâîğ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Alî ez-Zümürüdî (ö. 776/1375), **el-Vaz'u'l-bâhir fi ref'i ef'ale'z-zâhir**, (Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî (ö. 911/1505), **el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv**, (nşr. Ğarîd eş-Şeyh), 4. baskı, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016, IV, 219-231), s. 222.

¹⁸⁷ Sîbeveyh, **el-Kitâb**, II, 31.

¹⁸⁸ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî en-Nahvî (ö. 761/1360), **Şerhu Şüzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-Arab**, (nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl Âşûr), 1. baskı, Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001, s. 213.

¹⁸⁹ Müberrid, **el-Müktedab**, III, 248 – 250; İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî (ö. 316/929), **el-Usûl**, (nşr. Abdülhüseyn el-Fetlî), 3. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996, II, 42 – 43.

¹⁹⁰ İbn Bâbeşâz, Ebu'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdrîs b. Bâbeşâz el-Mısırî el-Cevherî (ö. 469/1077), **Şerhu'l-mükaddimetü'l-mühsibe**, (nşr. Hâlid Abdülkerîm), 1. baskı, Kuveyt: el-Matba'atü'l-Misriyye, 1977, II, 400.

¹⁹¹ Abdülfettah el-Humûz, “Risâle alâ mes'eleti'l-kühl mine'l-Kâfiye te'lîfû's-şeyh Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm en-Niksârî”, **Mu'te li'l-buhûs ve'd-dirâsât**, Ürdün: Câmi'a Mu'te, II, Sayı: 2, 1987, s. 98.

¹⁹² İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî en-Nahvî (ö. 761/1360), **Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ**, (nşr. Muhammed

Hayyân'ın (ö. 745/1344) en gerektiği yerde bile bu ismi kullanmaması bize onun yaşadığı yıllarda ve coğrafyada bu ismin henüz yaygınlaşmadığını göstermektedir.¹⁹³



Muhyiddîn Abdülhamîd, Alâ'üddîn Atıyye), 1. baskı, Beyrut: Daru'l-Feyhâ/Daru'd-Dekkâk, 2019, s. 487; İbn Hişâm, **Şerhu Şüzûri'z-zeheb**, s. 212.

¹⁹³ Süleymân b. Alî ed-Duhayyân, “Mes'eletü'l-kühl fi'n-nahvi'l-Arabî”, **el-Mecelletü'l-İlmiyye**, Mısır: Câmi'atü'l-Ezher, I, Sayı: 35, 2016, s. 754.

VI. İSİMLERİN FİİL GİBİ AMEL ETMELERİ

Kühl meselesi, vasıf bir ismin fiil gibi amel etmesidir. Bu sebeple kühl meselesinin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle genel olarak isimlerin fiil gibi amel edebilmesine kısaca değinmemiz doğru olacaktır. Böylelikle ism-i tafdîlin amel etmede diğer isimlerle arasındaki benzerlik ve farklar görülüp kıyası ona göre yapılabilir.

A. FİİL GİBİ AMEL EDEBİLEN İSİMLER

Arapçada fâil ve mef'ûl alarak fiil gibi amel edebilen isimler 7'ye ayrılır:¹⁹⁴

İsim-fiiller, mastarlar, ism-i fâiller, ism-i mef'ûller, sıfat-ı müşebbeheler, mübâlağa vezinleri ve ism-i tafdîller.

Bunların son beş tanesine topluca sıfatlar ya da vasıflar denmektedir.¹⁹⁵ Bazı nahiv eserlerinde özellikle de ilk dönem yazılmış kitaplarda vasıflar içerisinde mübâlağa vezinleri ve ism-i tafdîlin zikredilmediğini görebilmekteyiz.¹⁹⁶ Bazılarında ise ism-i tafdîlin sıfat-ı müşebbehe başlığı altında işlendiğini görmekteyiz.¹⁹⁷

İsim-fiillerin ve mastarların ameli bizim konumuzun uzağında olması sebebiyle girizgâhımızı vasıf isimlerin ameli üzerinden yapacağız.

Vasıf isimler türetildikleri muzârî fiiller gibi amel edebilir. Amel edebilmelerinin en önemli kıstası türetildikleri fiillerin cümledeki yerlerine konulduğunda mânânın bozulmamasıdır. Bunun için içlerinde var olan fiil mânâsının güçlendirilmesi ve isimlikten uzaklaştırılmaları gerekmektedir. Vasıf isimlerin fiil gibi amel etmeleri için sayılan bütün şartlar türetildikleri fiillerle olan benzerliklerini arttırmak gayesini taşır.

İsm-i tafdîl haricindeki hiçbir vasıf isim türetildikleri fiillerden ism-i tafdîl kadar uzaklaşmış değildir. Hepsi zaman delâletlerini yitirerek uzaklaşmaya başlar. İsm-i fâil ve ism-i mef'ûller yalnızca fâiliyyet ya da mef'ûliyyet mânâlarını kazanır.

¹⁹⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 449.

¹⁹⁵ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, IV, 107.

¹⁹⁶ Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilğaffâr el-Fârisî (ö. 377/987), *el-Îzâhu'l-azudî*, (nşr. Hasan Şâzelî Ferhûd), 1. baskı, Riyad: Câmi'atü Riyâd Külliyyetü'l-Âdâb, 1969, s. 129.

¹⁹⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl*, s. 130.

Sıfat-ı müşebbehe bu ikisi gibi fâiliyyet ya da mef'ûliyyet mânâsı kazanmakla beraber türetildiği fiille olan lafzî benzerliğini de yitirir. Bu benzerliğin yitirilmesi fiilinden daha da uzaklaşmasına; binaenaleyh amelinin zayıflamasına sebebiyet verir.¹⁹⁸ Mübâlağa vezinleri ise hem fiillerine olan lafzî benzerliklerini yitirmeleri hem de mübâlağa mânâsı kazanmaları sebebiyle fiillerinden sıfat-ı müşebbehelere göre daha da uzaklaşır. Bu da onların daha zor amel etmesine sebep olur. Hatta Kûfelilerin çoğu ve Basralıların bir kısmına göre bazısı amel dahi edemez.¹⁹⁹

Bu izahattan sonra ism-i tafdîlin fiil gibi amel edebilmesi için gerekli şartları daha iyi kavramak için onun dışındaki vasıf kelimelerin amelinin serdetmemiz gerekir.

B. İSM-İ FAİL, İSM-İ MEF'ÛL VE SIFAT-I MÜŞEBBEHENİN AMEL ŞARTLARI

Vasıf isimler içerisinde ism-i fâil ve ism-i mef'ûller; muzârî fiile lafız, mânâ ve istimal yönüyle benzemeleri sebebiyle²⁰⁰ fiil gibi amel etmeleri en kolay olan kelimelerdir ve amel şartları aynıdır. Sıfat-ı müşebbehenin lafız benzerliğini muhafaza edememesi sebebiyle ilk ikisiyle amel şartları aynı olsa da amel kuvveti onlara nazaran zayıftır. Mübâlağa vezinlerinin amel şartları mânâ benzerliğini de yitirmesi sebebiyle çok farklı olduğu için onu son olarak açıklayacağız.

Konumuzun başında zikretmemiz gereken ilk husus, bütün vasıf kelimelerin herhangi bir şart olmadan fâillerini müstetir (gizli) zamir olarak alabildikleridir. Bu noktadan sonra zikredeceğimiz fâil almakla ilgili şartlar bâriz (gizli olmayan) zamir ya da açık isim olarak gelen fâillerle ilgilidir.

İlk olarak ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehenin amel şartlarını inceleyelim.²⁰¹ Bu üç vasfın ameli için 2 hâl vardır: (ال) takısı almış olmaları ve almamış olmaları;

¹⁹⁸ İbn Ümmi Kâsım, *Tavdihü'l-mekâsıd*, III, 877.

¹⁹⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 478.

²⁰⁰ Birgivi, Takıyyüddîn Muhammed b. Pîr Ali b. İskender (ö. 981/1573), *İzhârü'l-esrâr fi'n-nahv*, (nşr. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî ed-Dâğıstânî), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2009, s. 51.

²⁰¹ Nâdirî, *Nahvü'l-lüğa*, s. 100, 107, 112.

1. (ال) Takısı Almış Olan İsm-i Fâil, İsm-i Mef'ûl ve Sıfat-ı Müşebbehenin Ameli

(ال) takısı almış olan ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehenin fiil gibi amel edip fâil ve mef'ûl almaları için herhangi bir şart aranmaz. Çünkü vasıf isimlerin başına gelen (ال) takısı harf-i mevsule yani (الذي) hükmünde bir harftir. Başındaki (ال) takısı (الذي) hükmünde olduğunda kendisi de sıla cümlesi hükmünde olacaktır. Vasıf kelimelerin cümle hükmünde olabilmeleri için fiilleri mânâsında olmaları gerekmektedir. Bu sebeple başına (ال) takısı getirildiğinde bu kelimelerin barındırdıkları fiil mânâları yeterince güçlenmiş olur.

Örnek:

• جاء الضاربُ غلامُهُ صاحبَهُ أمس.

“Dün çocuğu arkadaşını döven geldi.”

Bu örnekte (ضارب) kelimesinin başında (ال) takısı olmasaydı bu kelimenin fâil ve mef'ûl alması mümkün olmazdı. Çünkü burada (ضارب) kelimesi ve devamı; (الذي) hükmündeki (ال) takısından sonra geldiği için sıla cümlesi olarak kabul edilmektedir. Bu ifadenin bir cümle olabilmesi için de (ضارب) ismi kendisini harf-i mevsuleye dayandırarak (يَضْرِبُ) fiili yerine geçmiştir.

2. (ال) Takısı Almamış Olan İsm-i Fâil, İsm-i Mef'ûl ve Sıfat-ı Müşebbehenin Ameli

İsm-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe; (ال) takısı almadığında sâhip oldukları fiil mânâsını güçlendirerek fâil ya da mef'ûl almaları için beş şeyden birine dayanmaları gerekir. Bunlar:

a) Haber olup mübtedâya, (إِنَّ) ve kardeşlerinin ya da (كَانَ) ve kardeşlerinin isimlerine dayanması gerekir.

Örnek:

• (...وَكَلَبَهُمْ بِاسِطٍ ذَرَأَ عَلَيْهِ بِالْوَصِيدِ...)

“Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı.”²⁰²

Bu âyette (ذِرَاعِي) kelimesi (بَاسِطٌ) ism-i fâilinin mef'ûlün bihi olmuştur; çünkü (بَاسِطٌ) kelimesi (كَلْبٌ) kelimesinin haberi olarak ona dayanmıştır. Mef'ûlün bih alabilen kelimenin fâil alması daha kolaydır.

• (إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَّةٍ)

“Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.”²⁰³

Bu âyette (حِسَابِي) kelimesi (مُلَاقٍ) ism-i fâilinin mef'ûlün bihi olmuştur. Burada da ism-i fâil (أَنْ) kelimesinin haberi olarak ismine dayanmıştır.

b) Sıfat olup mevsûfa dayanması gerekir.

Örnek:

• مَرَرْتُ بِرَجُلٍ ضَارِبٍ عَمْرًا.

“Amr’ı döven bir adama uğradım.”²⁰⁴

Bu örnekte de (عَمْرًا) kelimesi (ضَارِبٍ) ism-i fâilinin mef'ûlün bihidir; çünkü (ضَارِبٍ) kelimesi sıfat olup mevsûfa dayanmıştır.

c) Hâl olup zülhâle dayanması gerekir.

Örnek:

• جَاءَ زَيْدٌ رَاكِبًا فَرَسَهُ.

“Zeyd atına binerek geldi.”²⁰⁵

Bu örnekte ise (فَرَسَ) kelimesi (رَاكِبًا) ism-i fâilinin mef'ûlün bihidir; çünkü (رَاكِبًا) kelimesi hâl olup zülhâl olan (زَيْدٌ) kelimesine dayanmıştır.

d) Nefye dayanması gerekir.

²⁰² Kehf Sûresi, 18:18.

²⁰³ Hâkka Sûresi, 69:20.

²⁰⁴ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), **İrtişâfü'd-darb min lisâni'l-Arap**, (nşr. Recep Osman Muhammed, Ramazan Abdüttevâb), 1. baskı, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998, V, 2269.

²⁰⁵ Ebû Hayyân, **İrtişâfü'd-darb**, V, 2270.

Örnek:

• خَلِيلِي مَا وَافٍ بِعَهْدِي أَنْتُمْ إِذَا لَمْ تَكُونَا لِي عَلَى مَنْ أَقَاطِعُ

Ey iki dostum! Hasmıma karşı benim yanımda olmadığınızda

*Bana verdiğiniz söze vefalı olmazsınız.*²⁰⁶

Bu beyitte (أَنْتُمْ) zamiri (وَافٍ) ism-i fâilinin fâilidir; çünkü (واف) kelimesi nefiyden sonra gelerek ona dayanmıştır.

e) İstifhama dayanması gerekir.

Örnek:

• أَقَاطِنُ قَوْمٌ سَلَمَى أَمْ نَوَوَا ظَعْنًا إِنَّ يَظْعُنُوا فَعَجِيبٌ عَيْشٌ مَنْ قَطْنَا

Selmâ'nın kavmi kalacak mı yoksa gitmeye mi niyet ettiler?

*Gideceklerse şayet kalacak olanın hâli nicedir?*²⁰⁷

Bu beyitte ise (قَوْمٌ) kelimesi (قَاطِنٌ) ism-i fâiline fâil olmuştur; çünkü (قاطن) kelimesi istifhâmdan sonra gelerek ona dayanmıştır.

İsm-i fâil ve ism-i mef'ûlün mef'ûl almaları için bir de hâl (şimdiki zaman) ya da istikbâle (gelecek zaman) delâlet etmeleri şart koşulmuştur. Bunun illeti ise bu kelimeler muzârî fiilden türetildikleri için onlar gibi amel etmeleri ancak mâzîye delâlet etmediklerinde vuku bulacaktır.²⁰⁸ (ال) takısı varken bu şart aranmaz; çünkü sîla cümlesi yerinde olmaları sebebiyle cümle olmaya tam elverişli olmuşlardır.

Mef'ûl alma şartında sıfat-ı müşebbeheyi zikretmedik; çünkü bu isimler lâzım fiillerden türetilir. Fiilleri gibi kendileri de hakikî mef'ûl alamamaktadır.²⁰⁹

²⁰⁶ Şâir bilinmemektedir. Bkz. İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 247; Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî (ö. 1093/1682), *Şerhu ebyâti Muğni'l-lebîb*, (nşr. Abdülazîz Rebâh, Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), 1. baskı, Şam: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1980, VII, 185.

²⁰⁷ Şâir bilinmemektedir. Bkz. İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 248; Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh*, I, 193.

²⁰⁸ Süyûtî, *Hem'û'l-hevâmi*, III, 55.

²⁰⁹ Nâdirî, *Nahvü'l-lüğa*, s. 105.

3. Sıfat-ı Müşebbehenin Amel Kuvvetindeki Zayıflığının Sonuçları

İsm-i fâil muzârî fiile benzeyerek fiil kuvveti kazanmıştır; fakat sıfat-ı müşebbehe fiile değil ism-i fâile benzemiştir. Her ne kadar lazım fiilden türetilmiş, bu sebeple mef'ûl alamaması gerekse de tek mef'ûl alabilen ism-i fâile benzediği için “şebîhun bi'l-mef'ûl” alabilmektedir.²¹⁰

İsm-i fâilin mef'ûlü; fiile benzerliği olması sebebiyle (زَيْدٌ أَبَاهُ ضَارِبٌ) örneğinde olduğu gibi kendisinden önce gelebilmektedir; fakat sıfat-ı müşebbehe fiile benzeyene benzeyen olduğu için onun mef'ûlün bihi (زَيْدٌ وَجْهَهُ حَسَنٌ) şeklinde takaddüm edemez.²¹¹ Tabi bunun bir diğer sebebi de şebîhun bi'l-mef'ûllerin aslen sıfat-ı müşebbehelerin fâili olmasıdır. Fâiller âmilinden önce gelemeyecekleri için sıfat-ı müşebbehelerin şebîhun bi'l-mef'ûlleri de ondan önce gelemeyecektir.²¹²

C. MÜBÂLAĞA VEZİNLERİNİN AMEL ŞARTLARI

Fiil gibi amel eden isimlerin bir diğer kısmı da mübâlağa vezinleridir. Toplamda 11'e kadar çıkartılan²¹³ mübâlağa vezinlerinden sadece 5 tanesinin amel etme durumu tartışılmıştır. Bunlar; (فَعَّالٌ), (فَعُولٌ), (مَفْعَالٌ), (فَعِيلٌ) ve (فَعِلٌ) vezinleridir.²¹⁴

Kûfeliler hiçbir mübâlağa vezninin amel edemeyeceğini söylemektedir. Çünkü türetildikleri fiillerde olmayan mübâlağa mânâsı barındırmaktadırlar. Kendilerinden sonra gelen mansûb kelimelerin de mukadder bir fiilin ma'mûlû olduklarını dile getirirler.²¹⁵

Basralılar arasında ism-i fâilin şartlarıyla fiil gibi amel ettiği hususunda ittifak olan sadece 3 vezin vardır. Bunlar; (فَعَّالٌ), (فَعُولٌ) ve (مَفْعَالٌ) vezinleridir.²¹⁶ Sîbeveyh diğer 2 veznin de mübâlağa mânâsında kullanıldıklarında amel ettiğini söylemiş olsa da²¹⁷ Basralıların çoğu bunu kabul etmemiştir.²¹⁸

²¹⁰ Nâdirî, *Nahvü'l-lüğâ*, s. 107.

²¹¹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s. 482.

²¹² Muhammed Nûri Nâs, “Hâşiye ale'l-Behce”, III, 69.

²¹³ Mustafa el-Ğalâyînî, *Cami'u'd-dürûs*, s. 173-174.

²¹⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, III, 72.

²¹⁵ Radiyyüddîn, *Şerhu'l-Kâfiye*, III, 422.; Sa'leb, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr eş-Şeybânî (ö. 291/904), *Mecâlisü Sa'leb*, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), 2. baskı, Mısır: Dâru'l-Me'ârif bi Mısır, 1950, s. 196.

²¹⁶ Radiyyüddîn, *Şerhu'l-Kâfiye*, III, 421.

²¹⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 110.

²¹⁸ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, X, 310.

Kûfelilerin amel etmemesi hususundaki talillerine Basrahılar tersinden bakmıştır. Onlara göre mübâlağa, fiil mânâsını kuvvetlendirmektedir. Lafız benzerliği olmaması sebebiyle ortaya çıkan zayıflığı da gidermektedir.²¹⁹

D. İSM-İ TAFDÎLİ DİĞER VASIF İSİMLERİNDEN AYIRAN ÖZELLİKLERİ

Vasıf isimlerin fiil gibi amel etmeleri için yerlerine fiil konulduğu vakit mânânın bozulmaması gerektiğini ve ism-i tafdîlin diğer vasıf isimleri kadar kolay amel edemediğini belirtmiştik. Bunun sebeplerinden en önemlisi ism-i tafdîlin içerdiği tafdîl mânâsı sebebiyle türetildiği fiilin mânâsından diğerlerine göre çok daha uzak olmasıdır. Yerine bir fiil konulabilmesi için de bu fiili ism-i tafdîlin mânâsına yaklaştıracak bir bağlamda gelmesi gerekmektedir.²²⁰

Normal şartlarda muzârî fiilden türetilen vasıf isimler yalnızca o fiilin sıfatlaşmasını sağlar. “(يَعْلَمُ) biliyor” fiili “(عَالِمٌ) ve (علیم) bilen” ya da “(مَعْلُومٌ) bilinen” hâline gelerek isimleşse de fiilin mânâsından çok uzaklaşmamış olur. Bunun üzerine sıfat olan kelime bir de üstünlük mânâsı kazanıp “(أَعْلَمُ) daha çok bilen, en iyi bilen” hâline gelirse kelimenin barındırdığı fiillik kuvveti ve fiile benzemesi zayıflar.

İsm-i tafdîlin tafdîl delâleti dışında kühl meselesinin şartlarını zorlaştıran bir diğer özelliği de müşâreket mânâsıdır. İsm-i tafdîlin delâleti konusunda da detaylıca açıkladığımız bu delâlet türemiş olduğu fiillerin vaz‘î delâleti değildir. “(يَعْلَمُ) biliyor” fiili bilmek eyleminin fâili dışında bir başkasında da olduğu mânâsını içermemektedir; fakat ism-i tafdîller açıkladığımız üzere müşâreket delâlet etmeleri gerekir. Bu sebeple kurulacak cümlede ism-i tafdîlin yerine konulabilecek fiilin, konulma durumunda müşâreket mânâsı da içerebileceği bir bağlam kurulmalıdır.

İsm-i tafdîlin fiil gibi amel etmesini zorlaştıran bir diğer özelliği de ism-i fâile olan lafzi benzerliğinin diğer vasıf kelimelere göre çok daha bozulmuş olmasıdır.²²¹ Mübâlağa vezinleri her ne kadar hareke ve sükûnların yerleri itibariyle benzemiyor

²¹⁹ Radiyyüddîn, *Şerhu’l-Kâfiye*, III, 422.

²²⁰ Niksârî, Şemsüddîn en-Niksârî (ö. VIII/XIV. yy.), *Risâle alâ mes’ele’l-kühl mine’l-Kâfiye*, (Abdülfettah el-Humûz, “Risâle alâ mes’ele’l-kühl mine’l-Kâfiye te’lifü’ş-şeyh Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm en-Niksârî”, *Mu’teli’l-buhûs ve’d-dirâsât*, Ürdün: Câmî’a Mu’teli’, II, Sayı: 2, 1987, s. 114-137), s. 117.

²²¹ Radiyyüddîn, *Şerhu’l-Kâfiye*, III, 433.

olsa da tesniye ve cemi olabilmeleri sebebiyle lafzi bir benzerlik barındırmaktadır; fakat ism-i tafdîller (من) harfi ile kullanıldıkları için tesniye ve cemi olamamaktadır. Bu da onları hem ism-i fâile olan benzerlikten uzaklaştırır hem de kelimeyi çekimsiz hâle getirdiği için camidleştirir.²²²

Saydığımız bu özellikleri sebebiyle ism-i tafdîlin fiil gibi amel edebilmesi zorlaşmaktadır. İşte bu sebeple kühl meselesinde sayılan şartlar tafdîl ve müşâreket mânâlarını haiz ism-i tafdîl ile türetildiği fiilin birbirine yaklaşması için zikredilmiştir. Bütün bunların daha detaylı izahatı kühl meselesinin kuralı ve şartları başlığında serdedilecektir.

²²² Abbas Hasan, **en-Nahvü'l-vâfi**, III, 281-282.

VII. KÜHL MES'ELESİNİN KURALLARI

Yedinci yüzyıla kadar nahiv âlimleri her ne kadar kühl meselesini detaylıca işlemiş ve açıklamış olsalar da bütün şartlarını ihtiva eden veciz bir kural ortaya koymamışlardır.

Bu bölümde sırasıyla İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), İbn Mâlik (ö. 672/1274), İbn Hişâm (ö. 761/1360) ve Birgivi'nin (ö. 981/1573) kühl meselesine dair zikrettikleri kuralları tahlil edeceğiz. Bu dört âlimin kurallarını seçmemizin sebebi her birinin kendisini diğerlerinden ayıran bir özelliği olmasıdır. Bu özelliklerini de hususi izahatlarında zikredeceğiz.

Kuralların daha iyi anlaşılması için sürekli meselenin meşhur örneklerine değinilecektir. Bu sebeple bu örneklerden birkaçını burada zikretmemiz doğru olur.²²³

• مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْهُ فِي عَيْنِ زَيْدٍ.

“Sürmenin; gözünde, Zeyd'in gözündeki hâlimden daha güzel görüldüğü hiçbir kimse görmedim.”

• مَا مِنْ أَيَّامٍ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ فِيهِنَّ الْعَمَلُ مِنْ هَذِهِ الْأَيَّامِ.

“Amelin; kendisinde, bu günlerde yapılanından Allah'a daha sevimli olduğu hiçbir gün yoktur.”

A. İBNÜ'L-HÂCİB'İN (Ö. 646/1249) KURALI

Kühl meselesinin tüm şartlarını ihtiva eden ilk ve en meşhur kural İbnü'l-Hâcib'e aittir. Veciz olduğu kadar anlaşılması güç olduğu için kendisinden sonra gelen âlimler de yeni kurallar koymak istemiştir; fakat hiçbiri onun şöhretine ulaşamamıştır. Bunun sebeplerinden biri, nahiv ilminde en meşhur eserlerden biri olan *el-Kâfiye*'de yer almasıdır. Çünkü kendisinin onun kadar meşhur olmayan *el-İzâh fî şerhi'l-Mufasssal* adlı eserinde zikrettiği²²⁴ bir başka kuralı pek dile getirilmemektedir. Şöhretinin bir diğer sebebi olarak da veciz ve ezbere müsait oluşu zikredilebilir.

²²³ Örneklerin detaylı açıklamaları “Kühl Meselesinin Farklı Şekilleri” başlığı altında serdedilmiştir.

²²⁴ İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249), *el-İzâh fî şerhi'l-Mufasssal*, (nşr. Mûsâ Binây el-Alîlî), 1. baskı, Bağdat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'd-Dîniyye, 1982, I, 661.

Kural:

- لَا يَعْمَلُ (اسْمُ التَّفْضِيلِ) فِي مُظْهِرٍ إِلَّا إِذَا كَانَ صِفَةً لَشَيْءٍ، وَهُوَ فِي الْمَعْنَى صِفَةً لِمُسَبَّبٍ، مُفْضَلٌ بِاعْتِبَارِ الْأَوَّلِ عَلَى نَفْسِهِ بِاعْتِبَارِ غَيْرِهِ، مَنْفِيًّا.

“(İsm-i tafdîl) açık isimde ancak; menfi olmak suretiyle başkasına itibarla (düşünülen) kendisi üzerine, ilkinde itibarla (düşünülenin) mufaddal olduğu bir müsebbebin (sebepe yapılmış) manen sıfatı olduğu hâlde, (lafzen) başka bir şeyin vasfı olduğunda amel edebilir.”²²⁵

İsimler açık (مُظْهِر) ve zamir (مُضْمَر) olarak ikiye ayrılır. Kühl meselesi ism-i tafdîlin müstetir zamirlerde ref‘ ameli gerçekleştirmesiyle alakalı değildir. İsm-i tafdîlin zamirler üzerindeki ameli konusuna sonra değinilecektir. Kuralda zikredilen “açık isim” ifadesi kühl örneğindeki (الكل) kelimesine karşılık gelmektedir.

Sıfatın Arap dilinde bir ıstılah mânâsı bir de lügat mânâsı bulunmaktadır. Kuralda zikredilen iki (صفة) kelimesi de ıstılah mânâsında kullanılmamıştır. Burada kastedilen ism-i tafdîlin bir kelimenin herhangi bir özelliğini bildirmesidir. Bu, sıfat olarak mümkün olduğu gibi hâl ya da haber olarak da mümkündür.²²⁶ Bunu kühl örneği üzerinden ifade edecek olursak (أَحْسَن) kelimesi (رَجُلًا) kelimesinin hem nahiv hem de mânâ açısından sıfatıdır. (مَا مِنْ أَيْامٍ أَحَبُّ...) örneğinde ise (أَحَبُّ) mânâ açısından sıfat olsa da nahiv açısından sıfat değil haberdur.

(مُسَبَّب) kelimesiyle kastedilen de ism-i tafdîlin sebepe yapılmış olan fâili yani açık isimdir. Çünkü (شَيْءٍ) diye zikredilen ismin, ism-i tafdîli sıfat olarak alabilmesinin sebebi bu kelimedir. Yine kühl örneği üzerinden gidecek olursak, adama “güzel” sıfatının isnat edilmesinin sebebi “sürme”dir. “Sürme” olmasaydı adama “güzellik” isnat edilmeyecekti. Bu sebeple sürme “sebepe” olmaktadır. Nahiv âlimleri arasında

²²⁵ İbnü’l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249), “el-Kâfiye”, **Mecmû‘atü’n-nahv**, (nşr. Mehmet Can), 1. baskı, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2014, s. 205.

²²⁶ Rahmi Efendi (ö. 1327/1909), “el-İkdü’n-nâmî ale’l-Câmî”, **Mecmû‘atü Havâşî Molla Câmi**, (nşr. Ali Rıza Kaşeli, Bekir Sırmabıyıkoglu), 1. baskı, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2010, II, 589.

yaygın kullanım bu kelimeye müsebbep değil sebep demektir; fakat İbnü'l-Hâcib bu kelimeyi tercih etmiştir.²²⁷

(مُفَضَّلٌ عَلَى نَفْسِهِ) kendisi üzerine üstün tutulan demektir. Aslında burada tek bir şey kendisi üzerine üstün tutulmamaktadır. Örneğimizde cümle olumsuz olmadan önce adamın gözündeki sürme Zeyd'in gözündeki sürmeye üstün tutulmaktadır. Bu durumda sürme, sürmeye üstün tutulduğu için kuralda “kendisi üzerine” denilmiştir. Sürme kelimesi aynı olsa da itibar farkı burada ibarenin zorlaşmasına sebebiyet veriyor. Kuralda “başkasına itibarla” ifadesiyle Zeyd kastedilmiştir, yani “Zeyd’e itibarla olan sürme” demektir. “İlkinе itibarla” ifadesi de “adama itibarla olan sürme” demektir; çünkü ilk zikredilen adamdır. Binaenaleyh “Zeyd’e itibarla olan sürme”, adama itibarla olanına üstün tutulmaktadır. Dikkat edilmelidir ki burada birbirine üstün tutulan adam ve Zeyd değil bunların gözlerindeki sürmedir.

Bütün bunlardan sonra da cümle olumsuz olursa tafdîl tersine dönmekle birlikte tekil olarak zikredilen ilk kelime artık umumiyet ifade eder ve “hiçbir” mânâsını alır. Örneğimizde olumsuzluk edatı gelmeden önce bir adamın gözündeki sürme Zeyd'in gözündekine üstün tutulmaktadır. Olumsuzluk geldikten sonra hiçbir adamın gözündeki sürme Zeyd'in gözündeki sürmeden üstün tutulmamış olur.

Yapmış olduğumuz izahatla kuralın anlaşılmış olduğunu düşünsek de tahlili zor olan kısımlarının i'râblarını verelim:

(بَاعْتَبَارِ الْأَوَّلِ): Bu ifadedeki cârr ve mecrûr (مُفَضَّلٌ) kelimesinde bulunan zamirden hâl olarak takdîr edilen bir kelimeye taalluk eder.

(عَلَى نَفْسِهِ): Buradaki cârr ve mecrûr da (مُفَضَّلٌ) kelimesine taalluk eder. (هـ) zamiri de (مُسَبَّبٌ) kelimesine döner.

(بَاعْتَبَارِ غَيْرِهِ): Bu cârr ve mecrûr da (نَفْسِهِ) kelimesindeki (هـ) zamirinden hâl olarak takdîr edilen bir kelimeye taalluk eder.²²⁸

²²⁷ İsferyânî, Ebû İshâk İsmâüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferyânî (ö. 945/1538), “Hâşiyetü'l-İsâm”, **Mecmû'atü Havâşî Molla Câmî**, (nşr. Ali Rıza Kaşeli, Bekir Sırmabıyıkoglu), 1. baskı, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2010, s. 591.

²²⁸ Radiyyüddîn, **Şerhu'l-Kâfiye**, III, 467.

B. İBN MÂLİK'İN (Ö. 672/1274) KURALI

İbn Mâlik'in zikretmiş olduğu bu kural İbnü'l-Hâcib'in kuralına alternatif olarak sunulanlar arasında en meşhur olanlardan biridir. Bir önceki kurala göre daha kolay ve anlaşılır olsa da kapalılığı giderememiştir.²²⁹

Kural:

- لَا يَرْفَعُ أَفْعَلَ التَّفْضِيلِ فِي الْأَعْرَفِ ظَاهِرًا إِلَّا قَبْلَ مَفْذُولٍ هُوَ هُوَ مَذْكُورٍ أَوْ مُقَدَّرٍ، وَبَعْدَ ضَمِيرٍ مَذْكُورٍ أَوْ مُقَدَّرٍ، مُفَسَّرٍ بَعْدَ نَفْيٍ أَوْ شِبْهِهِ يُصَاحِبُ أَفْعَلَ.

“(İsm-i tafdîl) en sahih olan görüşe göre açık ismi ancak; zikredilmiş ya da takdîr edilmiş kendisi olan (açık isme dönen), [zahir olan] bir mefdûlden önce ve zikredilmiş ya da takdîr edilmiş bir zamirden sonra geldiğinde ref` edebilir. (Bu zamir de) ism-i tafdîlin kendisiyle beraber olduğu, nefiy ya da nefyin bir benzerinden sonra açıklanmış [isme dönmektedir].”²³⁰

Müellifin (قَبْلَ مَفْذُولٍ) ifadesinde belirttiği mefdûl açık isimden sonra ona dönen zamirdir. Bu kühl örneğinde (منه) ifadesindeki (هو) zamiridir. (هو هو) ifadesi de bir mübtedâ ve haberden müteşekkil sıfat cümlesidir. İlk zamir mefdûle ikinci zamir de açık isme dönmektedir. Bu mefdûl olan zamirin açıkça zikredilmesi zorunlu değildir ve düşürülüp takdîr edilebilir.²³¹

(بَعْدَ ضَمِيرٍ) ifadesinde kastedilen zamir açık isimden önce zikredilen, ism-i tafdîlin lafzen sıfatı olan kelimeye dönen zamirdir. Kühl örneğinde zikredilen (في عَيْنِهِ) ifadesindeki (هو) zamiridir. Bu zamirin de bir önceki gibi zikredilme zorunluluğu yoktur. Metinde açıkça zikredilmiyorsa takdîr edilir.²³²

(بَعْدَ ضَمِيرٍ) ifadesiyle kastedilen bu zamir nefiy ya da nefyin bir benzerinden sonra açıklanmış olması gerekmektedir. Nefyin benzerleri nehiy ve istifhâmdır. Açıklanmış olması ise açıktan zikredilmiş olmasıdır. Yani bu zamirin döneceği kelime bir nefiy ya da benzerinden sonra zikredilmiş olması gerekmektedir. Burada müellif

²²⁹ Duhayyân, “Mes’eletü'l-kühl”, s. 764.

²³⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, III, 65.

²³¹ Konunun detayları “İlk Zamirin Hazfedilip İkincisinin Zikredilmesi” ve “İki Zamirin de Hazfedilmesi” başlıkları altında serdedilecektir.

²³² Konunun detayları “İlk Zamirin Zikredilip İkincisinin Hazfedilmesi” ve “İki Zamirin de Hazfedilmesi” başlıkları altında serdedilecektir.

zaminin merciinin zikredilmesi gerektiğini vurgulamaktan ziyade bu merciin nefîy ya da bir benzerinden sonra gelmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

(يُصَاحِبُ أَفْعَلُ) ifadesiyle de ism-i tafdîlin bu mercii ile beraber bulunması kastedilmiştir. İsm-i tafdîlin bu kelimeyle beraber bulunması da bir önceki kuralda (صِفَةٌ) kelimesiyle açıklanan vasfı olmasıdır.

Bütün bu izahattan sonra i‘râba yönelik bazı kapalılıkları da gidermek faydalı olacaktır:

(هُوَ هُوَ): Birinci zaminin mübtedâ olup (مَفْضُول) kelimesine, ikinci zaminin de haber olup (ظَاهِرًا) kelimesine döndüğünü belirtmiştik. Bu mübtedâ ve haberden oluşan cümle de (مَفْضُول) kelimesinin sıfat cümlesidir.

(يُصَاحِبُ أَفْعَلُ): (مُفَسَّر) kelimesi ism-i mef‘ûldür. Bu sebeple naib-i fâilini müstetir (هُوَ) zamiri olarak almaktadır. Bu zamir de (ضَمِير) kelimesine dönmektedir. (يُصَاحِبُ أَفْعَلُ) ifadesi (مُفَسَّر) kelimesinden anlaşılan, mânâda asıl fâil olan (مُفَسَّر) kelimesinin sıfat cümlesidir ve (هَذَا الضَّمِيرُ مُفَسَّرٌ بِمُفَسَّرٍ يُصَاحِبُ أَفْعَلُ) şeklinde takdîr edilir.

C. İBN HİŞÂM’IN (Ö. 761/1360) KURALI

İbn Hişâm’ın vazettiği bu kural kühl meselesi hakkında zikredilen kurallar içerisinde en kolay anlaşılır olmasıyla göze çarpar.

Kural:

- ضَابِطُهَا (ضَابِطُ رَفْعِ اسْمِ التَّفْضِيلِ الظَّاهِرِ) أَنْ يَكُونَ فِي الْكَلَامِ نَفْيٌ، بَعْدَهُ اسْمٌ جِنْسٍ، مَوْصُوفٌ بِاسْمِ التَّفْضِيلِ، بَعْدَهُ اسْمٌ مُفَضَّلٌ عَلَى نَفْسِهِ بِاعْتِبَارَيْنِ.

“(İsm-i tafdîlin açık ismi ref‘ etmesinin) kuralı; kelâmda bir nefyin olması, sonrasında da ism-i tafdîl ile mevsuf olmuş bir cins isim olması, (ism-i tafdîl) sonrasında da iki itibarla kendisi üzerine mufaddal olmuş bir ismin bulunmasıdır.”²³³

Zikredilen kurallar içerisinde en kolayı olsa da meselenin tüm şartlarını ihtiva etmediği gerekçesiyle eleştirilmiştir. İhtiva etmediği şartlar “nefye benzeyenlerden sonra gelmesi” ve “ism-i tafdîlin merfû’unun yabancı olması gerektiği” şartlarıdır.²³⁴

²³³ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, s. 487.

²³⁴ Duhayyân, “Mes’eletü’l-kühl”, s. 766.

Bu eleştirilerin ilki için İbn Hişâm'ın tağlîb yaptığı söylenebilir. Kuralı kısa ve basit tutmak için nefiy kelimesini zikretmekle iktifa edip benzerlerini de kastetmiş olabilir.

İkinci eleştiriye cevap vermek için müellifin bir diğer kitabı olan *Evdahu'l-mesâlik* kitabında zikrettiği kuralından burada zikretmediği bir parçasını açıklamamız gerekmektedir. Orada İbn Hişâm (وَكَانَ مَرْفُوعُهُ أَجْنَبِيًّا)²³⁵ şartını da ekler²³⁶ ki bu şartı kendisinden önce İbnü'n-Nâzım (ö. 686/1287) zikretmiştir.²³⁷ Bu şart; ism-i tafdîlin merfû'u olan açık ismin, mevsuf kelimeye dönen bir zamir barındırmaması gerektiğini ifade eder. Örnek vermek gerekirse;

(مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَكْرَمَ مِنْهُ أَبُوهُ)²³⁸ cümlesinde fâil olan (أَب) kelimesi (رجلا) kelimesine dönen bir zamire muzâftır. Dikkat edilirse bu kühl örneğinden farklıdır; çünkü kühl örneğinde mufaddal de mefdûl de sürmedir; fakat bu örnekte mufaddal ve mefdûl farklıdır. Bununla beraber (أَب) kelimesi (هـ) zahirine muzâf olduğu için artık ikinci bir itibara sâhip olamaz. Hâlbuki bizim ism-i tafdîlin fâilini hem mevsuf olan kelimeye itibarla hem de ism-i tafdîlden sonra gelecek olan kelimeye itibarla düşünebilmemiz gerekmektedir.

İbn Hişâm işte bu şartı *Şerhu Katri'n-nedâ* ve *Şüzûrû'z-zeheb* adlı kitaplarında zikretmemiştir ve bundan dolayı tenkide maruz kalmıştır. Buna cevap olarak “iki itibarla kendisi üzerine mufaddal olmalıdır” şartının yabancı olma şartına ihtiyaç bırakmadığını iddia edenler olmuştur; fakat bu cevap da çoğunluk tarafından kabul görmemiş, bu ikisinin farklı şartlar olduğu ve birbirleri yerine konulamayacakları söylenmiştir.²³⁹

Cins isim, bir sınıf içerisinde yer alan fertlerden sadece birine mahsus olmayıp geneline delâlet eden insan, kitap, ev gibi kelimeler anlamına gelmektedir.²⁴⁰

²³⁵ Tercümesi: “ve faili yabancı (olmalıdır).”

²³⁶ İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, III, 266.

²³⁷ İbnü'n-Nâzım, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik (ö. 686/1287), *ed-Dürretü'l-müdiyye fi şerhi'l-Elfiyye*, (nşr. Muhammed Bâsil Uyûnüssûd), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, s. 346.

²³⁸ Tercümesi: “Babası kendisinden daha cömert hiçbir adam görmedim.”

²³⁹ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, III, 83.

²⁴⁰ Mustafa el-Ğalâyînî, *Cami'u'd-dürûs*, s. 107.

İki itibarla kendisi üzerine mufaddal olan isim, kühl örneğindeki “sürme”dir. Önceki kurallarda itibarlar ayrı ayrı zikredildiği için ibarelerin anlaşılması zorlaşmaktaydı. İbn Hişâm bu zorluğu gidermek için “iki itibarla” ifadesini zikretmiştir.

D. BİRGİVÎ’NİN (Ö. 981/1573) KURALI

Son olarak incelemeye tabi tuttuğumuz Birgivî’nin (ö. 981/1573) kuralında daha çok İbnü’l-Hâcib’in (ö. 646/1249) etkisi görülse de kendine mahsus bir üslubu olduğu inkâr edilemez. Burada zikretmemizin sebebi ise *İzhâr* kitabının özellikle Türkiye’de çok revaçta olması ve öğrencilerin ibaresini tahlil etmekte zorluk yaşamalarıdır.

Kural:

- لَا يَرْفَعُ (اسْمُ التَّفْضِيلِ) الْفَاعِلُ الظَّاهِرَ إِلَّا إِذَا صَارَ بِمَعْنَى الْفِعْلِ، بِأَنْ يَكُونَ وَصْفًا لِمَتَّعَلَّقٍ مَا جَرَى عَلَيْهِ، مُفَضَّلًا بِاعْتِبَارِ التَّعْلُقِ عَلَى نَفْسِهِ بِاعْتِبَارِ غَيْرِهِ مَنْفِيًّا.

“(İsm-i tafdîl) açık ismi ancak fiil mânâsında olmasıyla ref‘ edebilir. Bu da (ism-i tafdîlin) üzerinde cereyan ettiği şeye taalluk edenin (mânâda) vasfı olmasıyla meydana gelir. (Bu taalluk edenin de); taalluka itibarla (düşünülen) hâli, başkasına itibarla (düşünülen) hâli üzerine mufaddal olması gerekir. (Aynı zamanda ism-i tafdîlin) menfî olması gerekir.”²⁴¹

İbarenin anlaşılmasını daha da zorlaştırmamak için tercümede cümle yapıları değiştirilmiştir. Bununla beraber buraya kadar tahlili yapılan kurallar vesilesiyle hâli hazırda incelediğimiz kuralın ekseriyeti anlaşılır hâle gelmiş bulunmaktadır. Diğerlerinde karşılaşılmayan kısımlarını da burada açıklamak suretiyle bu bahsi sonlandıracağız.

İbaredeki (وَصْفًا) kelimesiyle kastedilen ism-i tafdîlin, fâili olan açık ismin bir özelliğini belirtiyor olduğudur. Birgivî ism-i tafdîlin kendisinden önce gelen cins isimle olan münasebeti için (جَرَى) fiilini, açık isim ile cins isim arasındaki ilişkiyi belirtmek için de (تَعْلُق) kelimesini kullanmıştır.

²⁴¹ Birgivî, *İzhâr*, s. 76.

Kühl örneği üzerinden gidecek olursak “daha güzel (أَحْسَن)” kelimesi “sürme (الْكُل)” kelimesinin mânâda vasfıdır. Aynı şekilde “daha güzel (أَحْسَن)” kelimesi “kimse (أَحَدًا)” kelimesinin de lafızda üzerinde cereyan edenidir. “Sürme (الْكُل)” kelimesi de “kimse (أَحَدًا)” kelimesinin mütealliki (مُتَعَلِّقٌ) yani ona bağlı bulunanı, onunla ilgili olanıdır.²⁴²

(بِاعْتِبَارِ التَّعَلُّقِ) ifadesi açık ismin cins isimle olan münasebetinin dikkate alınmasını belirtir. Örneğimizde bu münasebet “sürme”nin “kimse”yle olan bağlantısıdır. Yani “sürme”nin “kimse”ye olan itibarı. Başka bir ifadeyle “sürme”nin “kimse” üzerindeki hâli.

İzaha muhtaç olduğunu düşündüğümüz birkaç kelimenin i‘râbını serdedelim:

(مَا): İsm-i mevsûl olup muzâfun ileyhtir. Kendisiyle kastedilen ism-i tafdîlin üzerinde cereyan ettiği şey yani cins isimdir.

(جَرَى): Bu kelimenin i‘râbından çok fâilini belirtmek gerekmektedir ki karışıklık olmasın. O da müstetir olarak (هُوَ) zamiridir ve konu başlığında zikredilen ism-i tafdîle döner.

(مُفَضَّلًا): (مُتَعَلِّقٌ) kelimesinden hâldir. Bu sebeple lafzen mansûbdur.

(بِاعْتِبَارِ التَّعَلُّقِ عَلَى نَفْسِهِ بِاعْتِبَارِ غَيْرِهِ مَنْفِيًا): Bu ifadenin i‘râbı İbnü’l-Hâcib’e ait kuralın son kısmıyla aynıdır. Burada sadece (الأَوَّل) kelimesi yerine (التَّعَلُّقُ) kelimesi kullanılmıştır. İki kelimeyle de kastedilen şey aynıdır.

²⁴² Sobucalı, Mehmed b. Mehmed b. Ahmed (ö. 1161/1748 [?]), “Fethu’l-esrâr fî kitâbi’l-İzhâr”, **Şürûhu’l-İzhâr**, (nşr. Hasan Hüseyin İzmirli), 1. baskı, İstanbul: Medrese Kitabevi, 1995, I, 276.

VIII. KÜHL MESELESİNİN ŞARTLARI

Bir önceki başlıkta ism-i tafdîlin farklı âlimler tarafından zikredilen kurallarını serdetmiş ve izah etmiştik. Bunlar haricinde zikredilen kurallar ufak farklılıklarla hep aynı ifadeleri ihtiva etmektedir.²⁴³ Bu farklılıklar sebebiyle anlaşılan şartlar da farklılık göstermektedir. İbnü'l-Hâcib'in kuralı esas alınarak sıralanacak şartların tamamı İbn Mâlik'in kuralı esas alındığında sıralanamayacaktır. Bütün kurallar göz önüne alındıktan sonra konunun hususiyetlerini ihtiva edecek dört şart zikredilebilir.²⁴⁴

A. İSM-İ TAFDÎLDEN ÖNCE NEFİY, NEHİY YA DA İSTİFHÂM OLMALIDIR

Kühl meselesinin ilk şartı ism-i tafdîlden önce nefiy, nehiy ya da istifhâm olması gerektiğidir.

İsm-i tafdîlin (من) harf-i cerri ile kullanıldığında semaî durumlar haricinde tafdîle delâlet etmesi gerektiğini belirtmiştik.²⁴⁵ Kühl meselesinde kullanılan ism-i tafdîl de (من) ile kullanılır. Bundan dolayı ism-i tafdîlin fiil gibi amel edebilmesi için tafdîl delâletinin zayıflayacağı bir durumda olması gerekir. Bunun ilk adımı da bütün âlimlerin ittifakı ile ism-i tafdîlden önce nefyin gelmesidir.²⁴⁶

Rummânî'den kühl meselesinde nefiy, nehiy ya da istifhâmın şart olmadığına dair bir nakil olsa da bu kabul görmemiştir.²⁴⁷

Nefye yönelik bu şartın, benzerleri olan nehyi ve istifhâmı da kapsayıp kapsamadığı tartışılmıştır. İbn Mâlik bu konuda:

“Ef'alü't-tafdîlin açık ismi ref' etmesi yalnızca nefiyden sonra gelmesi hâlinde gerçekleşmiştir. Bununla beraber nefiy mânâsında kullanılacak nehiy ya da istifhâm-ı inkârîden sonra da ref' etmesinde bir sakınca yoktur.” dedikten sonra bu görüşüne iki misal getirir:

²⁴³ İbn Ümmi Kâsım, *Tavdîhü'l-mekâsıd*, III, 943; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, III, 73; Ebû Hayyân, *İrtisâfî'd-darb*, V, 2335.

²⁴⁴ Duhayyân, “Mes'eletü'l-kühl”, s. 768.

²⁴⁵ Konunun detayları “Tafdîl (Üstünlük/Fazlalık)” başlığı altında serdedilmiştir.

²⁴⁶ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, III, 304; İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, III, 266; Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, X, 293; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, III, 68.

²⁴⁷ Radiyyüddîn, *Şerhu'l-Kâfiye*, III, 469.

• لَا يَكُنْ غَيْرُكَ أَحَبَّ إِلَيْهِ الْخَيْرُ مِنْهُ إِلَيْكَ.

“Hayrın; senin dışında, kendisine daha güzel geldiği başka bir kimse olmasın (olmaz).”

• هَلْ فِي النَّاسِ رَجُلٌ أَحَقُّ بِهِ الْحَمْدُ لِلَّهِ مِنْهُ بِمُحْسِنٍ لَا يَمُنُّ بِمَنْه؟

“İnsanlar içinde Allah’a hamd etmenin; kendisine, ikramını başa kakmayan iyilik sever birinden daha layık olduğu bir adam var mıdır (yoktur)?”²⁴⁸

Radıyyüddîn (ö. 688/1289’dan sonra) de bu görüşü desteklemiş ve bunda bir mâni olmadığını dile getirmiştir.²⁴⁹ Ebû Hayyân ve Hâlid el-Ezherî (ö. 905/1499) ise bu görüşe karşı çıkmış ve herhangi bir örneği yoksa bunun kıyasa tabi olamayacağını söylemiştir. Örnekler sadece nefiy ile geldiyse kurala diğerlerinin dâhil edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁵⁰

Çoğunluk İbn Mâlik’le aynı görüşte olup bunun Arap dilinde hiç de garip karşılanmayacağını dile getirmiştir. Nâzıru’l-Ceyş (ö. 778/1377) bu konu hakkında:

“kendisiyle nefiy kastedilen nehiy ve istifhâm ile hakîkî nefiy arasında hiçbir fark yoktur.”²⁵¹ demiştir.

Bununla beraber Şâtıbî de: “...Nehiy talep edilen şeyin nefyidir. İstifham ise nefiy mânâsında gelebilir. Bu sebeple (nefiyde olduğu gibi) kendisinden sonra istiğrak ifade eden (مِنْ) gelebilir. Misal:

• (هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ...)

“...Allah’tan başka ilah mı var?”²⁵²

İstifhamın bazı yerlerde nasıl nefiy mânâsında kullanıldığını zikrettik. Kıyasla amel etmenin hükmü işte böyle olmaktadır.” demiştir.²⁵³

²⁴⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, III, 68.

²⁴⁹ Radıyyüddîn, *Şerhu’l-Kâfiye*, III, 469.

²⁵⁰ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve’t-tekmîl*, X, 293; Ezherî, *Şerhu’t-Tasrîh*, II, 106.

²⁵¹ Nâzıru’l-Ceyş, *Temhîdü’l-kavâ'id*, VI, 2711.

²⁵² Fâtır, 35:3.

²⁵³ Şâtıbî, *el-Mekâsıd*, IV, 602.

İbnü's-Sâîğ de bu kullanımın doğruluğunu nehiy ve istifhâm-ı inkârînin; (كَانَ) ve kardeşleri, istisna-i müferrağ ve nekradan yapılan hâl konularındaki kullanımlarının ispat ettiğini söylemektedir.²⁵⁴

Nefyin ism-i tafdîli fiil mânâsına nasıl çektiği ile ilgili 3 ihtimal vardır. Molla Câmi (ö.898/1492) 2 tane olduğunu belirtse de ibarenin sonunda üstü kapalı bir ihtimal daha zikretmektedir.²⁵⁵

a) Birinci ihtimal; nefyin, ism-i tafdîlin bir özelliği olan tafdîl mânâsına yönelik olmasıdır. Bunu kühl örneği üzerinden incelersek cümle ilgili kısmı, “sürmenin insanların gözlerindeki hâli Zeyd’in gözündeki hâlinde daha güzel değildir” anlamına gelir. Binaenaleyh geriye iki seçenek kalacaktır. Ya Zeyd’in gözündeki sürme güzellik yönünden daha üstündür ya da diğer insanlarla eşittir. Cümlenin kurulma maksadı Zeyd’i methetmek olduğu için eşitlik mânâyı zedelemektedir. Neticede ism-i tafdîl fiil mânâsı kazanarak cümle “diğer insanların gözlerindeki sürme Zeyd’in gözünden aşağıda bir seviyede güzeldir.” mânâsında olur.

İsferâyînî (ö. 945/1538) methetmek maksadının bu cümlede geçerli olduğunu, fakat bu kalıptaki her cümle için zorunlu olmadığını, eşitliğin nefyi ihtimalinin de olduğunu söylemiştir. Buna ek olarak tafdîl delâletinin nefyedilmesinin diğer ihtimallerden daha doğru olduğunu; çünkü bu ihtimalin hem methin kastedildiği hem de kastedilmediği cümleler için elverişli olduğunu beyân etmiştir.²⁵⁶

b) İkinci ihtimal; ism-i tafdîlin, nefiy gelmeden önce tafdîl delâleti kastedilmeden kullanıldığıdır.²⁵⁷ Bu durumda iki şeyin birbirine kıyas edilmesi nefyedilmektedir. İsm-i tafdîl bu durumda tafdîle mânâsı içermediği için bu iki şeyin arasında ya eşitlik ya da aşağı olma durumu vardır. Aşağı olması hâlinde cümlenin ilgili kısmı nefiy gelmeden önce, “insanların sürmesi Zeyd’in sürmesine göre aşağı bir güzelliktedir” anlamında olacaktır. Bu cümle nefyedildiğinde mânâ zedelenir. Çünkü ifade “insanların sürmesi Zeyd’in sürmesine göre aşağı bir güzellikte değildir” hâlini

²⁵⁴ İbnü's-Sâîğ, **el-Vaz'u'l-bâhir**, s. 224.

²⁵⁵ Molla Câmi, **el-Fevâ'idü'd-diyâiyye**, s. 641-642.

²⁵⁶ İsferâyînî, “Hâşiyetü'l-İsâm”, II, 594.

²⁵⁷ İsm-i tafdîlin mutlak surette tafdîl mânâsına sâhip olmadığı durumlarla ilgili görüşler “Tafdîl (Üstünlük/Fazlalık)” başlığı altında açıklanmıştır.

alır. Bundan dolayı bu ihtimalde eşitliğin nefyi daha doğrudur. Böylelikle mânâ “sürmesi, Zeyd’in sürmesi kadar güzel olan hiç kimse görmedim” olacaktır. Zeyd’in sürmesi kadar güzeli görülmediyse Zeyd’in sürmesinden daha güzeli elbette görülemeyecektir.

İsferâyînî (ö. 945/1538) burada da itiraz etmekte ve ism-i tafdîlin (من) harfi varken tafdîl delâletinden soyutlanmış bir şekilde düşünölemeyeceğini, bu sebeple bu ihtimalin bir açıklamasının da olmadığını söylemektedir²⁵⁸ ki biz de bu meseleyi tafdîl delâleti konusunda detaylıca incelemiştik.

c) Üçüncü ihtimal; ism-i tafdîlin tafdîl mânâsı varken nefyin, eşitliğe yönelik olmasıdır. Tafdîl varken eşitliği nefyetmek dolaylı olarak tafdîli de nefyetmek mânâsına gelecektir. Bu durumda tercüme “sürmesi, Zeyd’in sürmesine (ondan daha güzel olmasını bırak) denk olan hiç kimse görmedim.” şeklinde olacaktır.²⁵⁹

İbn Mâlik bu meseleyi detaylıca incelememiş olsa da “buradaki asıl maksat sadece fazlalığın değil aynı zamanda eşitliğin de nefyidir” demiştir.²⁶⁰ Bu ifadeyle onun üçüncü ihtimale daha yakın durduğunu anlayabiliyoruz.

İbnü’s-Sâiğ de İbn Mâlik gibi düşünmekte ve bu görüşüne şu âyeti delil getirmektedir:

• (فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ)

“...Allah adına yalan söyleyenden daha zâlim kim olabilir?”²⁶¹

Ona göre bu âyetten, “Allah adına yalan söyleyenlerden daha zâlim kimse olmadığı gibi onlar kadar da zâlimi yoktur” mânâsı anlaşılmaktadır.²⁶²

Ebû Hayyân burada da itiraz etmiş ve fazlalığın nefyedilmesinin eşitliğin de nefyini gerektirmediğini söylemiştir. Bu da bize Ebû Hayyân’ın (ö. 745/1344) ilk

²⁵⁸ İsferâyînî, “Hâşiyetü’l-İsâm”, II, 595.

²⁵⁹ Rahmi Efendi, “el-İkdü’n-nâmî”, II, 595.

²⁶⁰ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, III, 67.

²⁶¹ Zümer, 39: 32.

²⁶² İbnü’s-Sâiğ, *el-Vaz‘u’l-bâhir*, s. 227.

ihtimali daha doğru bulduğunu ve bu görüşüyle İsferyâî'ye (ö. 945/1538) dayanak teşkil ettiğini göstermektedir.²⁶³

B. İSM-İ TAFDÎL KENDİSİNDEN ÖNCE GELEN BİR ŞEYE DAYANMALIDIR

İsm-i tafdîlin bir kelimeyi fâil olarak alabilmesinin ikinci şartı kendisinden önce lafzen bir şeye dayanmasıdır. İtimat edilecek kelime için zikredilen isimlerin farklı olduğunu görmüştük. İbnü'l-Hâcib (شيء), İbn Mâlik fiil olarak (يُصَاحِبُ), İbn Hişâm (اسم جنس) ve Birgivî (مَا جَرَى عَلَيْهِ) lafızlarını kullanmıştı. İfadeler farklı olsa da kastedilen şey birdir, o da ism-i tafdîlin nefiy haricinde bir dayanağının olmasıdır.

İsm-i tafdîl dışındaki vasıf kelimelerin amel şartlarını anlatırken nekra oldukları hâlde fâil alabilmeleri için beş şeyden (mübtedâ, sıfat, hâl, nefiy ve istifhâm) birine dayanmaları gerektiğini açıklamıştık. Bu kelimelerin bunlardan birine dayanmaları kâfi gelse de ism-i tafdîl için bu yeterli değildir, ikisine dayanması gerekir. Bu durumu Sabbân şöyle açıklamaktadır:

“Ef’alü’nün ism-i fâilde olduğu gibi nefye dayanması yetmemiş ayrıca bir cins isme dayanması şart koşulmuştur; çünkü onun kadar kuvvetli değildir. Bundan dolayı ism-i fâil gibi mef’ûlün bih nasbedemez.”²⁶⁴

Cins isim ile nefyin beraber olmalarının bir diğer sebebini de İbnü'n-Nâzım şöyle açıklıyor:

“Olumlu bir ifade olumsuzla göre, tahsis edecek bir lafza daha az ihtiyaç duyar; çünkü olumlu cümlede bu lafız verilen hükmün kuvvetini artırır. Olumsuzda ise ifadeyi yalan olmaktan korur.”²⁶⁵

Bu cümleden anlaşılan şudur: Cins isimden önce nefiy geldiği zaman mânâ umumileşecektir. Bundan dolayı onu tahsis etmek için bir mefdûle ihtiyaç duyulur. Cümle olumlu olursa bu ihtiyaç kuvvetli olmayacağından ism-i tafdîl de amel edemez.

²⁶³ Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve't-tekmîl**, X, 290.

²⁶⁴ Sabbân, **Hâşiyetü's-Sabbân**, III, 82.

²⁶⁵ İbnü'n-Nâzım, **ed-Dürretü'l-müdiyye**, s. 349.

C. İSM-İ TAFDİLİN FÂİLİ SEBEBÎ VE YABANCI OLMALIDIR

İsm-i tafdîlin fâil alması hususunda zikredilen üçüncü şart, alacak olduğu fâilinin sebabî (سَبَبِيّ) ve yabancı (أَجْنَبِيّ) olmasıdır.

Nahiv ilminde sebabî kelimesinin kullanımı sıfat-ı sebabî konusu nedeniyle bilinmektedir; fakat bu kelime iki konuda birebir aynı maksatla kullanılmaz. Sıfat-ı sebabî konusunda akla iki türlü örnek gelir:

- جَاءَ الرَّجُلُ الْحَسَنُ خَطُّهُ.
- جَاءَ الرَّجُلُ الْحَسَنُ الْخَطُّ.

Bu iki cümle de “yazısı güzel olan adam geldi.” anlamındadır ve sebabî sıfat ıstılahı bu iki cümledeki sıfatı da kapsar.²⁶⁶

Kühl meselesinde ise fâile sebabî denildiğinde birinci cümledeki gibi mevsufa dönen bir zamire bitişik olabileceği kastedilmez. Kühl meselesinde sebabî kelimesi yalnızca açık isimle ism-i tafdîlin mevsufu arasında mânâda bir alaka olması anlamında kullanılır.²⁶⁷ Bu sebeple Birgivî sebabî kelimesini kullanmamış bunun yerine taalluk ve müteallik (مُتَعَلِّقٌ / تَعَلَّقَ) kelimelerini kullanmıştır.

“Yabancı” kelimesi, ism-i tafdîle ait fâilin mevsufa dönecek bir zamir barındırmaması gerektiğini belirtir. Bu tabiri ilk olarak zikreden İbnü’n-Nâzım²⁶⁸ bununla, sebabî kelimesinin akla getireceği “zamirle beraber olma” mânâsını uzaklaştırmayı amaçlamıştır.²⁶⁹

Açık ismin mevsufa dönen bir zamire muzâf olması ism-i tafdîlin amel etmesini engeller. Konumuzla ilgili bu şekilde cümle kurmanın iki çeşidi olabilir.

- مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَحْسَنَ مِنْهُ أَبِي.

“Babası kendisinden daha güzel hiçbir adam görmedim.”

Bu cümlede (أَبُو) kelimesinin ism-i tafdîl tarafından fâil olarak alındığını söyleyemeyiz; çünkü birbirine üstün tutulan şeyler zat olarak birbirinden farklıdır. Bu

²⁶⁶ Mustafa el-Ğalâyînî, *Cami’u’d-dürûs*, s. 663-664.

²⁶⁷ Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, III, 83.

²⁶⁸ İbnü’n-Nâzım, *ed-Dürretü’l-müdiyye*, s. 346.

²⁶⁹ Muhammed Nûri Nâs, “Hâşiyet ale’l-Behce”, III, 159.

da bir sonraki başlıkta açıklayacağımız üzere amele engel olmaktadır. Bu tip cümlelerin, (رجلا) kelimesinden sonrasının sıfat cümlesi şeklinde düşünülerek anlaşılması gerekmektedir.²⁷⁰

• مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَحْسَنَ كُحْلُ عَيْنِهِ مِنْ كُحْلِ عَيْنِ زَيْدٍ.

Bu cümle de bir önceki gibi birbirinden zat olarak farklı iki şeyi içermektedir; çünkü ikinci (كُحْل) kelimesi birincisine dönen bir zamirle ifade edilmemiş açık isim olarak getirilmiştir. Açık isimlerde de aslolan birbirinden farklı olmalarıdır. Böyle bir cümle kurulabilir; fakat (كُحْل) kelimesini ref' eden ism-i tafdîl değil ondan anlaşılan mukadder bir fiildir ve takdîri şöyledir:²⁷¹

مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَحْسَنَ يُحْسِنُ كُحْلُ عَيْنِهِ مِنْ كُحْلِ عَيْنِ زَيْدٍ.

D. İSM-İ TAFDİLİN MERFÛ'U İKİ İTİBARLA KENDİ ÜZERİNE MUFADDAL OLMALIDIR

Kühl meselesi için zikredilen son şart, ism-i tafdîlin merfû'unun iki itibarla kendi üzerine üstün tutulması şartıdır.

Bu meseledeki en önemli husus merfû'un kendi üzerine üstün tutulmasıdır. Bir şeyin kendi üzerine üstün tutulması iki farklı hâlinin kıyaslanmasıdır. Bir örnek üzerinden açıklayacak olursak; “yeşilin armut üzerindeki hâli fasulye üzerindeki hâlinden daha güzeldir.” cümlesinde yeşil rengi güzellik yönünden kendi üzerine üstün tutulmaktadır; fakat cümle “armudun yeşili fasulyenin yeşilinden daha güzeldir” şeklinde kurulursa bu sefer bir yeşil başka bir yeşil üzerine üstün tutulmuş olur. Bu iki cümle mânâ itibarıyla birbiriyle aynı olsa da zihinde canlandığı manzara yönüyle farklıdır. İlkinde yeşil etken bir konumdayken ikincisinde edilgen bir konumdadır. Bu izahatı serdetmemizin sebebi Sîbeveyh'in kühl örneği için yapmış olduğu takdîrin anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Sîbeveyh örneği şöyle takdîr eder:

مَا رَأَيْتُ رَجُلًا عَامِلًا فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ كَعَمَلِهِ فِي عَيْنِ زَيْدٍ

²⁷⁰ Bu durumda ism-i tafdîlin fiil gibi amel edip edemeyeceği “İsm-i Tafdîlin Kühl Meselesi Dışında Kalan Ameli” başlığı altında işlenecektir.

²⁷¹ Rahmi Efendi, “el-İkdü'n-nâmi”, II, 593

“Sürmenin; gözünde, Zeyd’in gözündeki gibi etkin olduğu hiçbir kimse görmedim”²⁷²

Sîbeveyh’in bu takdîri yapmasındaki gaye cümleyi söyleyen veya işiten bir Arap’ın; sürmeyi, güzelliğin kendisine isnat edildiği edilgen bir madde olarak değil de bizzat güzel olmak fiilini gerçekleştiren etken bir madde olarak tasavvur ettiğini belirtmektir. Etken bir madde olarak tasavvur edildiği için sürme kendisi üzerine üstün tutulabilmektedir.

Merfû’un kendisi üzerine üstün tutulma şartının sebebi ise ism-i tafdîlin içerdiği tafdîl mânâsını zayıflatmaktır. Bir şey başka bir şeye kıyas edildiğinde ism-i tafdîlin bunları birbirine üstün tutma talebi kuvvetli olur. Bir şey kendisi üzerine üstün tutulursa bu talep zayıflar. İsm-i tafdîlin yerinde fiilin gelebileceği bir bağlam kurmak için de tafdîl delâletinin zayıflığı elzemdir.²⁷³ Bu zayıflamayı Demâmînî (ö. 827/1424) şöyle izah eder:

“Mufaddal ve mufaddalun aleyh aynı olduğu için sanki ortada bir tafdîl yoktur; çünkü bir şeyi başka bir şeye üstün tutmak bunların birbirlerinden farklı olmalarıyla mümkündür. Hakîkî bir farklılık yoksa hakîkî bir tafdîlin olduğu da söylenemez.”²⁷⁴

Molla Câmi de ism-i tafdîlde aslolanın mufaddal ve mefdûl arasındaki farklılık olduğunu söylemiştir. Nefiy başına geldiğinde de bu itibari farklılıktaki tafdîl mânâsının daha kolay zayıflayacağını belirtmiştir.²⁷⁵

İbnü’s-Sâîğ’e göre “merfû’un iki itibarla kendi üzerine üstün tutulma” şartı “yabancı” (أَجْنَبِيٌّ) olması şartını gereksiz kılmaktadır. Çünkü bir kelime zamire muzâf olduğunda onun tek itibarı olur.²⁷⁶ Bu hususta Yâsîn el-Uleymî’nin (ö. 1061/1651) de

²⁷² Sîbeveyh, **el-Kitâb**, II, 31.

²⁷³ Sabbân, **Hâşiyetü’s-Sabbân**, III, 83.

²⁷⁴ Demâmînî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer el-Mahzûmî el-İskenderî ed-Demâmînî (ö. 827/1424), **İbrâzü’t-ta’lîlî’z-zâhir li yüberrire amele’smi’t-tafdîl fi’z-zâhir**, (Şerîf Abdülkerim en-Neccâr, “Risâletân fi’l-illetî’n-nahviyye li’l-Bedr ed-Demâmînî”, **Mecelletü’d-Dirâsâti’l-İctima’iyye**, Yemen: Cami’atü’l-Ulûm ve’t-Teknûlûcyâ, Sayı: 18, 2004, s. 60-65), s. 62.

²⁷⁵ Molla Câmi, **el-Fevâ’idü’d-dıyâiyye**, s.640.

²⁷⁶ İbnü’s-Sâîğ, **el-Vaz’u’l-bâhir**, s. 225.

İbnü's-Sâîğ'le aynı fikirde olduğunu onun cümlelerini nakledip üzerine yorum yapmamasından anlıyoruz.²⁷⁷

Bu itiraz âlimler tarafından pek kabul görmemiştir.²⁷⁸ Çünkü “yabancı” (أَجْنَبِيّ) kelimesiyle, hem açık ismin zamire muzâf olmaması hem de onun mânâda mevsufla bir alakasının olması gerektiği kastedilir.

“İki itibarla üstün olması” şartı zamire muzâf olmaması gerektiğine işaret etse de mevsufla bir alakasının olmasına işaret etmez. Aynı zamanda sebebî (سَبَبِيّ) kelimesi de zamire muzâf olmaması gerektiğine işaret etmez. Bu sebeple yabancı (أَجْنَبِيّ) kelimesinin kullanımı gereklidir.²⁷⁹

Böylelikle ism-i tafdîlin açık ismi fâil olarak alabilmesinin şartlarını açıklamış olduk. Bu dört şartı sağlayan bir ism-i tafdîl kıyasen açık ismi fâili olarak alabilir.²⁸⁰

²⁷⁷ Yâsîn b. Zeyniddîn el-Uleymî el-Hımsî (ö. 1061/1651), **Hâşiyetü Yâsîn ala Elfiyyeti İbn Mâlik**, 1. baskı, Fas: el-Matba'atü'l-Mevleviyye, 1910, I, 514.

²⁷⁸ Sabbân, **Hâşiyetü's-Sabbân**, III, 83.

²⁷⁹ Duhayyân, “Mes'eletü'l-kühl”, s. 783.

²⁸⁰ Şâtıbî, **el-Mekâsıd**, IV, 602.

IX. KÜHL MESELESİNİN FARKLI ŞEKİLLERİ

Kühl meselesinde fâilin aslen iki zamir arasında kalması gerekir. Bu zamirlerden ilki cins isme ikincisi de fâile dönmelidir.²⁸¹ Bu zamirlerin mezkûr ya da mukadder olabildiği İbn Mâlik'in zikrettiğimiz kuralından anlaşılmaktadır. Binaenaleyh kühl meselesinin dört farklı şekli olabilmektedir.

A. İKİ ZAMİRİN DE ZİKREDİLMESİ

Kühl meselesinin en temel ve eksiksiz kullanımı budur. Meşhur kühl örneği de bu şekil üzerinden verilir. Burada bahsedilen iki zaminin de zikredildiği görülür.

Örnekler:

• مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْهُ فِي عَيْنِهِ.

“Sürmenin; gözünde, Zeyd’in (en sondaki zamirle Zeyd kastedilmiştir) gözündeki hâlimden daha güzel görüldüğü hiçbir kimse görmedim.”²⁸²

Bu örnekte sürmenin Zeyd’in gözündeki hâli başka insanların gözlerindeki hâline mânâ itibariyle üstün tutulmaktadır. Burada üstün tutulan Zeyd değil sürmenin gözündeki hâlidir.

Cümlelerin i‘râbı:

(ما): Nefy harfidir. İraptan mahalli (kendisinde amel eden) yoktur.

(رَأَيْتُ): (رَأَى) mâzî bir fiildir. İraptan mahalli yoktur. (تُ) fiilin fâilidir. Mahallen merfû‘dur.

(أَحَدًا): Mef‘ûlün bih’tir. Lafzen mansûbdur.

(أَحْسَنَ): (أَحَدًا) kelimesinin sıfatıdır. Lafzen mansûbdur. Nasb alameti fethadır. Gayr-ı munsarif olduğu için tenvin alamamıştır.

(فِي عَيْنِهِ) harf-i cer’dir. İraptan mahalli yoktur. (عَيْنِ) harf-i cerrin mecrûrudur. Lafzen mecrûrdur. (هُ) muzâfun ileyh’tir. Mahallen mecrûrdur. (أَحَدًا) ismine dönmektedir. Harf-i cer ve mecrûrun taallukunda iki ihtimal vardır. Ya (أَحْسَنَ)

²⁸¹ İbn Hişâm, *Evdahu’l-mesâlik*, III, 266.

²⁸² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 31.

kelimesine taalluk eder ya da kendisinden sonra gelen (الكل) kelimesinden hâl olarak takdîr edilen bir (مَوْجُودًا) kelimesine taalluk eder²⁸³ ve takdîri şöyledir:

مَا رَأَيْتُ أَحْسَنَ الْكُلِّ مَوْجُودًا فِي عَيْنِهِ

İlk taallukun Türkçe karşılığı “sürme gözünde daha güzel”, ikinci taallukun Türkçe karşılığı ise “gözünde olan sürme daha güzel” şeklindedir.

(الكل): (أحسن) kelimesinin fâilidir. Lafzen merfû’dur. Buradan da anlıyoruz ki daha güzel olan şey Zeyd ya da bir başkası değil sürmedir.

(منه): (من) harf-i cerdir. (هـ) harf-i cerrin mecrûrudur. Mahallen mecrûrdur. (الكل) kelimesine dönmektedir. Harf-i cer ve mecrûru (أحسن) kelimesine taalluk eder. Mânâ olarak “sürmeden daha güzel” ifadesine tekabül eder.

(في عينه): (في) harf-i cer’dir. (عين) harf-i cerrin mecrûrudur. Lafzen mecrûrdur. (هـ) muzâfun ileyh’tir. Mahallen mecrûrdur. Sibaktan anlaşılan (زيد) kelimesine dönmektedir. Harf-i cer ve mecrûru (منه) kelimesindeki zamirden hâl olan mukadder bir (موجودا) kelimesine taalluk eder²⁸⁴ ve şöyle takdîr edilir:

مِنْ الْكُلِّ مَوْجُودًا فِي عَيْنِ زَيْدٍ

Bu taalluka göre “Zeyd’in gözündeki sürme daha güzel” mânâsı anlaşılabacaktır.²⁸⁵

Cümle bir bütün olarak şöyle takdîr edilebilir:

مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَحْسَنَ الْكُلِّ حَالٍ كَوْنِهِ مَوْجُودًا فِي عَيْنِ زَيْدٍ.

Bu meselenin i’râbında yapılan bir hata var ki ona da değinmemiz gerekiyor. Bazı kitaplarda hâşiye müelliflerinin ya da muhakkiklerin bu ve buna benzer cümlelerdeki bütün harf-i cer ve mecrûrları ism-i tafdîle taalluk ettirdikleri görülebilmektedir.²⁸⁶ Böyle bir ihtimal mümkün görünmemektedir; çünkü bu durumda

²⁸³ Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, III, 83.

²⁸⁴ Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, III, 83

²⁸⁵ Zeynizâde, Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?]), “Hallü esrâri’l-ahyâr alâ i’râbi İzhâri’l-esrâr”, *Şürûhu’l-İzhâr*, (nşr. Hasan Hüseyin İzmirli), 1. baskı, İstanbul: Medrese Kitabevi, 1995, I, 278.

²⁸⁶ Zebîdî, Osmân b. el-Mekkî et-Tûnûsî et-Tûzerî (ö. 1348/1930), “Me’âlimu’l-ihtidâ alâ şerhi Katri’n-nedâ”, *Hâşiyetü’l-Âlûsî alâ şerhi Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, (nşr. Nesim Bel’îd el-Cezâirî), 1. baskı, Lübnan: Dâru Nuri’s-Sabâh, 2016, II, 248; Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (ö.

aynı mânâdaki iki harf-i cer -örnek cümlemizde (في)- bir âmile taalluk etmiş olur ki bu da bedel ya da atıf olmadıkça câiz değildir.²⁸⁷ Mamafih ikinci harf-i cerrin ism-i tafdüle taalluk etmesi mânâyı da bozmaktadır. Çünkü bu durumda -cümle olumsuz olmadan önce- “Zeyd’in gözündeki sürme” mufaddal olur. Hâlbuki açıkladığımız üzere kühl meselesinin işleyebilmesi için bu ifadenin -cümle olumsuz olmadan önce- mefdûl olması gerekmektedir.

• مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَبْغَضَ إِلَيْهِ الشَّرُّ مِنْهُ إِلَيْهِ.

“Şerrin; kendisine, Zeyd’e (yine en sondaki zamirle Zeyd kastedilmiştir) sevimsiz gelmesinden daha sevimsiz geldiği hiçbir adam görmedim”²⁸⁸

Bu örnekte de “Zeyd dışındaki tüm adamlar” ve Zeyd birbirlerine kıyas edilmemektedir. Bunun yerine şerrin kendilerine sevimsiz gelme miktarı kıyas edilmektedir. Cümlenin i‘râbı bir öncekiyle aynı olup takdîrini vermek yeterli olacaktır:

مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَبْغَضَ إِلَيْهِ الشَّرُّ مِنْ الشَّرِّ حَالٍ كَوْنِهِ بَغِيضًا إِلَى زَيْدٍ.

• مَا رَأَيْتُ امْرَأً أَحَبَّ إِلَيْهِ الْبُذْلُ بَذْلُ مِنْهُ إِلَيْكَ يَا ابْنَ سِنَانٍ

Ey İbn Sinân! İkrâm etmenin; kendisine

*Senden daha sevimli geldiği başka bir kimse görmedim.*²⁸⁹

Bu cümle de bir öncekiyle aynı i‘râba tabidir. Bu cümlenin takdîri de şöyle olacaktır:

مَا رَأَيْتُ امْرَأً أَحَبَّ إِلَيْهِ الْبُذْلُ مِنَ الْبُذْلِ حَالٍ كَوْنِهِ مَحْبُوبًا إِلَيْكَ.

1393/1973), “Sebilü’l-hüdâ bi tahkîki şerhi Katri’n-nedâ”, **Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ**, (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Alâüddîn Atıyye), 1. baskı, Beyrut: Daru’l-Feyhâ/Daru’d-Dekkâk, 2019, s. 488.

²⁸⁷ Semîn, Ebu’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm es-Semîn el-Halebî (ö. 756/1355), **ed-Dürü’l-masûn fî ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn**, (nşr. Ahmed Muhammed el-Harrât), 4. baskı, Şam: Dâru’l-Kalem, 2016, I, 216.

²⁸⁸ Sîbeveyh, **el-Kitâb**, II, 31.

²⁸⁹ Şâir bilinmemektedir. Züheyr b. Ebî Sûlmâ’ya (ö. m. 609 [?]) nispet edilmektedir; fakat onun şiirleri içerisinde bulunmamıştır. Bkz. Muhyiddîn Abdülhamîd, “Sebilü’l-hüdâ”, s. 487-488; İbn Mâlik, **Şerhu’t-Teshîl**, III, 65; İbn Hişâm, **Şerhu Katri’n-nedâ**, s. 487.

Cümlelerin takdîri yapılırken (حَبَّ) fiilinin ism-i fâili değil ism-i mef'ûlû kullanıldı. İsm-i tafdîllerin meçhul fiillerden türetilmeyeceğini; ancak karışma ihtimali olmadığında buna cevaz verildiğini görmüştük.²⁹⁰

• لَا قَوْلَ أَبْعَدَ عَنْهُ نَفْعٌ مِنْهُ عَنْ نَهْيِ الْخَلِيِّ عَنِ الْغَرَامِ مُتَيَّمًا.

“Faydanın; kendisine, sevdadan hâlî olan sözden daha uzak olduğu hiçbir söz yoktur.”²⁹¹

Bu cümlelerin takdîri de şöyledir:

• لَا قَوْلَ أَبْعَدَ عَنْهُ نَفْعٌ مِنَ النَّفْعِ حَالِ كَوْنِهِ بَعِيدًا عَنْ نَهْيِ الْخَلِيِّ عَنِ الْغَرَامِ مُتَيَّمًا.

B. İLK ZAMİRİN HAZFEDİLİP İKİNCİSİNİN ZİKREDİLMESİ

Kühl meselesinde sadece ilk zamirin hazfedildiği örnek pek bulunmamaktadır; fakat âlimler bilindiği takdîrde bu zamirin de hazfedilebileceğini söylemiştir.²⁹² Örnek:

• مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَحْسَنَ الْكُحْلِ مِنْهُ فِي عَيْنِهِ.

Meşhur kühl örneğini bu şekilde ifade edenler de olmuştur. Zikrettiğimiz kaide gereği takdîr edilen zikredilmiş hükmündedir.²⁹³ Bu cümlede ism-i tafdîlden sonra (فِي) ifadesi takdîr edilir.

• مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَكْمَلَ الْإِشْرَاقِ مِنْهُ فِي وَجْهِ الْعَابِدِ.

“Parlaklığın; ibadet edenin yüzündeki hâlinde daha mükemmel olduğu hiçbir adam görmedim.”²⁹⁴

Bu cümlede de ism-i tafdîlden sonra (فِي وَجْهِهِ) ifadesi takdîr edilir.

²⁹⁰ Muhammed Nûri Nâs, “Hâşiye ale'l-Behce”, III, 160.

²⁹¹ İbn Mâlik, Şerhu't-Teshîl, III, 65; Ebû Hayyân, et-Tezyîl ve't-tekmîl, X, 286.

²⁹² Süyûtî, Hem'u'l-hevâmi, III, 74; İbn Mâlik, Şerhu't-Teshîl, III, 67; Ezherî, Şerhu't-Tasrîh, II, 105.

²⁹³ Muhammed Nûri Nâs, “Hâşiye ale'l-Behce”, III, 161.

²⁹⁴ Abbas Hasan, en-Nahvü'l-vâfi, III, 305.

C. İLK ZAMİRİN ZİKREDİLİP İKİNCİSİNİN HAZFEDİLMESİ

Kühl meselesinde sadece ikinci zamirin hazfedilmesi tek bir şekilde meydana gelmemektedir. Bu hazfın sebebi ise bilinmesi ya da çok kullanılmasıdır.²⁹⁵ Meşhur kühl örneğinde (مَنْ) harf-i cerrinin mecrûru olarak gelen zamir hazfedildiğinde bu harf-i cerrin nereye taşınacağı ile ilgili dört durum ortaya çıkar.

1. Harf-i cer Tekrar Zikredilen Açık İsmi Başında Gelir

Bu durumda ikinci zamir hazfedilip döndüğü kelime açıktan getirilir ve mahalline muzâf olur.

Örnekler:

• مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْ كُحْلِ عَيْنِ زَيْدٍ.

Bu cümlede zamir açık isim yani (كُحْلُ) olarak getirilmiştir. Sürmenin (كُحْلُ) bulunduğu yer yani mahalli olan göz (عَيْنُ) kelimesine de muzâf olmuştur. İbn Mâlik bunu bir takdîr olarak verse de Nâzîrî'l-Ceyş cümleyi bu şekilde kurmanın da câiz olduğunu dile getirmiştir.²⁹⁶

• مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَكْمَلَ فِي وَجْهِهِ الْإِشْرَاقُ مِنْ إِشْرَاقِ وَجْهِ الْعَابِدِ.

“Parlamanın; yüzünde, ibadet edenin yüzündeki gibi mükemmel olduğu hiçbir adam görmedim.”

2. Harf-i cer Açık İsmi Mahallinin Başında Gelir

Bu durumda zamir hazfedilip yerine açık isim de getirilmez ve harf-i cer açık ismin mahalli yani bulunduğu yerin başında gelir.

Örnekler:

• مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْ عَيْنِ زَيْدٍ.

Göz (عَيْنُ) sürmenin (كُحْلُ) mahallidir ve harf-i cer onun başında gelmiştir.

• مَا شَاهَدْتُ عُيُونًا أَجْمَلَ فِيهَا الْحَوْرُ مِنْ عُيُونِ الظُّبَاءِ.

²⁹⁵ Saymîrî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. İshâk es-Saymîrî (ö. 4/11. yy.), **et-Tebşîre ve't-tezkire**, (nşr. Fethî Ahmed Mustafa Aliyyüddîn), 1. baskı, Şam: Dâru'l-Fikr, 1982, I, 180.

²⁹⁶ Nâzîrî'l-Ceyş, **Temhîdü'l-kavâ'id**, VI, 2702.

“Gözlerdeki siyah-beyazlığı; kendisinde, ceylanın gözündeki hâlimden daha güzel görüldüğü hiçbir göz görmedim.”²⁹⁷

Bir önceki cümle için söylediklerimizi bu cümle için de söyleyebiliriz. Gözlerdeki siyah-beyazlığın (الْجَوْر) bulunduğu yer gözler (عُيُون) olduğu için cümle bu şekilde kurulabilmektedir.

• مَا رَأَيْتُ كَذِبَةً أَكْثَرَ عَلَيْهَا شَاهِدًا مِنْ كَذِبَةِ أَمِيرٍ عَلَى مَنْبَرٍ.

“Şahidin; kendisine, minberdeki başkanın yalanından daha fazla olduğu hiçbir yalan görmedim.”²⁹⁸

Niksârî (VIII/XIV. yy.) bu şekilde kurulan cümlelerde mânânın bozulmaması için açık ismi harf-i cerden sonra (مِنْ شُهُودٍ كَذِبَةِ أَمِيرٍ) şeklinde takdîr etmek gerektiğini söylemiştir.²⁹⁹

3. Harf-i cer Mahallin Sâhibinin Başında Gelir

Bu durumda da iki kelime hazfedilip harf-i cerrin, mahallin sâhibin başında geldiğini görmekteyiz.

Örnek:

• مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ مِنْ زَيْدٍ.

Cümlede her ne kadar sürmenin (الْكُحْلُ) Zeyd’in üzerine üstün tutulduğu belirtilse de bu cümleyi kullanan şahsın sürmeyi Zeyd’in sürmesi üzerine üstün tuttuğu anlaşılmaktadır.³⁰⁰

• مَا مِنْ أَيَّامٍ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ فِيهِنَّ الْعَمَلُ مِنْ هَذِهِ الْأَيَّامِ.

“Amelin; kendisinde, bu günlerde yapılanından Allah’a daha sevimli olduğu hiçbir gün yoktur.”³⁰¹

²⁹⁷ Abbas Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, III, 306.

²⁹⁸ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve’t-tekmîl*, X, 286.

²⁹⁹ Niksârî, *er-Risâle*, 131.

³⁰⁰ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl*, II, 45.

³⁰¹ Buraya aldığımız lafız Ahmed b. Hanbel’in rivâyetidir. Bu rivâyet (مِنْ هَذِهِ الْأَيَّامِ) lafzı yerine (مِنْهُ فِي) (الْعَمَلِ) lafzıyla başka hadis kitaplarında da mevcuttur. Nahiv kitaplarındaki rivâyette ise (عَشْرَ ذِي الْحِجَّةِ) kelimesine yerine (الصَّوْمِ) kelimesi bulunmaktadır ki bu lafızla hadis kitaplarında hiçbir rivâyet yoktur. Bkz. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-

Bu hadis-i şerifin takdîri ise şöyledir:

مَا مِنْ أَيَّامٍ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ فِيهِنَّ الْعَمَلُ مِنَ الْعَمَلِ حَالِ كَوْنِهِ مَحْبُوبًا فِي هَذِهِ الْأَيَّامِ.

Bir sonraki hadis-i şerife geçmeden önce dikkat çekilmesi gereken bir husus vardır. O da bu hadis-i şerifteki (إِلَى) harf-i cerri ile bir sonrakindeki (إِلَى) aynı işlevi görmemektedir. Bu hadis-i şerifteki (إِلَى) ve mecrûru fazlalıktır. Kühl meselesi için gerekli olan hiçbir işlevi yoktur. Bir sonraki hadis-i şerifte ise (إِلَى) ve mecrûru kühl meselesinde bulunması gereken iki zamirin başındadır.³⁰²

• مَا أَحَدٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ الْمَذْحُ مِنَ اللَّهِ.

“Övgünün; kendisine, Allah’tan daha sevimli geldiği kimse yoktur.”³⁰³

Bu hadis-i şerif, (أَحَبَّ) kelimesi mansûb okunduğunda kühl meselesine dâhil olur. Çünkü (أَحَبَّ) kelimesinin mukaddem haber, (الْمَذْحُ) kelimesinin de muahhar mübtedâ olma imkânı ortadan kalkar. (أَحَبَّ) kelimesinin mansûb okunabilmesi için (مَا) harfinin Hicazî olduğu kabul edilmelidir. Bu harf haberini mansûb yaptığı için (أَحَبَّ) kelimesi mansûb okunduğunda (الْمَذْحُ) kelimesinin değil (مَا) harfinin haberi olduğu kesinleşecektir. (مَا) harfî Temîmî kabul edildiğinde ise haberi merfû‘ olacağından (أَحَبَّ) kelimesinin hangi kelime için haber olduğu kesinleşmeyecek ve hadis-i şerif kühl meselesine bir delil teşkil etmeyecektir; fakat yine de misal olarak zikredilebilir; çünkü bu durumda (الْمَذْحُ) kelimesinin fâil kabul edilebilme imkânı devam edecektir.³⁰⁴

• لَا أَحَدٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ الْغُذْرُ مِنَ اللَّهِ.

Mervezî (ö. 241/855), **Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, (nşr. Şu‘ayb el-Arnaût, Âdil Mürşid), 1. baskı, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001, XI, 51, hadis no: 6505; Taberânî, Ebu’l-Kâsım Müsnidüddünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971), **el-Mu‘cemü’l-kebîr**, (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), 2. baskı, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1983, XII, 13, hadis no: 12326; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), **el-Musannef**, (nşr. Hamed b. Abdullâh el-Cum‘a, Muhammed b. İbrâhîm el-Lühaydân), 1. baskı, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd Nâşirûn, 2004, V, 342, hadis no: 14093; Süyûtî, **Hem‘u’l-hevâmi**, III, 73; İbn Akîl, **Şerhu’l-Elfiyye**, III, 164.

³⁰² İbnü’s-Serrâc, **el-Usûl**, II, 45.

³⁰³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî (ö. 256/870), **Sahîhu’l-Buhârî**, (nşr. İzzüddîn Dullî, İmâd et-Tayyâr), 3. baskı, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 2018, s. 1306, hadis no: 5220; Müslim, **el-Câmi‘u’s-sahîh**, s. 1133, hadis no: 6992; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VII, 138, hadis no: 4044.

³⁰⁴ Aynî, Ebû Muhammed Ebüssenâ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451), **Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, (nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), 1. baskı, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001, XX, 292.

“Özrün; kendisine, Allah’tan daha sevimli geldiği kimse yoktur.”³⁰⁵

Bu hadis-i şerifte (أَحَبَّ) kelimesinin mansûb okunma ihtimali olmaması sebebiyle (الْعُزْر) kelimesi (أَحَبَّ) kelimesinin fâili de olabilir mübtedâsı da.

İki hadis-i şerifte de fâilden sonraki takdîr aynıdır:

... مِنْهُ حَالٌ كَوْنِهِ مَحْبُوبًا إِلَى اللَّهِ

• لَنْ تَرَى فِي النَّاسِ مِنْ رَفِيقٍ أَوْلَى بِهِ الْفَضْلُ مِنَ الصَّدِّيقِ.

“İnsanlar içerisinde faziletin; kendisine, Sıddîk’tan (Hz. Ebubekir) daha layık olduğu hiçbir dost göremezsin.”³⁰⁶

4. Açık İsimden Sonra Hiçbir Şey Gelmez

İlk zamirin zikredilip ikincisinin hazfedildiği son durum açık isimden sonra hiçbir şeyin gelmediği durumdur.³⁰⁷ Bu ve benzeri cümlelerde mefdûl ve onun taallukatı ism-i tafdîlden önce zikredilmiş olur. İsm-i tafdîlden sonra ise onları zikretmeye artık ihtiyaç kalmaz.

Cârperdî (ö. 746/1346) bu cümlelerin, çok fazla değişime uğradıklarını söylemiştir. Bundan dolayı da bu şekilde bir cümle kurmanın câiz olmayacağını söyleyenlerin çıkabileceğini dile getirmiştir.³⁰⁸

Örnek:

• مَرَرْتُ عَلَى وَادِي السَّبَاعِ وَلَا أَرَى
كَوَادِي السَّبَاعِ حِينَ يَظْلُمُ وَادِيَا
أَقْلَ بِهِ رُكْبٌ أَتَوْهُ تَائِيَةً وَأَخُوفَ إِلَّا مَا وَقَى اللَّهُ سَارِيَا

Sibâ ‘Vadisinden’³⁰⁹ geçtim ve hava karardığında

Konaklamak için gelen kervanların daha az olduğu ve

³⁰⁵ Buraya aldığımız Buhârî’nin rivâyetidir. Müslim ve Ahmed b. Hanbel’in rivâyetinde (أَحَد) kelimesi yerinde (شَخْص) kelimesi zikredilmiştir; Buhârî, **el-Câmi‘u’s-sahîh**, s. 1700, hadis no: 7416; Müslim, **el-Câmi‘u’s-sahîh**, s. 628, hadis no: 3764; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXX, 104-105, hadis no: 18168.

³⁰⁶ İbn Mâlik, **el-Elfiyye**, s. 131.

³⁰⁷ Ezherî, **Şerhu’t-Tasrîh**, II, 105.

³⁰⁸ Bağdâdî, **Hizânetü’l-edeb**, VIII, 328.

³⁰⁹ Basra-Medine yolu üzerinde bir yer.

-gece seyahat edeni Allah'ın koruduğu zamanlar hariç-

(içinde bulunmanın) daha korkunç olduğu başka bir vadi görmedim.³¹⁰

Bu misalde de Siba' Vadisinin ıssızlığı ve korkunçluğu ile diğer vadilerin ıssızlığı ve korkunçluğu kıyaslanmaktadır. Bu beyitlerin de i'râblarını vermek istiyoruz; çünkü ilk bakışta diğer misallere olan benzerliği görülmeyebilir. Vezin sebebiyle takdîm ve tehîr yapıp cümlelerin bazı kısımlarına kühl meselesi için zaruri olmayan kelimeler eklenmiştir.

Beyitlerin i'râbı:

(مررتُ): (مرّ) mâzî fiildir. (تُ) fâilidir ve mahallen merfû'dur.

(على وادي السباع): (على) Harf-i cerdir. (وادي) harf-i cerrin mecrûrudur ve takdîren mecrûrdur. Cer alameti (ي) da takdîr edilen kesredir. Aynı zamanda muzâftır ve (السباع) onun muzâfun ileyhidir. Lafzen mecrûrdur. Câr ve mecrûru (مر) fiiline taalluk eder.

(و): Hâliyye ya da i'tiraziyye olabilir. Biz tercümemizi âtife oluşunu dikkate alarak yaptık.

(لا أرى): (لا) nefiy harfidir. (أرى) muzârî fiildir. Takdîren merfû'dur. Ref' alameti elif-i maksûrada takdîr edilen dammedir.

(كوادي السباع): (ك) harf-i cerdir. (وادي) harf-i cerrin mecrûrudur ve takdîren mecrûrdur. Aynı zamanda muzâftır ve (السباع) onun muzâfun ileyhidir. Lafzen mecrûrdur. Şayet fiil tek mef'ûl alan gözle görme mânâsında ise câr ve mecrûru kendisinden sonra gelen (واديًا) kelimesinden hâl olarak takdîr edilen bir (كائنًا) kelimesine taalluk eder. İki mef'ûl alan bilmek mânâsında ise (كائنًا) ikinci mef'ûlü olur. Yine ona taalluk eder.

(حين يظلم): (حين) zarf-ı zaman olarak mef'ûlün fihtir ve (وادي) kelimesinden hâl olarak takdîr edilen (كائنًا)'e taalluk eder. Cümleye muzâf olduğu için feth üzere mebnîdir. Mahallen mansûbdur.

³¹⁰ Beyitler Sühaym b. Vesîl er-Riyâhî'ye (ö. 60/680'den önce) aittir. Bkz. Sîbeveyh, **el-Kitâb**, II, 33; Bağdâdî, **Hizânetü'l-edeb**, VIII, 327-328; Şürrâb, **Şerhu's-şevâhid**, III, 333; Molla Câmi, **el-Fevâ'idü'd-diyâiyye**, s. 647.

(وَادِيًا): (أَرَى) fiili gözle görmek mânâsındaysa mefunlün bihtir. Lafzen mansûbdur. Bilmek mânâsındaysa birinci mef'ûlûdür.

(أَقْلَ): (وَادِيًا) kelimesinin sıfatıdır. Lafzen mansûbdur.

(بِه): (ب), (فِي) mânâsında bir harf-i cerdir. Harf-i cer ve mecrûru ya (أَقْلَ)'ye taalluk eder ya da sonra gelecek olan (رَكْبٌ) kelimesinden hâl olarak takdîr edilen bir (مَوْجُودًا)'e taalluk eder. (ه) zamiri (وَادِيًا)'e dönmektedir.

(رَكْبٌ): (أَقْلَ)'nin fâilidir. Lafzen merfû'dur.

(أَتَوْهُ): Fiil, fâil ve mef'ûlü ile birlikte (رَكْب) kelimesinin sıfat cümlesidir ve mahallen merfû'dur.

(تَنْيَّةً): (أَقْلَ)'nin temyizi olabildiği gibi (أَتَى)'dan mef'ûlün mutlak da olabilmektedir. Her iki hâlde de lafzen mansûbdur.

(و): Atıf harfidir.

(أَخُوفَ): (أَقْلَ) üzerine ma'tûftur. Bu sebeple lafzen mansûbdur.

(إِلَّا): İstisna harfidir.

(مَا وَفَى اللَّهُ سَارِيًا): (مَا) vakit ifade eden mastar harfidir. Bu harfîn işlevi ise kendisinden sonra gelen fiili mastara çevirip bu mastara bir de müddet ya da vakit mânâsı eklemektir. (وَفَى) mâzî fiildir. (اللَّهُ) fiilin fâilidir. Lafzen merfû'dur. (سَارِيًا) fiilin mef'ûlün bihidir. Lafzen mansûbdur. İfadenin takdîri de şöyledir: (مُدَّةً وَقَايَةً اللَّهُ سَارِيًا). Bu takdîr esas alınarak (مُدَّة) kelimesi de (أَخُوفَ)'ye zarf olarak taalluk eder. Bu sebeple lafzen mansûbdur.

Bizi ilgilendiren ifadeyi beyitlerdeki takdîm ve tehîrleri düzelterek ve fazlalıkları çıkartarak takdîr edecek olursak cümleyi şöyle kurmamız gerekir:

لَا أَرَى وَادِيًا أَقْلَ فِيهِ رَكْبٌ مِّن رَّكْبٍ مَّوْجُودٍ فِي وَادِي السَّبَّاحِ.

• مَا إِنْ رَأَيْتُ كَعَبْدِ اللَّهِ مِنْ أَحَدٍ أَوْلَى بِهِ الْحَمْدُ فِي وَجْدٍ وَإِعْدَامٍ

Varlıkta ve yoklukta övgünün; Abdullah gibi

*Kendisine daha layık olduğu hiçbir kimse görmedim.*³¹¹

Bu beytin i'râbı da bir önceki gibidir. Sadece (إِنْ) ve (مِنْ) harfleri zaidir. Takdîri ise şöyledir:

مَا إِنْ رَأَيْتُ مِنْ أَحَدٍ أَوْلَى بِهِ الْحَمْدُ مِنْهُ بِعَبْدِ اللَّهِ.

Son olarak bu durumun da iki hâlinin olduğunu ifade etmemiz gerekiyor. İlki verdiğimiz örneklerdeki gibi açık ismin mahallinin zikredildiği şeklidir. Zira ilk beyitteki Sibâ' Vadisi (وَادِي السَّبَا ع) ve ikinci beyitteki Abdullah (عَبْدُ اللَّهِ) açık isimlerin yani kervan (رَكْب) ve övgünün (الْحَمْد) mahalleridir.

İkincisi ise ilk önce mahallin sâhibinin zikredildiği ve ism-i tafdîlden hemen önce de mahallin beyân edildiği hâldir. Buna da şöyle örnek verilebilir:

• مَا رَأَيْتُ كَزَيْدٍ أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكَلِّ.

Bu cümlede Zeyd sürmenin mahalli olan gözün (عَيْن) sâhibidir. Sürmenin mahalli ise Zeyd'ten sonra zikredilmiştir.³¹²

D. İKİ ZAMİRİN DE HAZFEDİLMESİ

Kühl meselesinin son şeklinde de iki zamir hazfedilmektedir. Örnek;

• مَا رَأَيْتُ قَوْمًا أَشَبَّهَ بَعْضٌ بِبَعْضٍ مِنْ قَوْمِكَ.

“İnsanlarının birbirine, senin kavminden daha çok benzediği hiçbir kavim görmedim.”³¹³

Bu cümlede bilinmeleri sebebiyle iki zamir de hazfedilmiştir ve takdîri şöyle yapılmaktadır:

مَا رَأَيْتُ قَوْمًا أَتَبَيَّنَ فِيهِمْ شَبَهُ بَعْضٍ بِبَعْضٍ مِنْهُ فِي قَوْمِكَ.

“İnsanların birbirine benzemesinin; kendilerinde, senin kavmindeki hâlinden daha açık olduğu hiçbir kavim görmedim.”³¹⁴

³¹¹ Şâir bilinmemektir. Bkz. İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, III, 66; Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, X, 286; İbnü's-Sâiğ, *el-Vaz'u'l-bâhir*, s. 223.

³¹² Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, III, 84.

³¹³ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl*, II, 44.

³¹⁴ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, X, 288.

Mânâ sarîh olduğu için takdîrini yaptığımız cümle örneğini verdiğimiz cümleye çevrilmiştir.³¹⁵



³¹⁵ İbn Mâlik, **Şerhu't-Teshîl**, III, 76; Nâzîru'l-Ceyş, **Temhîdü'l-kavâ'id**, VI, 2071.

X. KÜHL MESELESİNDE İSM-İ TAFDÎLİN REF‘ ETME İLLETLERİ

Kühl meselesinde açık ismin fâil olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Bununla beraber âlimler açık ismin başka bir i‘râb almamasının sebeplerini de zikretmiştir. İbnü’s-Sâîğ bu hususta nahivcilerin ortaya çıkardığı 5 tane illeti zikretmektedir.³¹⁶

A. İSM-İ TAFDÎLİN FİİL MÂNÂSINDA OLUŞU

Kühl meselesinde açık ismin fâil kabul edilmesinin birinci sebebi ism-i tafdîlin fiil mânâsında oluşudur. İbn Mâlik kühl örneğinde (أَحْسَن) kelimesi yerinde türetildiği fiil olan (يَحْسُنُ) kelimesinin gelebileceğini ve bunun mânâyı değiştirmeyeceğini söylemiştir. Bu görüşünü de mâzîye delâlet eden ism-i fâilin başına (ال) takısı geldiğinde amel edebildiğini; çünkü sıla cümlesi mahallinde bulunduğunu söyleyerek desteklemiştir.³¹⁷

İbn Mâlik’in bu söylediklerine temelde iki itiraz vaki olmuştur:

a) Birincisi; ism-i tafdîlin fâil alması için fiil mânâsında oluşunun yeterli olmadığıdır. İsm-i tafdîl kühl meselesi haricinde de fiil mânâsında olabilir. Çünkü (مَرَرْتُ بِرَجُلٍ أَحْسَنَ مِنْهُ أَبَوَهُ) cümlesi de (مَرَرْتُ بِرَجُلٍ حَسَنٍ أَبَوُهُ أَكْثَرُ مِنْ حُسْنِهِ) cümlesi mânâsındadır.³¹⁸

Bu itiraza Nâzırı’l-Ceyş şu cevabı vermektedir:

“İsm-i tafdîlin açık ismi ref‘ etmesindeki kural; yerine türetildiği ve aynı mânâyı ifade eden bir fiilin gelmesidir. İtiraz olarak getirilen cümlelerdeki fiiller böyle değildir. Eğer ki ism-i tafdîlin yerine (حَسَنٌ) fiilinin muzârîsi olan (يَحْسُنُ) fiilini getirip (مَرَرْتُ بِرَجُلٍ يَحْسُنُ أَبَوُهُ كَحُسْنِهِ) şeklinde bir cümle kurarsan tafdîl delâleti yok olur... kühl meselesi haricinde de ism-i tafdîlin türetildiği ve aynı mânâyı ifade edecek bir fiil ism-i tafdîlin yerine gelemmez.”³¹⁹

³¹⁶ İbnü’s-Sâîğ, *el-Vaz‘u’l-bâhir*, s. 226-230.

³¹⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, III, 67.

³¹⁸ Radiyyüddîn, *Şerhu’l-Kâfiye*, III, 468.

³¹⁹ Nâzırı’l-Ceyş, *Temhîdü’l-kavâ‘id*, VI, 2706.

b) İkincisi; kühl örneğinde ism-i tafdîlin yerine muzarî fiil konulduğunda mânânın değişeceği. İtirazın sâhibi Ebû Hayyân görüşünü şöyle dile getirmektedir:

“Örnekte (أَحْسَنُ) kelimesi (يَحْسُنُ) mânâsında değildir. Bilakis (يَزِيدُ حُسْنَ الْكُحْلِ) mânâsındadır. (يَحْسُنُ) fiilini takdîr etmek ancak olumlu cümle olumsuz olduğunda mânâyı bozar. Cümle olumlu olup (رَأَيْتُ رَجُلًا يَحْسُنُ الْكُحْلُ فِي عَيْنِهِ كَحُسْنِهِ فِي عَيْنِ زَيْدٍ) şeklinde kurulsaydı o zaman mânâ doğru olurdu.”³²⁰

Bu itirazı şöyle açıklayabiliriz: Kühl örneği olumlu olduğunda ism-i tafdîlin yerine (يَحْسُنُ) getirilebilir. Çünkü olumlu cümlede ism-i tafdîl, tafdîl mânâsı içermez. Bundan dolayı yerine tafdîl mânâsı içermeyen bir muzarî fiil konulduğunda mânâ değişmez; fakat cümle olumsuz olduğunda ism-i tafdîl, tafdîl mânâsı içerir. Bu sebeple yerine tafdîl mânâsı içermeyen bir muzarî fiil getirildiğinde mânâ bozulur.

Ebû Hayyân’ın bu itirazı pek doğru kabul edilmemiştir. Çünkü İbn Mâlik kühl örneğinde ism-i tafdîlin yerine getirilen muzarî fiilin tafdîl mânâsı kazanacağını söylemiştir. Ebû Hayyân ise onun cümlesini “ism-i tafdîl bu örnekte tafdîl mânâsını kaybetmiştir. Bu sebeple yerine tafdîl mânâsı barındırmayan bir muzarî fiil gelebilir” şeklinde anlamıştır.

Nâzırı’l-Ceyş Ebû Hayyân’ın bu itirazına şöyle cevap vermektedir:

“Müellif (İbn Mâlik) kühl örneğinde (أَحْسَنُ) kelimesinin (يَحْسُنُ) mânâsında olduğunu söylememiştir. Yerine (يَحْسُنُ) fiili konulduğunda mânânın değişmediğini söylemiştir. Yani (يَحْسُنُ) fiili tafdîl mânâsı kazanmıştır... Cümle olumlu olduğunda (يَحْسُنُ) fiilinin kullanılabileceği doğrudur; fakat böyle olduğunda kühl örneğinde kastedilen mânâ elde edilemez.”³²¹

Sonuç olarak bu konuda Ebû Hayyân ve İbn Mâlik aynı düşüncededir. Aralarındaki ihtilaf bakış açılarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

³²⁰ Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve’t-tekmîl**, X, 289.

³²¹ Nâzırı’l-Ceyş, **Temhîdü’l-kavâ’id**, VI, 2708.

Bu hususta son olarak denilebilir ki; kühl meselesinde sadece ism-i tafdîlin tafdîl delâleti zayıflamaz. Bununla beraber yerine gelecek muzarî de tafdîl delâleti kazanabileceği bir bağlamda bulunur. Böylelikle anlam orta noktada buluşmuş olur.

B. AÇIK İSMİN MÜBTEDÂ YA DA HABER OLMAYA ELVERİŞLİ OLMAMASI

Kühl meselesinde açık ismin fâil kabul edilmesinin ikinci sebebi onun mübtedâ ya da haber olmaya elverişli olmamasıdır.

İsm-i tafdîlin mübtedâ olması Niksârî'ye göre imkânsızdır; çünkü bu durumda mübtedâ nekra, haber de marife olacaktır.³²² Bununla beraber İbn Usfûr ism-i tafdîlin (من) harf-i cerri ile marifeye yaklaştığını ve mübtedâ olabileceğini söylemektedir.³²³

İsm-i tafdîli mübtedâ ya da mukaddem haber olarak kabul etmenin önündeki engeli İbn Mâlik şöyle açıklamaktadır:

“Kastedilen mânâyı ifade etmek için ism-i tafdîlin ya bir önceki kelimenin sıfatı ve sonrakinin ref' edeni ya da açık ismin haberi (bu ihtimale mübtedâ oluşu da eklenebilir.) kabul edilmesi gerekmektedir. Bu ikinci ihtimal ise Arapların ittifakıyla imkânsızdır; çünkü bu durumda ism-i tafdîl ve muzâfun ileyhi mesabesinde olan (من) harf-i cerri mübtedâ ile ayrılmaktadır.”³²⁴

Buna benzer bir açıklamayı İbnü's-Serrâc da serdetmiştir.³²⁵ Radiyyüddîn ise bu durumda zayıf âmil ile ma'mûlû arasının yabancı bir kelime ile ayrılacağını, bunun da câiz olmadığını söylemektedir. Kisâi ve Ferrâ'a göre bu câiz olacaktır; çünkü onlara göre mübtedâ haberin ma'mûlûdür.³²⁶

İsm-i tafdîl ile mefdûl arasının hangi koşullarda ayrılabilceğini birinci bölümde incelemiştik. Açık isim muahhar mübtedâ kabul edildiğinde haberin ma'mûlû olmadığı için ism-i tafdîl ile mefdûl arasına giremeyecektir. Bununla beraber

³²² Niksârî, **er-Risâle**, s. 128.

³²³ İbn Usfûr, Ebu'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 669/1271), **Şerhu Cümeli'z-Zeccâci**, (nşr. Fevâz eş-Şe'âr), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998, I, 322.

³²⁴ İbn Mâlik, **Şerhu't-Teshîl**, III, 68.

³²⁵ İbnü's-Serrâc, **el-Usûl**, II, 43.

³²⁶ Radiyyüddîn, **Şerhu'l-Kâfiye**, III, 468.

bu ikisinin muzâf ve muzâfun ileyh mesabesinde olduğu ifadesi de isabetli değildir. Çünkü ism-i tafdîl ile mefdûl arasına zarf, temyîz ya da ism-i tafdîlin herhangi bir ma‘mûlû girebildiği gibi mefdûlün ism-i tafdîlden önce geldiği durumların olduğunu da açıklamıştık. Bunların hiçbirini izâfet tamlamasında mümkün değildir.³²⁷

Açık ismin mübtedâ ya da haber kabul edilmesi durumunda ism-i tafdîl ile mefdûlün arasının ayrılmaması için geriye iki seçenek kalmaktadır. Açık isim ya mefdûlden sonra ya da ism-i tafdîlden önce getirilir.³²⁸ Bu seçenekler de tercih edilmemektedir ve sebebini İbnü’n-Nâzım şöyle açıklamaktadır:

“(Açık isim), zamirin merci‘inden önce gelmesi çirkinliğinden³²⁹ ve haberin kalp fiillerinden olmamasına rağmen aynı kelimeye dönen iki zamirde âmil olmasından³³⁰ kaçınmak için mefdûlden sonra getirilmez. Daha önemli olmayan bir şeyin de zaruret olmadan olması gereken yerden önce getirilmesinden kaçınmak için³³¹ ism-i tafdîlden önce getirilmez.”³³²

İbnü’n-Nâzım’ın zikrettiği bütün bu illetler açık ismin fâil olmasını zorunlu kılmamaktadır. Sadece daha güzel ve kuvvetli olanın tercihi teşvik edilmektedir. İbn Bâbeşâz bu hususu şöyle açıklamıştır:

“(الْكُلُّ) kelimesinin (أَحْسَن) kelimesinin merfû‘ olmasıyla ne (ism-i tafdîl ile mefdûlün arasını) ayırma meydana gelir ne de zamiri isminden önce zikretmek; çünkü (الْكُلُّ) kelimesi de (منه) ifadesi de (أَحْسَن) kelimesinin ma‘mûlû olur. Böylelikle en zayıf ve itibarsız olan, asli olan diğer ihtimallerin imkânsız oluşuyla kuvvetlenmiştir; çünkü

³²⁷ Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve’t-tekmîl**, X, 291.

³²⁸ Saymîrî, **et-Tebîr**, I, 179.

³²⁹ Bu çirkinlik câiz olmadığı mânâsına gelmemektedir. Çünkü bir zamir, rütbesi kendisinden önce olup lafzı kendisinden sonra olan bir kelimeye dönebilir. Bkz. İbn Uşfûr, **Şerhu’l-Cümel**, II, 101.

³³⁰ “Câhil olduğumu fark ettim/bildim.” (رَأَيْتُنِي جَاهِلًا) cümlesinde kalp fiili olan (رَأَى) kelimesi aynı mânâdaki iki zamirde amel etmiştir. Bu durum kalp fiillerine mahsustur. Bkz. Birgivî, **İzhâr**, s. 71. İbnü’n-Nâzım’ın burada vurguladığı ise (أَحْسَن) kelimesi mübtedâ ya da haber olup fail almadığında faili müstetir olacak ve (رَجُلًا) kelimesine dönecektir. (فِي عَيْنِهِ) ifadesindeki (رَجُلًا) kelimesine dönen zamirde de dolaylı olarak amel edeceği için bunu bir çirkinlik olarak nitelendirmektedir; fakat câiz olmadığını söylememektedir. Câiz olmasının sebebi ise (أَنْ) zamirinde bizzat amel etmemesidir.

³³¹ Arapçada vurgu cümlelerin başlarında yapılır. Bu sebeple önemli görülen ifadeler olması gerektiği yerden önce zikredilebilir. İstifham edatlarının başta gelme zorunluluğu bundandır. Bkz. Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî (ö. 1425/2004), **el-Belâğatü’l-Arabiyye**, 3. baskı, Beyrut: Dâru’l-Kalem, 2010, I, 360; İbn Ya‘îş, **Şerhu’l-Mufasssal**, V, 104. İbnü’n-Nâzım’ın burada vurguladığı ise nekra bir kelimeyi menfî yapmak, onu tahsis edecek bir vasfa ihtiyaç bırakır. Bu sebeple (رَجُلًا) kelimesinin ihtiyacı olan şey onu tahsis edecek bir sıfattır, mübtedâ ya da haber değil.

³³² İbnü’n-Nâzım, **ed-Dürretü’l-müdiyye**, s. 348.

bir meselede zayıf ve kuvvetli ihtimaller beraber olur da kuvvetli olanı iptal eden bir etken olursa zayıf olan kuvvetlenir ve câiz olur. Nekradan hâl yapmak da buna benzer; çünkü nekradan sıfat yapmak hâl yapmaktan daha güzel ve kuvvetlidir. Sıfatın nekradan önce gelmesi durumunda ise kuvvetli olan iptal olur ve onun yerine zayıf olan tercih edilir.”³³³

İbn Bâbeşâz burada “imkânsız” kelimesini kullanmış olsa da takdîm ve tehîrin imkânsız olmadığını belirtmiştik ki İbnü’n-Nâzım da bunun daha güzel olduğunu ve zorunlu olmadığını vurgulamıştır.³³⁴

C. ANLAMIN MAKSADA DAHA UYGUN OLMASI

Kühl meselesinde açık ismin fâil kabul edilmesinin üçüncü sebebi anlamın maksada daha uygun olmasıdır.

İbn Mâlik kühl örneğinin başka hiçbir kalıpta olmayan bir mânâsı olduğunu söylemiştir. Çünkü cümle (مَا الْكُحْلُ فِي عَيْنِ زَيْدٍ أَحْسَنُ مِنْهُ فِي عَيْنِ عَمْرٍو)³³⁵ şeklinde kurulsaydı kühl örneğinin verebileceği üstünlük mânâsını veremezdi.

İbn Mâlik’e göre kühl örneğinde sadece tafdîl nefyedilmemiş aynı zamanda eşitlik de nefyedilmiştir. Verilen örnekte ise sadece tafdîl nefyedilmiş eşitlik sabit kalmıştır. Sîbeveyh’in cümleyi (مَا رَأَيْتُ رَجُلًا عَامِلًا فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ كَعَمَلِهِ فِي عَيْنِ زَيْدٍ)³³⁶ şeklinde takdîr etmesinden de bu sonucu çıkarmıştır.³³⁷

Ebû Hayyân bu görüşü kabul etmemiş ve iki örneğin de sadece üstünlüğü nefyettiğini eşitliğin ise sabit kaldığını dile getirmiştir. İkisinin farklı olduğunu söylemek için hiçbir delilin olmadığını söylemiştir.³³⁸

Nâzırü’l-Ceyş ise bu iddiayı hatalı bulmuş ve ikisi arasındaki farkı şöyle izah etmiştir:

“‘Üstünlüğün neyfi eşitliğin nefyini de gerektirmez’ sözü doğrudur; fakat bu, (لَيْسَ زَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو) gibi sadece ispat/olumlama delâletinin yahut (زَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو)

³³³ İbn Bâbeşâz, *Şerhu’l-mükaddime*, II, 400.

³³⁴ İbnü’n-Nâzım, *ed-Dürretü’l-müdiyye*, s. 348.

³³⁵ Tercümesi: “Zeyd’in gözündeki sürme Amr’ın gözündeki sürmeden daha güzel değildir.”

³³⁶ Bu takdîri kühl meselesinin şartlarını serdederken açıklamıştı.

³³⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, III, 67.

³³⁸ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve’t-tekmîl*, X, 290.

gibi sadece nefiy delâletinin var olduğu cümleler için geçerlidir. Bir şeyin bir itibarla üstünlüğünün nefyi ve başka bir itibarla da ispatı kastedildiği zaman ise durum böyle değildir. Burada üstünlüğün nefyi eşitliğin de nefyini gerektirir. Mevdûldeki üstünlüğün nefyi mantık, eşitliğin nefyi ise gerekliliktir.”³³⁹

İbnü’n-Nâzım’ın nefyedilmiş nekranin tahsis edecek bir şeye olan ihtiyacını zikrettiği ifadeleri³⁴⁰ Nâzıru’l-Ceyş’in ifadeleriyle beraber düşünüldüğünde İbn Mâlik’in bu konuda daha haklı olduğu sonucuna ulaşılabilir.

D. AÇIK İSMİN ZAMİR HÜKMÜNDE OLMASI

Kühl meselesinde açık ismin fâil kabul edilmesinin dördüncü sebebi onun zamir hükmünde olmasıdır.

Bu illeti zikreden İbn Fellâh el-Yemenî’dir (ö. 680/1281).³⁴¹ Ona göre bir şey kendi üzerine üstün tutulduğunda ikinci itibara göre kelime zamir hükmünde kabul ediliyor. İsm-i tafdîl de zamirlerde amel ettiği gibi açık isimde de amel edebiliyor.

E. MUFADDAL VE MEFDÛLÜN AYNI ŞEY OLMASI

Kühl meselesinde açık ismin fâil kabul edilmesinin beşinci sebebi de mufaddal ve mefdûlün aynı şey olmasıdır.

Bu illeti zikreden de bir önceki gibi İbn Fellâh’tır.³⁴² Ona göre mufaddal ve mefdûl aynı olduğunda ism-i tafdîl sanki bir şeyde amel etmiş olmaktadır. Bu illetin bir benzerini Demâmî’den nakletmiştik.³⁴³

³³⁹ Nâzıru’l-Ceyş, **Temhîdü’l-kavâ’id**, VI, 2710.

³⁴⁰ “Olumlu bir ifade olumsuza göre, tahsis edecek bir lafza daha az ihtiyaç duyar; çünkü olumlu cümlede bu lafız verilen hükmün kuvvetini artırır. Olumsuzda ise ifadeyi yalan olmaktan korur.” Bkz. “İsm-i Tafdîl Kendisinden Önce Gelen Bir Şeye Dayanmalıdır”.

³⁴¹ İbnü’s-Sâîğ, **el-Vaz’u’l-bâhir**, s. 230.

³⁴² İbnü’s-Sâîğ, **el-Vaz’u’l-bâhir**, s. 230.

³⁴³ Bkz. s. 79.

XI. İSM-İ TAFDİLİN KÜHL MES'ELESİ DIŞINDA KALAN AMELİ

Kühl meselesi ism-i tafdîlin belli şartlara göre açık ismi fâili olarak ref' etmesini konu alır. İsm-i tafdîl bunun dışında da ref' ve nasb ameli icra etmektedir. Bu konu başlığı altında da ism-i tafdîlin kühl meselesi haricinde kalan ameli, ref' ve nasb olarak iki başlık altında incelenecektir.

A. REF' AMELİ

İsm-i tafdîlin kühl meselesi dışında gerçekleştirdiği amellerin ilki ref' amelidir. Bunun da üç ihtimali vardır; fâilinin müstetir zamir olması, bâriz zamir olması ya da açık isim olması. Bu başlık altında bu ihtimallerin imkânı olup olmadığı incelenecektir.

1. Fâilinin Müstetir Zamir Olması

İsm-i tafdîlin vasıf isimlerden olduğunu zikretmiştik. Bütün vasıf isimler gibi ism-i tafdîl de açıktan fâil ya da naib-i fâil almadığında müstetir bir zamiri fâil ya da naib-i fâil olarak içinde barındırmalıdır. Bunu yapması için bir âmil kuvvetine de ihtiyacı yoktur;³⁴⁴ çünkü amel lafızda görünmemektedir.³⁴⁵

2. Fâilinin Bâriz Zamir Olması

Abbas Hasan (ö. 1398/1979) ism-i tafdîlin açık isimleri fâiliyyet üzere ref' etmesi için kühl meselesinin şartlarını sağlaması gerektiğini; ancak bâriz zamirleri bu şartlar aranmaksızın bazen kıyasa uygun bir şekilde ref' edebileceğini söylemiştir. Örnek:

• مَرَرْتُ بِزَمِيلٍ أَفْضَلَ مِنْهُ أَنْتَ.

“Senin, kendisinden daha faziletli olduğun bir arkadaşla uğradım.”³⁴⁶

³⁴⁴ Meylânî, Muhammed b. Abdîrahîm b. Muhammed el-Meylânî (ö. 811/1408), *Şerhu'l-Muğnî*, (nşr. Mehmet Can), 2. baskı, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2015, s. 334; Râdiyyüddîn, *Şerhu'l-Kâfiye*, III, 464.

³⁴⁵ Molla Câmi, *el-Fevâ'idü'd-dıyâiyye*, s. 637.

³⁴⁶ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, III, 304.

Hasan bu görüşü için kaynak belirtmediği gibi delil de getirmemiştir. Hâlbuki birçok âlim bâriz zamirlerin de ism-i tafdîle fâil olmaları için açık isimler gibi kühl meselesinin şartlarını sağlaması gerektiğini açıkça belirtmişlerdir.³⁴⁷

3. Fâilinin Açık İsim Olması

İsm-i tafdîlin açık ismi fâil olarak alabilmesi için kühl meselesinde zikredilen şartları sağlaması gerektiğini açıklamıştık. Bununla beraber Sîbeveyh, Yûnus b. Habîb'ten (ö. 182/798) naklederek Araplardan bir kısmının herhangi bir şart gözetmeksizin bu ameli icra ettirdiklerini zikretmiş³⁴⁸ ve bunun zayıf bir kullanım olduğunu belirtmiştir.

Örnek:

• مَرَرْتُ بِرَجُلٍ خَيْرٍ مِنْهُ أَبُوهُ.

“Babası kendisinden daha hayırlı bir adama uğradım.”³⁴⁹

Bu cümlede (خَيْرٍ) kelimesi (رَجُلٍ) kelimesinin sıfatı yapılmış ve (أَبُو) kelimesini fâili olarak ref' etmiştir. Âlimlerin kahir ekseriyeti böyle bir cümle kurulacağı zaman (خَيْرٍ) kelimesinin merfû' okunması gerektiğini belirtmiştir. Buna göre (خَيْرٍ مِنْهُ أَبُو) ifadesi (رَجُلٍ) kelimesinin sıfatı olacaktır. (أَبُو) muahhar mübtedâ (خَيْرٍ) da mukaddem haber olacaktır.³⁵⁰

Müberrid ism-i tafdîlin kıyasî olarak tafdîl mânâsından soyutlanabileceğini söylemiştir.³⁵¹ Buna ek olarak soyutlandığında kühl meselesinin şartlarına gerek duymayıp açık ismi ref' edebileceğini de belirtmiştir. Buna göre (رَأَيْتُ رَجُلًا أَفْضَلَ مِنْهُ) (رَأَيْتُ رَجُلًا يَفْضُلُهُ أَبُو) şeklinde yapmıştır.³⁵²

³⁴⁷ İbn Hişâm, **Muğni'l-lebîb**, II, 115; İsferyânî, “Hâşiyetü'l-İsâm”, II, 589; Rahmi Efendi, “el-İkdü'n-nâmî”, II, 589; İbn Akîl, **Şerhu'l-Elfiyye**, III, 164; Nâdirî, **Nahvü'l-lüğa**, s. 121; Sabbân, **Hâşiyetü's-Sabbân**, III, 82; Muhammed Nûri Nâs, “Hâşiyetü ale'l-Behce”, III, 156; Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafed-Desûkî (ö. 1230/1815), “Hâşiyetü alâ Muğni'l-lebîb”, **Muğni'l-lebîb an kütübî'l-e-ârif**, (nşr. Abdülkâdir Mahmûd el-Bekkâr), 4. baskı, Kahire: Dâru's-Selâm, 2014, II, 934.

³⁴⁸ Sîbeveyh, **el-Kitâb**, II, 27.

³⁴⁹ Sîbeveyh, **el-Kitâb**, II, 34.

³⁵⁰ Şâtibî, **el-Mekâsîd**, IV, 599.

³⁵¹ Konunun detaylı açıklaması “(ال) Takısından ve İzâfetten Mücerred Olması Halindeki Tafdîl Mânâsı” başlığı altında açıklanmıştır.

³⁵² Müberrid, **el-Müktedab**, III, 248.

Kâfiyeci (ö. 879/1474) ise ism-i tafdîlin mutlak olarak amel edebileceğini, bunun için terkipte bulunması (sıfat, hâl ve haber olması durumu) dışında herhangi bir şarta ihtiyaç duymadığını belirtmiştir.³⁵³

Müberrid ile arasındaki fark, Kâfiyeci'nin ism-i tafdîlin herhangi bir şart gözetmeden amel etmesi için tafdîl delâletinden soyutlanması gibi bir şartı aramamasıdır.³⁵⁴

B. NASB AMELİ

İsm-i tafdîlin kühl meselesi dışında gerçekleştirdiği amellerin ikincisi nasb amelidir. Bu da üç kısımda incelenecektir.

1. Mef'ûlün Bihi Nasbetmesi

İsm-i tafdîlin fâili ref' etme şartlarının ağırlığı sebebiyle onun zayıf bir âmil olduğu anlaşıldıktan sonra birkaç hariç âlimler ism-i tafdîlin mef'ûlün bih de alamayacağını söylemiştir. Mef'ûlün bih izlenimini veren her şeyin mahzûf bir fiilin ma'mûl olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.³⁵⁵

Bunun dışında zayıf bir görüş olarak ism-i tafdîlin tafdîl delâletinden soyutlandığında mef'ûl alabildiği de belirtilmiştir.³⁵⁶ Diğer mef'ûl çeşitlerini alması ise ittifakla câiz görülmemiştir.³⁵⁷ Her ne kadar kühl meselesinin Kur'ân'da bir örneği bulunmasa da mef'ûlün bih alması konusunda tartışılmış olan üç âyet vardır.

• (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ)

“Hani Rabbin meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Biz seni eksiksiz bilirken ve durmadan övgü ile tenzih ederken orada fesat

³⁵³ Kâfiyeci, Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyeci (ö. 879/1474), **Remzü'l-esrâr**, (Murat Tala, “Kâfiyeci'nin ‘Nuzhetu'l-ashâb’ ve ‘Remzu'l-esrâr’ Adlı Eserlerinin Tetkiki”, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, XVI, Sayı: 2, 2016, s. 360-361.), s. 360.

³⁵⁴ Kâfiyeci'nin görüşleri “Nasb Ameli” başlığı altında daha detaylı incelenecektir.

³⁵⁵ İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî el-Endelüsî (ö. 672/1274), **Şerhu'l-Kâfiyeti's-şâfiye**, (nşr. Abdülmün'im Ahmed Hureydî), 1. baskı, Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1986, II, 1141; Molla Câmi, **el-Fevâ'idü'd-dıyâiyye**, s. 637.

³⁵⁶ İbn Mâlik, **Şerhu't-Teshîl**, III, 69.

³⁵⁷ İbn Hişâm, **Şerhu Şüzûri'z-zeheb**, s. 212.

çıkarmak ve kan dökecek birini mi yaratacağsın?” dediler. Allah “Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim” buyurdu.”³⁵⁸

Bu âyette müfessirlerin tamamı ilk tercih olarak (أَعْلَمَ) kelimesini muzârî bir fiil olarak kabul etmişlerdir. İçlerinden birkaçı bu kelimenin ism-i tafdîl olarak da kabul edilebileceğini belirtmişlerdir.³⁵⁹

Ebû Hayyân (أَعْلَمَ) kelimesinin ism-i tafdîl kabul edilmesi hâlinde (مَا) kelimesinin muzâfun ileyh olarak mecrûr olabileceğini ya da mahzûf bir fiilin mef'ûlû olarak mansûb olabileceğini ifade etmiştir. Bunun takdîrini de şöyle vermiştir:

إِنِّي أَعْلَمُ مِنْكُمْ وَعَلِمْتُ وَأَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ.

Ebû Hayyân'ın takdîrde iki fiil zikretmesi Allah'ın ezeli ve ebedî ilmine işaret etmek istemesidir. Bu görüşü zikrettikten sonra (أَعْلَمَ) kelimesinin tafdîl mânâsından soyutlanarak mef'ûl alabileceği görüşüne de değinmiş ve bu iki görüşün de zâhir olanı terk etmek olduğunu ifade etmiştir.

Bunun sebebi de ism-i tafdîl kabul edilmesinin ilk ihtimaline göre, iki kelime takdîri yapmak gerekmektedir. Hâlbuki imkân nispetince takdîrden uzaklaşmak gereklidir.³⁶⁰

İkinci ihtimale göre ise ilk dönem âlimlerinden sadece Müberrid'in câiz gördüğü “ism-i tafdîlin kıyasa uygun olarak tafdîl delâletinden soyutlanabileceği” görüşünün uygulanmasıdır.³⁶¹ Bu görüş Ebû Hayyân'a göre oldukça zayıftır; çünkü her terkinin bir maksadı vardır. Birbirleri yerinde kullanılabileceklerse o zaman onlara gerek kalmamaktadır.³⁶²

³⁵⁸ Bakara Sûresi, 2:30.

³⁵⁹ Mekkî, **el-Müşkil**, I, 85; İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dimeşkî (ö. VIII/XIV. yy.), **el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb**, (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed Mu'avvad), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, I, 510; Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî el-Ezecî el-Bağdâdî (ö. 616/1219), **İmlâ'ü mâ menne bihi'r-Rahmân min vücûhi'l-i'râb ve'l-kırâ'ât fî cemâ'i'l-Kur'ân**, (nşr. Receb Ahmed Allâm), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1970, I, 28.

³⁶⁰ İbn Hişâm, **Muğni'l-lebîb**, II, 378.

³⁶¹ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-mühîr**, I, 293.

³⁶² Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve't-tekmîl**, X, 295.

Âlûsî ise bu konu hakkında (أَعْلَمَ) kelimesinin ism-i tafdîl kabul edilmesini gereksiz gördüğünü ifade etmiştir.³⁶³

• (إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ)

“Muhakkak ki senin Rabbin, O, kendi yolundan sapanları da doğru yolda gidenleri de iyi bilmektedir.”³⁶⁴

Bu âyette birinci (أَعْلَمَ) kelimesinin (يَعْلَمُ) mânâsında olduğunu düşünenler olmuştur; fakat bu kabul görmemiştir.³⁶⁵ Bu kelimenin ism-i tafdîl olduğunda ittifak edilse de sonrasında gelen (مَنْ) kelimesinin i‘râbı hususunda altı görüş zikredilmiştir.

İlki; (مَنْ) kelimesinin aslen harf-i cerrin mecrûru olduğu ve bu harfin hazfedilip amelinin sabit kaldığıdır. Bu Ahfeş’in görüşü olup³⁶⁶ kabul görmemiştir; çünkü bu durum şiirlerde şâzz olarak zarureten gelmektedir.³⁶⁷

İkincisi; (مَنْ) kelimesinin mübtedâ, (يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ) ifadesinin de haber olduğu ve bu mübtedâ haber cümlesinin (أَعْلَمَ) kelimesine ta‘lîk³⁶⁸ yapıldığıdır. Bu da Ferrâ³⁶⁹, Müberrid³⁷⁰, Zeccâc³⁷¹, Ebû Ca‘fer³⁷² ve Mekkî’nin (ö. 437/1045)³⁷³ görüşüdür; fakat bu görüş de zayıf kabul edilmiştir; çünkü ta‘lîk mef‘ûl almanın bir uzantısıdır. İsm-i tafdîlin mef‘ûl alabilecek kudrette olmadığını dile getirip ta‘lîki kabul etmek tutarsızlıktır.³⁷⁴

³⁶³ Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, II, 96.

³⁶⁴ En‘âm Sûresi, 6:117.

³⁶⁵ Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Tefsîrû’t-Taberî Câmi‘u’l-beyân an te‘vîli âyi’l-Kur’ân*, (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir, Ahmed Muhammed Şâkir), 1. baskı, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1955, XII, 66-67.

³⁶⁶ Ahfeş, *Me‘ânü’l-Kur’ân*, I, 307-308.

³⁶⁷ İbn Akîl, *Şerhu’l-Elfiyye*, III, 36.

³⁶⁸ Ta‘lîk, iki meful alabilen bir kelimenin mefulleriyle arasına istifham, nefiy, yemin ya da tekid ifadeleri girmesi sonucunda bu iki mefulün kendi içinde bir cümle olup bu cümlelerin mahallen mansûb olma durumudur. Örnek: (رَأَيْتُ مَا زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ) Bkz. Birgivî, *İzhâr*, s. 72.

³⁶⁹ Ferrâ’, *Me‘ânî’l-Kur’ân*, I, 352.

³⁷⁰ Vâhidî, Ebu’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Vâhidî (ö. 468/1076), *el-Vesît fi tefsîri’l-Kur’ânî’l-mecîd*, (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Mu‘avvad vd.), 1. baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994, II, 315.

³⁷¹ Zeccâc, *Me‘ânî’l-Kur’ân*, II, 286.

³⁷² Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ‘îl el-Murâdî el-Mısırî (ö. 338/950), *İ‘râbü’l-Kur’ân*, (nşr. Hâlid el-Alî), 2. baskı, Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 2008, s. 282.

³⁷³ Mekkî, *el-Müşkil*, I, 266.

³⁷⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-mühîr*, IV, 213.

Üçüncüsü; (مَنْ) kelimesinde hazf-u îsâl³⁷⁵ yapıldığıdır. Bu da İbn Cinnî'nin görüşüdür.³⁷⁶ Bu durumda âmîl olan kelimenin harf-i cer olmadan nasb ameli icra etmesi gerekir ki bu zaten ism-i tafdîlin güç yetiremediği bir ameldir.

Dördüncüsü; (مَنْ) kelimesinin (أَعْلَمَ) kelimesine mef'ûl olmasıdır. Bu görüş de bir kısım Kûfelilere aittir.³⁷⁷ İsm-i tafdîlin mef'ûl alamadığını birçok kere zikretmiştik.

Beşincisi; (مَنْ) kelimesinin muzâfun ileyh oluşudur.³⁷⁸ Bu ortaya atılmış ve hiç itibara alınmamıştır. Çünkü bu görüşe göre ism-i tafdîlin sâhibi olan kelime muzâfun ileyh ile aynı cinsten olmalıdır. Allah hakkında dalâlete erenlerden olma düşüncesinin de insanı küfre götüreceği açıktır. Aynı cinsten olması gerekmediği görüşüne göre ise mümkündür; fakat bu da zayıf bir görüştür.

Altıncısı da; konunun başında zikrettiğimiz (مَنْ) kelimesinin gizli bir fiilin mef'ûlün bihi olmasıdır.³⁷⁹ Bu görüş Fârisî'ye (ö. 377/987) ait olup³⁸⁰ çoğunluk bu görüşün daha isabetli olduğu kanısındadır.³⁸¹

• (وَإِذَا جَاءَهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷻ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ)

"Onlara bir âyet geldiğinde (okunduğunda), "Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız" dediler. Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir."³⁸²

³⁷⁵ Hazf-u îsâl, harf-i cerle müteaddî olan bir fiilin ma'mûlünün başındaki harf-i cerrin semaî olarak düşürülmesidir. Örnek: (وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ) âyetinin takdîri (مِنْ قَوْمِهِ) şeklindedir. Bkz. Birgivî, *İzhâr*, s. 59.

³⁷⁶ Semîn, *ed-Dürri'l-masûn*, V, 126.

³⁷⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-mühit*, IV, 213.

³⁷⁸ Semîn, *ed-Dürri'l-masûn*, V, 127.

³⁷⁹ Mekkî, *el-Müşkil*, I, 266.

³⁸⁰ Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî (ö. 377/987), *el-Hucec fi ileli'l-kırâ'âti's-seb'*, (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvad), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007, I, 121.

³⁸¹ Semîn, *ed-Dürri'l-masûn*, V, 127; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-mühit*, IV, 213; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VIII, 406.

³⁸² En'âm Sûresi, 6:124.

Bu âyette (حَيْثُ) kelimesinin zarf kabul edilmesi hâlinde iki problem ortaya çıkmaktadır. İlki “Allah’ın bir yerde bilmesi” ikincisi ise “Allah’ın bir yerde diğerine kıyasla daha iyi bilmesi”. Bu iki mânânın da itikadı tehlikeye düşürdüğü açıktır.³⁸³

(حَيْثُ) kelimesi zarf kabul edilebilseydi nahiv açısından tek bir problem kalırdı o da (أَعْلَمُ) kelimesindeki tafdîl delâletinin Allah’a isnadı olurdu. Bu problem de tafdîl delâletinde işlediğimiz üzere ya mefdûl takdîr edilerek ya da ism-i tafdîlin tafdîl mânâsından soyutlandığı kabul edilerek çözülebilirdi. Âlimler (حَيْثُ) kelimesinin durumuyla ilgili iki görüş zikretmişlerdir.

İlki; (حَيْثُ) kelimesinin nahiv açısından zarf, mânâ açısından mecâzî olduğudur. Bu Ebû Hayyân’ın görüşüdür ve şöyle takdîr yapmıştır:

هُوَ نَافِذُ الْعِلْمِ فِي الْمَوْضِعِ الَّذِي يَجْعَلُ فِيهِ رَسُولَهُ.

“O elçiliği vereceği yere ilmen nüfuz etmiştir.”³⁸⁴

İkincisi de; (حَيْثُ) kelimesinin zarf olmaktan soyutlanmış bir mekân ismi olduğudur.³⁸⁵ Yine mânâ açısından mecâza gidilmiş ve mekân değil peygamber kastedilmiştir. Bu durumda da ism-i tafdîlin mef’ûlün bihi görünümünde olan kelimelerde gündeme gelen görüşlerden biri tercih edilmektedir.

Ebû Hayyân’ın görüşü pek tercih edilmemiş ve çoğunluk yine Fârisî’nin görüşünü tercih etmiştir.³⁸⁶

• فَلَمْ أَرِ مِثْلَ الْحَيِّ حَيًّا مُصَبَّحًا وَلَا مِثْلَنَا يَوْمَ التَّقَيْنَا فَوَارِسًا
أَكْرَ وَأَحْمَى الْحَقِيقَةِ مِنْهُمْ وَأَضْرَبَ مِنَّا بِالسُّيُوفِ الْقَوَانِيسَا

Sabah baskın verilmiş diriler gibi diri ve

Karşılaştığımız gün bizim gibi atlılar;

Hakları için onlardan daha hamiyet sâhibi ve savaşçı,

³⁸³ Fârisî, **el-Hucec**, I, 120-121.

³⁸⁴ Ebû Hayyân, **el-Bahru’l-mühîr**, IV, 218-219

³⁸⁵ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-tenvîr**, VIII-1, 54.

³⁸⁶ İbn Ya’îş, **Şerhu’l-Mufasssal**, IV, 142.

*Bizden daha iyi kılıç sallayan ve miğferlere vuran görmedim.*³⁸⁷

Bu beyitte de (الْقَوَائِس) kelimesi gizli bir fiilin mef'ûlün bihidir.³⁸⁸

• فَمَا ظَفَرَتْ نَفْسُ امْرِئٍ يَبْتَغِي الْمُنَى بِأَبْدَلٍ مِنْ يَحْيَى جَزِيلِ الْمَوَاهِبِ

*İsteklerde bulunan hiç kimsenin nefsi Yahyâ'dan*³⁸⁹

*Daha cömert olup bol bol ihsanda bulunan bir kimse bulamadı.*³⁹⁰

Bu beyitte de (جَزِيلِ) kelimesi bir öncekinde olduğu gibi gizli bir fiilin mef'ûlün bihidir.

Bir önceki başlıkta Kâfiyeci'nin ism-i tafdîlin terkipte bulunması haricinde herhangi bir şart aranmaksızın amel edebileceği görüşünde olduğunu belirtmiştik. Kâfiyeci bu görüşünü açıklarken nahivcilerin dayandığı illeti zikredip³⁹¹ bu illete üç yönden eleştiri getirmiştir.

İlki; zâhir olan üzerine gizli olanın delil getirilmesidir ki bu herkesçe batıldır. Burada kastettiği ism-i tafdîlin fiil mânâsı sebebiyle değil kendi mânâsı sebebiyle amel ettiği'dir. Bu sebeple fiil mânâsını güçlendirmenin bir gereği yoktur.

İkincisi; akledilenin nakledilen üzerine delil getirildiğidir. "Nakledilen" diye ifade ettiği bu başlık altında zikrettiğimiz örneklerdir. Bu örneklerde ism-i tafdîlin fâil ya da mef'ûlün bih aldığı görülmektedir. Tevîl etmeye gerek yoktur.

³⁸⁷ Beyitler Abbâs b. Mirdâs'a (ö. 1/7. yy.) aittir. Bkz. Abbâs b. Mirdâs, Ebu'l-Heysem Abbâs b. Mirdâs b. Ebî Âmir es-Sülemî (ö. 1/7. yy.), **Dîvânü'l-Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî**, (nşr. Yahyâ el-Cebbûrî), 1. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1991, s. 92-93.

³⁸⁸ Bağdâdî, **Hizânetü'l-edeb**, VIII, 319-325.

³⁸⁹ Ebû Alî Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî (ö. 190/805), cömertliğiyle meşhur Abbâsî veziridir. Bkz. Saim Yılmaz, "Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî", **DİA**, 2013, XLIII, 251-253.

³⁹⁰ Şâir bilinmemektedir. Bkz. İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Taî el-Ceyyânî el-Endelüsî (ö. 672/1274), **Şerhu Umdetü'l-hâfız ve uddetü'l-lâfız**, (nşr. Adnân Abdurrahman ed-Dürî), 1. baskı, Bağdat: Matba'atü'l-Ânî, 1977, II, 772; İbn Akîl, **el-Müsâ'id**, II, 186; Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve't-tekmîl**, X, 294.

³⁹¹ İllet: İsm-i tafdîl bizatîhî değil (içinde bulunan) fiil mânâsı itibariyle amel eder.

Üçüncüsü de; buradaki i'râbın dayanağı fiil mânâsı değil nahiv açısından düşünülen mânâdır. Burada kastettiği ise mânânın doğru anlaşılabilmesinin yeterliliğidir. Mânâ doğru anlaşılabiliriyorsa orada takdîr ve tevîle ihtiyaç yoktur.³⁹²

2. *Hâl, Temyîz ve Zarfları Nasbetmesi*

İsm-i tafdîlin hâl, temyîz ya da zarfları nasbetmesinin câiz olduğu hususunda hiçbir ihtilaf yoktur; çünkü hâl ve zarfın nasbedilmesi için âmilin bir fiil kokusu içermesi yeterlidir.³⁹³

Hâli nasbetmesine örnek:

• زَيْدٌ أَحْسَنُ النَّاسِ مُتَبَسِّمًا.

“Zeyd güler hâliyle insanların en güzelidir.”

• هَذَا بُسْرًا أَطْيَبُ مِنْهُ رُطْبًا.

“Bunun taze hâli ham hâlinde daha iyidir.”

Zarfi nasbetmesine örnek:

• فَإِنَّا وَجَدْنَا الْعِرْضَ أَحْوَجَ سَاعَةً إِلَى الصَّوْنِ مِنْ رِيْطِ يَمَانٍ مُسَهَّمٍ

Muhakkak ki biz şerefın her zaman çizgili Yemen kumaşından

*Daha çok korunmaya muhtaç olduğunu bildik.*³⁹⁴

Temyîzin nasbedilmesi için ise fiil mânâsına gerek yoktur.³⁹⁵ Kelimedeki kapalılık bu amelin gerçekleşmesi için yeterlidir.³⁹⁶ Temyîz fâil mânâsında olur ya da ism-i tafdîl muzâf hâlinde olursa ism-i tafdîlin temyîz alamayacağı dile getirilmiştir.³⁹⁷

³⁹² Kâfiyeci, Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyeci (ö. 879/1474), **Nüzhetü'l-ashâb fî mes'ele'ti'l-kühl**, (Murat Tala, “Kâfiyeci'nin ‘Nuzhetu'l-ashâb’ ve ‘Remzu'l-esrâr’ Adlı Eserlerinin Tetkiki”, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, XVI, Sayı: 2, 2016, s. 357-360.), s. 358.

³⁹³ Niksârî, **er-Risâle**, s. 119.

³⁹⁴ Beyit Evs b. Hacer'e (ö. m. 620) aittir. Bkz. Evs b. Hacer, Ebû Şüreyh Evs b. Hacer b. Attâb et-Temîmî (ö. m. 620), **Divânü Evs b. Hacer**, (nşr. Muhammed Yûsuf Necm), 1. baskı, Beyrut: Dâru Beyrut, 1980, s. 121; İbn Hişâm, **Şerhu Şüzûri'z-zehab**, s. 213.

³⁹⁵ Molla Câmi, **el-Fevâ'idü'd-dıyâiyye**, s. 638.

³⁹⁶ Birgivî, **İzhâr**, s. 79-80.

³⁹⁷ Ezherî, **Şerhu't-Tasrîh**, II, 103.

• (...أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا)

"Ben, servetçe senden daha zenginim; nüfusça da senden daha güçlüyüm."³⁹⁸

• (وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاءً وَرِعْيًا)

"Oysa onlardan önce de varlık ve gösteriş yönüyle daha güzel olan nice nesiller helâk ettik."³⁹⁹

3. *Cârr ve Mecrûrların Kendisine Taalluk Etmesi*

İsm-i tafdîlin mefdûlünü (من) harf-i cerri ile aldığını görmüştük. Burada inceleyeceğimiz kısım ise ism-i tafdîlin mefdûl dışındaki kelimelere harf-i cer ile nasıl müteaddî olduğudur. Bunu nasb ameli başlığı altında incelememizin sebebi ise harf-i cerlerin mecrûrları her ne kadar lafzen mecrûr olsalar da harf-i cerleri zaid ya da kendileri naib-i fâil olmadıkları sürece mahallen mansûbdur.⁴⁰⁰

İsm-i tafdîlin türetildiği fiile göre kendisiyle müteaddî olacağı harf-i cerler değişmektedir.

Kendisinden ilim (الْعِلْمُ) ya da cehâlet (الْجَهْلُ) anlaşılan fiillerden türetildiyse mef'ûlüne (بِ) harf-i cerri ile teaddî eder.

Örnek:

• (إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ)

"Doğrusu, yolundan sapan kimseyi en iyi bilen Rabbindir; hidâyete erenleri de en iyi bilen O'dur."⁴⁰¹

Kendisinden sevgi (الْحُبُّ) ya da hoşnutsuzluk (الْبُغْضُ) anlaşılan fiillerden türetildiyse mânâda fâili olan kelimelere (إِلَى) harf-i cerri ile taalluk eder.

Örnek:

• مَا مِنْ أَيَّامٍ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ فِيهِنَّ الْعَمَلُ مِنْ هَذِهِ الْأَيَّامِ.

³⁹⁸ Kehf Sûresi, 18:34.

³⁹⁹ Meryem Sûresi, 19:74.

⁴⁰⁰ Birgivî, *İzhâr*, s. 54-55.

⁴⁰¹ Kalem Sûresi, 68:7.

“Amelin; kendisinde, bu günlerde yapılanından Allah’a daha sevimli olduğu hiçbir gün yoktur.”

Türetildiği fiil müteaddî olmak için herhangi bir harf-i cerre ihtiyaç duymuyorsa ism-i tafdîl kalıbında mef’ûlüne (ـَ) harf-i cerri ile teaddî eder.⁴⁰²

Örnekler:

• زَيْدٌ أَبْدَلَ لِلْمَعْرُوفِ مِنْ عَمْرٍو.

“Zeyd Amr’dan daha çok iyilik yapandır.”

• عَمْرٍو أَجْمَعَ لِلْمَالِ مِنْ زَيْدٍ.

“Zeyd Amr’dan daha çok mal biriktirendir.”

Türetildiği fiil iki mef’ûle teaddî ediyorsa ism-i tafdîl kalıbındayken ilk mef’ûlünü (ـَ) harf-i ile alır. İkinci mef’ûlü gizli bir fiilin mef’ûlü olur.

Örnek:

• هُوَ أَكْسَى لِلْفُقَرَاءِ مِنْ زَيْدٍ الثِّيَابِ.

“O, fakirleri Zeyd’den daha çok giydirendir. Onlara elbiseler giydirir.”⁴⁰³

Bu cümlelerin takdîri şöyledir:

هُوَ أَكْسَى لِلْفُقَرَاءِ مِنْ زَيْدٍ يَكْسُوهُمْ الثِّيَابِ.

Radıyyüddîn Kûfelilerin ikinci mef’ûlü nasb edenin ism-i tafdîl olduğunu söylediklerini zikretmektedir.⁴⁰⁴

Türetildiği fiil mef’ûlüne hangi harf-i cer ile teaddî ediyorsa kendisi de o harf ile teaddî eder.

Örnekler:

• أَنَا أَرْمِي مِنْكَ بِالنَّشَابِ.

⁴⁰² Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve’t-tekmîl*, X, 294.

⁴⁰³ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, III, 68.

⁴⁰⁴ Radıyyüddîn, *Şerhu’l-Kâfiye*, III, 466.

“Ben senden daha iyi ok atıcısıyım.”

• زَيْدٌ أَقْرَبُ مِنْ كُلِّ خَيْرٍ مِنْ عَمْرٍو.

“Zeyd tüm hayırlara Amr’dan daha yakındır.”⁴⁰⁵



⁴⁰⁵ Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve’t-tekmîl**, X, 263.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İSM-İ TAFDİLİN AÇIK İSİMDE AMEL ETMESİNE
(KÜHL MESELESİ) DAİR MÜSTAKİL ÇALIŞMA YAPANLAR VE
ESERLERİ

Nahiv kitapları ism-i tafdilin açık isimlerde amel etmesini, diğer bir ifadeyle kühl meselesini detaylıca işlemiştir. İlk dönem kitapların çoğunda ism-i tafdile özel başlıklar açılmadığı için bu mesele genellikle vasıf isimlerin amel etmesiyle beraber açıklanmıştır.⁴⁰⁶ Bu kitapların müellifleri içerisinde ism-i tafdil için özel başlık açan ilk isim Müberrid (ö. 286/900) olmuştur.⁴⁰⁷ Bunu bir daha, yaklaşık iki buçuk asır sonra Zemahşerî (ö. 538/1144) yapmıştır.⁴⁰⁸ Fakat ne yazık ki Zemahşerî kühl meselesine hiç değinmemiş, ism-i tafdilin amel edemediğini söylemekle yetinmiştir.⁴⁰⁹

Hicrî altıncı asırdan itibaren yazılan çoğu nahiv kitabında ism-i tafdile özel başlık bulunmakta ve bunların içerisinde kühl meselesi detaylıca işlenmektedir.⁴¹⁰ Bazı kitaplarda ise müstakil meseleler anlatılmış ve bunlar arasında kühl meselesine de yer verilmiştir.⁴¹¹

⁴⁰⁶ Sîbeveyh (ö. 180/796), **el-Kitâb**, II, 31-34; İbnü's-Serrâc (ö. 316/929), **el-Usûl**, II, 29-31; Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilğaffâr el-Fârisî (ö. 377/987), **el-Mesâ'ilü'l-mensûre**, (nşr. Şerîf Abdülkerîm en-Neccâr), 1. baskı, Amman: Dâru Ammâr, 2004, s. 53-55; Saymîrî (ö. 4/11. yy.), **et-Tebşire**, I, 178-183; İbn Bâbeşâz (ö. 469/1077), **Şerhu'l-mükaddime**, II, 400-402.

⁴⁰⁷ Müberrid (ö. 286/900), **el-Müktedab**, III, 248-254.

⁴⁰⁸ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), **el-Mufasssal fî ilmi'n-nahv**, (nşr. Fahr Sâlih Gaddâra), 1. baskı, Amman: Dâru Ammâr, 2004, s. 227-231.

⁴⁰⁹ Zemahşerî, **el-Mufasssal**, s. 231.

⁴¹⁰ İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), "el-Kâfiye", s. 205-206; İbnü'l-Hâcib, **el-Îzâh**, I, 661-664; İbn Mâlik (ö. 672/1274), **el-Elfiyye**, s. 131; İbn Mâlik, **Şerhu'l-Kâfiyeti's-şâfiye**, II, 1139-1142; İbn Mâlik, **Şerhu't-Teshîl**, III, 65-69; İbnü'n-Nâzım (ö. 686/1287), **ed-Dürretü'l-müdiyye**, s. 346-349; Radyüddîn (ö. 688/1289'dan sonra), **Şerhu'l-Kâfiye**, III, 463-471; Ebû Hayyân (ö. 745/1344), **et-Tezyîl ve't-tekmîl**, X, 285-296; İbn Ümmi Kâsım (ö. 749/1348), **Tavdihü'l-mekâsıd**, III, 943-944; İbn Hişâm (ö. 761/1360), **Evdahu'l-mesâlik**, III, 266; İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-nedâ**, s. 486-488; İbn Hişâm, **Şerhu Şüzûri'z-zeheb**, s. 212-214; İbn Akîl (ö. 769/1367), **Şerhu'l-Elfiyye**, III, 164-165; Şâtıbî (ö. 790/1388), **el-Mekâsıd**, IV, 595-605; Molla Câmî (ö. 898/1492), **el-Fevâ'idü'd-dıyâiyye**, s. 637-650; Süyûtî (ö. 911/1505), **Hem'u'l-hevâmi'**, III, 73-76; Sabbân (ö. 1206/1792), **Hâşiyetü's-Sabbân**, III, 82-87; Abbas Hasan (ö. 1398/1979), **en-Nahvü'l-vâfi**, III, 304-307; Nâdirî, **Nahvü'l-lüğa**, s. 120-122.

⁴¹¹ İbn Tolun, Ebu'l-Fazl Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Tolun ed-Dımaşkî (ö. 953/1546), **el-Mesâ'ilü'l-mülekabât fî ilmi'n-nahv**, (nşr. Abdülfettâh Selîm), 1. baskı, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2007, s. 81-106; Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî (ö. 577/1181), **Mensûru'l-fevâid**, (nşr. Hâtem Sâlih ed-Dâmin), 1. baskı, Dâru'r-Râ'id el-Arabî, 1990, s. 59-60.

Bunların yanında nahivciler ism-i tafdîle özel eserler de telif etmiştir. Bunlardan bir kısmı ism-i tafdîli bütün özellikleriyle açıklarken bir kısmı sadece kühl meselesini açıklamıştır. İçlerinden bazıları ise ism-i tafdîlin başka konusunu ele almış ve kühl meselesine hiç değinmemiştir.

Tezimizin üçüncü bölümünde ism-i tafdîle özel kaleme alınmış bu eserleri ve müelliflerini tanıtacağız.



XII. KÜHL MESELESİ HAKKINDA MÜSTAKİL ESER YAZANLAR

Nahiv âlimlerini ism-i tafdîl ile ilgili risâle yazmaya sevk eden en önemli etken kühl meselesidir. Bu sebeple ism-i tafdîl ile ilgili en çok kühl meselesi özelinde çalışma bulunmaktadır ve ism-i tafdîl ile ilgili eser telif eden ilk müellifler yine kühl meselesi üzerine çalışmışlardır.

Çârperdî (ö. 746/1346), Niksârî (ö. 8/14. yy.) ve Necmüddîn Sa‘îd el-Acemî’nin (ö. 8/14. yy.) kühl meselesi hakkında risâle kaleme alan ilk üç müellif olduğunu bilmekteyiz.

Necmüddîn Sa‘îd risâlesinde Çârperdî’den alıntı yapmıştır;⁴¹² fakat alıntı yaptığı eseri belirtmemiştir. Bu alıntının; Çârperdî’nin risâlesinden olma ihtimali kadar İbnü’l-Hâcib’in *el-Îzâh*’ı üzerine yazdığı hâşiyeden olma ihtimali de vardır.⁴¹³ İki eser de günümüzde mevcut olmadığı için alıntı yapılan eserin hangisi olduğunu tespit edememekteyiz. Yine de ondan alıntı yapmış olması, risâlesini ondan sonra yazdığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Niksârî’nin bu iki müellife göre risâlesini ne zaman yazdığı ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Bu sebeple kühl meselesi üzerine müstakil eser kaleme alan ilk müellifin Çârperdî ya da Niksârî olduğunu düşünüyoruz.

Çârperdî, Niksârî ve Necmüddîn Sa‘îd’in bu üç risâlesi İbnü’l-Hâcib’in *el-Kâfiye* isimli eserinin kühl meselesi bölümü üzerine şerhtir.

Asıl bir metin olmadan konuyla ilgili kaleme alınan ilk eser İbnü’s-Sâiğ’in (ö. 776/1375) *el-Vaz‘u’l-Bâhir* isimli risâlesidir. Bu teliflerden sonra da Demâmînî, Kâfiyeci, İbn Tolun ve İbnü’l-Hanbelî gibi âlimler de konuyla ilgili eserler kaleme almıştır.

⁴¹² Necmüddîn Sa‘îd el-Acemî, *Şerhu mes’ele kühliyye*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Blm., nr. 005990, vr. 5/a.

⁴¹³ Süleymaniye Kütüphanesinin Fatih bölümünde 004989 numarası ile kayıtlı olan eser *Şerhu’l-Kâfiye* adıyla Çârperdî’ye nispet edilmiş olsa da bu kitap *Şerhu’s-Şâfiye*’dir. Bildiğimiz kadarıyla Çârperdî *el-Kâfiye* üzerine şerh yazmamıştır. Bu sebeple söz konusu alıntının ona nispet edilen *Şerhu’l-Kâfiye*’den olamayacağını düşünüyoruz.

Bu konuyu makale formatında ilk işleyen akademisyen Süleymân b. Alî ed-Duhayyân olmuş ve akabinde Alî b. Âmir eş-Şehrî de bir makale telif etmiştir.

A. ÇÂRPERDÎ (Ö. 746/1346)

Kühl meselesi üzerine müstakil risâle telif eden ilk üç müelliften biri Çârperdî olmuştur. Elimizde olmayan bu risâlenin var olduğunu bize Abdülkâdir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682) bildirmektedir ve eseri *Risâle li-mes'ele'ti'l-kühl* ya da *Risâle alâ mes'ele'ti'l-kühl* şeklinde zikretmiştir.⁴¹⁴ Bu farklılıktan risâlenin özel bir isme sâhip olmadığı anlaşılmaktadır.

1. Çârperdî'nin Hayatı ve Eserleri

Tam adı kaynaklarda Ebu'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf el-Çârperdî olarak geçmektedir. 664/1265 yılında doğmuş ve daha sonraları Tebrîz'e yerleşmiştir.⁴¹⁵ Şâfi bir fıkıh ve Arap dili âlimidir. Beydâvî'den (ö. 685/1286) ders almıştır. Tîbî'nin (ö. 743/1343) de hocasıdır.⁴¹⁶ 746/1346 yılında vefat etmiştir.

Eserleri arasında en bilinenler *el-Hâdî*, *Hâşiye ale'l-Keşşâf*, *Şerhu's-Şâfiye* ve *el-Muğnî*'dir.⁴¹⁷

2. Kühl Meselesi Hakkındaki Risâlesi

Çârperdî'nin kühl meselesi hakkında kaleme aldığı risâle günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte Abdülkâdir el-Bağdâdî ve -bir ihtimalle- Necmüddîn Sa'îd'in vermiş oldukları bilgiler ve yapmış oldukları alıntılar yardımıyla hakkında bir fikir sâhibi olabilmekteyiz.

Bu risâle İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'de kühl meselesini işlediği ibare üzerine memzûc şerh metoduyla yazılmış bir eserdir.⁴¹⁸ Bağdâdî'nin serdettiği kısımlar sadece (فَلَمْ أَرْ مِنْهُ الْحَيَّ حَيًّا مُصَبَّحًا) ve (مَرَرْتُ عَلَى وَادِي السَّبَاعِ...) beyitlerinin şerhlerinden alınmış

⁴¹⁴ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, VIII, 320, 328.

⁴¹⁵ Mehmet Şener, "Çârperdî", *DİA*, 1993, VIII, 230-231.

⁴¹⁶ Halit Özkan, "Tîbî", *DİA*, 2012, XLI, 125-127.

⁴¹⁷ İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhâri men zeheb*, (nşr. Abdülkâhîr el-Arnâ'ût, Mahmûd el-Arnâ'ût), 1. baskı, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992, VIII, 256; Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*, (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), 1. baskı, Kahire: Dâru İhyâü'l-Kütübi'l-Arabî, 1964, IX, 8-9.

⁴¹⁸ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, VIII, 328.

bölümlerdir. Dili sade ve akıcıdır. İlk beytin şerhinden üç kısım, ikinci beytin şerhinden de iki kısım alınmıştır.

İlk beytin şerhinden alınan kısımların ilkinde Çârperdî, (الْقَوَانِيسَا) kelimesinin başında bir (و) harf-i cerri olduğu ve bunun şiir zarureti sebebiyle hazfedildiği görüşünde olanlara itiraz etmektedir.⁴¹⁹ İkincisinde ise (مَثَل) kelimesinin (أَر) fiilinin birinci mef'ûlü olmasına itiraz edebilecek olanlara cevap vermektedir.⁴²⁰ Üçüncüsünde de (فَوَارِسَا) kelimesinin temyîz olup olmadığı ile ilgili açıklamalar yapmaktadır.⁴²¹

İkinci beytin şerhinden alınan kısımların ilkinde, kühl meselesindeki bilinen şeklin dışında bu şeklin çokça değişime uğradığını söylemiştir. Bu sebeple insanların bu şekilde kurulan cümleleri kühl meselesinin dışında kabul edebileceğini ve câiz olmadığını zannedebileceklerini dile getirmektedir.⁴²² İkincisinde de (تُيَئِة) kelimesinin i'râb ihtimallerini serdetmiştir.⁴²³

Necmüddîn Sa'îd Çârperdî'den sadece bir alıntı yapmıştır o da (مُضْطَلِّ بِاعْتِبَارِ) ifadesinin i'râbı ile ilgilidir. Bu alıntının risâleden olma ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü burada Çârperdî ikinci (بِاعْتِبَارِ) ifadesinin nereye taalluk ettiği ile ilgili bilgi vermiştir. İbnü'l-Hâcib *el-Îzâh* adlı kitabında da buna benzer bir ifade kullanmıştır; fakat ifadelerini kendisi açıklamıştır. Bu sebeple Çârperdî'nin *el-Kâfiye*'deki kapalı ifadeyi şerh etmesi, *el-Îzâh*'taki açıklanmış ifade üzerine hâşiye yazmasından daha muhtemel görünmektedir.

Bunların dışında risâle hakkında herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır.

B. NİKSÂRÎ (Ö. 8/14. YY.)

Kühl meselesi üzerine müstakil risâle kaleme alan ilk üç müelliften diğeri Nîksârî'dir. Risâlesi *Risâle fî mes'eleti'l-kühli mine'l-Kâfiye* ya da buna benzer farklı

⁴¹⁹ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, VIII, 320-321.

⁴²⁰ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, VIII, 323-324.

⁴²¹ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, VIII, 325.

⁴²² Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, VIII, 328.

⁴²³ Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, VIII, 329.

isimlerle anılmıştır.⁴²⁴ Bu sebeple bu eserin de Çârperdî'nin risâlesinde olduğu gibi özel bir isme sâhip olmadığı anlaşılmaktadır.

1. Nîksârî'nin Hayatı ve Eserleri

Tam adı Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed en-Nîksârî'dir. Hayatı hakkında herhangi bir bilgi tespit edemedik.

Kendisine ait olduğunu bildiğimiz iki eseri vardır: *Hulasatü'l-Efkâr fî Beyâni Zübdeti'l-Esrar min Şerhi'l-Müşkil* ve *Risâle fî mes'eleti'l-kühli mine'l-Kâfiye*.

2. Kühl Meselesi Hakkındaki Risâlesi

Nîksârî'nin kühl meselesi hakkında telif ettiği bu eser konu hakkında hicri sekizinci asırda yazılmış müstakil eserler içinde elimize ulaşan en eski üç risâleden biridir.

Kütüphanelerde birçok nüshası bulunmakta olup⁴²⁵ Abdülfettâh el-Humûz tarafından 911/1495 yılında vefat eden meşhur Muhyiddîn Muhammed b. İbrâhîm en-Nîksârî'ye⁴²⁶ nispet edilerek tahkik edilmiştir.⁴²⁷ Biz bu nispetin hatalı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü müellif *Hulasatü'l-Efkâr fî Beyâni Zübdeti'l-Esrar min Şerhi'l-Müşkil* adlı eserinde kühl risâlesine atıf yapmaktadır.⁴²⁸ Hâtimesinin olduğu sayfada da 700'lü bir tarih kaydı bulunmaktadır.⁴²⁹ Bu kitabın akabinde de kühl risâlesi gelmektedir.⁴³⁰ Ayrıca müelliflerin künye ve lakapları da birbirinden farklıdır.

⁴²⁴ Humûz, "Risâletü'n-Nîksârî", s. 102.

⁴²⁵ Türkiye'de müellife nispet edilen iki nüshasını tespit edebildik. Bkz. Nîksârî, Şemsüddîn en-Nîksârî, **Risâle fî Mes'eleti'l-Kühli**, Süleymaniye Ktp. Fatih Blm., nr. 004987, vr. 120-123; Nîksârî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, **Risâle fî Mes'eleti'l-Kühli**, Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi Blm., nr. 001008, vr. 107-174. Bu ikisinin dışında müellif ismi zikredilmeyen, fakat metni aynı olan birçok nüsha mevcuttur. Bkz. Meçhul müellif, **Risâle fî mes'eleti'l-kühli**, Süleymaniye Ktp. Laleli Blm., nr. 003421-002, vr. 173-175; Meçhul müellif, **Şerhu mes'eleti'l-kühli**, Süleymaniye Ktp. Hamidiye Blm., nr. 000021-004, vr. 205-210; Meçhul müellif, **Şerhu mes'eleti'l-kühli**, Süleymaniye Ktp. Hasan Hayri ve Abdullah Efendi Blm., nr. 000129-009, vr. 44-49; Meçhul müellif, **Risâle fî halli mes'eleti'l-kühli**, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Blm., nr. 002764-007, vr. 116-119.

⁴²⁶ İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, X, 14.

⁴²⁷ Humûz, "Risâletü'n-Nîksârî", 90-140.

⁴²⁸ Nîksârî, **Hulasatü'l-Efkâr fî Beyâni Zübdeti'l-Esrâr min Şerhi'l-Müşkil**, Süleymaniye Ktp. Laleli Blm., nr. 003421, vr. 132/a.

⁴²⁹ Nîksârî, **Hulasatü'l-Efkâr**, 173/a.

⁴³⁰ Nîksârî, **Hulasatü'l-Efkâr**, 173/b-175/a.

Müellifin 700'lü yıllarda yaşadığı düşünüldüğünde bu risâlenin konuyla alakalı elimize ulaşan en eski üç metinden biri olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Mukaddimedede besmele, hamdele ve salveleden sonra telif sebebi yer almaktadır.

Çârperdi'nin risâlesinde olduğu gibi bu risâle de *el-Kâfiye* metninin üzerine memzûc şerh metoduyla yazılmış bir eserdir. Oldukça sade ve anlaşılır bir dile sâhip olan risâlede İbnü'l-Hâcib'in her önermesi büyük bir titizlikle açıklanmıştır.

Öncelikle ism-i tafdîlin amel edememe sebebi açıklanmıştır. Amel etmesi için yerine türetildiği fiilin gelebileceği bir mânâ kazanması gerektiği belirtilmiştir. Bu açıklamalara gelecek itirazlara cevap verilmiş ve hangi şartlarda yerine bu fiilin gelebileceği anlatılmıştır.

Kühl meselesinin şartları açıklanırken asıl metinden uzaklaşılmamıştır. Hatta açıklamalar içerisinde metnin i'râbına bile yer verilmiştir.

İsm-i tafdîlin fiil mânâsına gelmesi konusu risâlenin en detaylı konuları arasındadır. Bu konuda nefyin üzerinde çok durulmuş ve neye yönelik olduğu hususundaki görüşler serdedilip açıklanmıştır.

Sonrasında ism-i tafdîlin mübtedâ ya da haber olmaya elverişli olmaması açıklanmıştır.

Son olarak da kühl meselesinin farklı şekilleri misal ve delilleriyle beyân edilmiştir.

Mukaddimesinde ulaşabildiği tüm eserleri toplayıp onlardan yararlandığını belirtmiş, fakat metinde hiçbirinin ismini zikretmemiştir. Bununla beraber risâlesinde özellikle İbnü'l-Hâcib ve Radıyyüddîn'in şerhlerinden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

C. NECMÜDDÎN SA'İD EL-ACEMÎ (Ö. 8/14. YY.)

Tespit edebildiğimiz kadarıyla kühl meselesi üzerine müstakil risâle kaleme alan ilk üç müelliften biri de Necmüddîn Sa'îd el-Acemî'dir. Risâlesi *Şerhu mes'ele kühliyye* olarak anılmaktadır.⁴³¹

1. Sa'îd el-Acemî'nin Hayatı ve Eserleri

Necmüddîn (Necmü'l-mille ve'd-dîn) Sa'îd el-Acemî adıyla meşhur olan bu âlimin hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulamadık. Süyûtî (ö. 911/1505) kendisinin *el-Kâfiye* şerhi sebebiyle tanındığını ve en-Necm Sa'îd şeklinde meşhur olduğunu söylemektedir.⁴³² Biz kendisinin sekizinci asrın ortalarında vefat ettiğini düşünüyoruz. Çünkü *el-Kâfiye* üzerine yazdığı şerhinin 704 tarihli bir nüshası mevcuttur.⁴³³ Bununla beraber risâlesinde Çârperdî'den alıntı yapmıştır. Bu iki bilgi onun Çârperdî ile çağdaş olduğunu düşünmemiz için yeterlidir.

Kendisine ait üç eser tespit edebildik: *Şerhu'l-Kâfiye*, *Şerhu mes'ele kühliyye*, *Şerhü'l-Kasîdeti'l-Lâmiye li's-Sâvî*.

Şerhu'l-Kâfiye Yüsrâ Mahmûd Alemüddîn tarafından 1984'te doktora çalışması olarak tahkik edildi.

Şerhü'l-Kasîdeti'l-Lâmiye li's-Sâvî de Prof. Dr. Sevim Özdemir tarafından 2001'de doktora çalışması olarak tahkik edildi.

2. Kühl Meselesi Hakkındaki Risâlesi

Türkiye kütüphanelerinde tek nüshasını tespit edebildiğimiz bu çalışma⁴³⁴ kühl meselesi hakkında hicri sekizinci asırda yazılmış müstakil eserler içinde elimize ulaşan en eski üç risâleden biridir. Henüz tahkiki yapılmamıştır.

⁴³¹ Acemî, *Şerhu mes'ele kühliyye*, vr. 2/a.

⁴³² Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî (ö. 911/1505), *Buğyetü'l-vü'ât*, (nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), 1. baskı, Kahire: Dâru İhyâü'l-Kütübi'l-Arabî, 1964, I, 591.

⁴³³ Meçhul müellif, *Fihrisü'l-mahtûtâti'l-Arabiyye fi Câmi'ati Princeton*, (nşr. Muhammed Âyiş), 1. baskı, Cidde: Segîfetü's-Safâ el-İlmiyye, 2011, VI, 198.

⁴³⁴ Necmüddîn Sa'îd el-Acemî, *Şerhu mes'ele kühliyye*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Blm., nr. 005990.

Bu eserin Necmüddîn Sa'îd el-Acemî'ye ait olduğunu düşünüyoruz. Bunun üç sebebi var:

İlki; nüshanın zahriyesinde risâlenin Necmü'l-mille ve'd-dîn Sa'îd'e ait olduğu kaydedilmiştir.⁴³⁵ Biyografi eserlerini incelediğimizde Necmüddîn lakabına sâhip ismi Sa'îd olan tek bir şahsa rastladık.

İkincisi; Acemî'nin *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserinin kühl meselesi bölümünü bu risâle ile karşılaştırdık. İkisinin üslup, kullanılan kelimeler ve kaynaklar itibariyle birbirine çok benzer olduğunu gördük.⁴³⁶

Üçüncüsü de; *Şerhu'l-Kâfiye*'sinde kühl meselesi ile ilgili müstakil bir risâle kaleme aldığını belirtmesidir.⁴³⁷

Elimizdeki nüsha 14 varaktan oluşmaktadır. Sayfalarda ortalama 13 satır bulunmaktadır. Bazı sayfaların kenarlarında tashih notları yer almaktadır. Tashih edilen metin, baş tarafına altında çizgi olan noktalar ile belirtilmiştir. Nüshada kavil başlangıçlarının, delillerin, sıra sayılarının ve bazı önemli noktaların üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Son sayfada istinsah kaydı bulunmaktadır. Bu kayda göre nüsha 831 yılında istinsah edilmiştir.

Mukaddimede besmele, hamdele ve salveleden sonra telif sebebi zikredilmiştir. Eser memzûc şerh metoduyla kaleme alınmıştır.

el-Kâfiye'nin kühl meselesine giriş cümlesiyle başlayan eserde (لَا يَعْمَلُ فِي مُظْهِرٍ) ifadesi şerhedilirken ism-i tafdîlin amel etmeme sebebi uzun uzadıya tartışılmıştır. Yer yer metnin i'râbına da değinilmiştir. Şiir ve âyetlerin de delil olarak kullanıldığı eserde çoğu zaman görüşler peş peşe sıralanmış ve en sonunda da müellifin cevabı zikredilmiştir. Birkaç noktada soru cevap üslubunun kullanıldığına da rastlanmaktadır.

⁴³⁵ Acemî, *Şerhu mes'ele kühliyye*, vr. 2/a.

⁴³⁶ Karşılaştırmak yapmak için bkz. Necmüddîn Sa'îd el-Acemî, *Şerhu'l-Kâfiye*, Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa Blm., nr. 001415, vr. 156/b; Acemî, *Şerhu mes'ele kühliyye*, vr. 2/b.

⁴³⁷ Necmüddîn Sa'îd el-Acemî, *Şerhu'l-Kâfiye*, vr. 158/b.

Müellifin risâlesinde atıf yaptığı kaynaklar; İbnü'l-Hâcib'e ait olan *el-Kâfiye* ve *el-Mufasssal* şerhleri ve *el-Emâli'n-nahviyye*, Rüknuddîn el-Hadîsî'nin (ö. 8/14. yy.) *el-Kâfiye* şerhi ve ismini vermediği *el-Mufasssal*'daki beyitlerin şerh edildiği bir kitap.

Müellifin sadece ismini zikrettiği isimler de Çârperdî, İbn Mâlik ve İbnü'n-Nâzım'dır.

D. İBNÜ'S-SÂİĞ (Ö. 776/1375)

İsm-i tafdilin açık isimde amel etmesiyle ilgili müstakil eser kaleme alan bir başka âlim de İbnü's-Sâîğ'dir. Yazmış olduğu *el-Vaz'u'l-bâhir fî raf'i ef'ale'z-zâhir* adlı risâle konuyla ilgili elimize ulaşan en eski üç eserden biridir.

1. İbnü's-Sâîğ'in Hayatı ve Eserleri

Tam adı Muhammed b. Abdirrahmân b. Alî Şemsüddîn İbnü's-Sâîğ ez-Zümürüdî el-Hanefî olarak geçmektedir. 704/1304 senesinde Kahire'de dünyaya gelmiştir.⁴³⁸ Hanefî bir fıkıh, kırâat ve Arap dili âlimidir. Hocaları arasında Alâuddîn Konevî (ö. 729/1329), Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338), Zeyla'î (ö. 743/1343) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi tanınmış âlimler bulunduğu gibi öğrencileri arasında da İbn Cemâ'a (ö. 819/1416) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi âlimler bulunmaktadır. 776/1375 yılında vefat etmiştir.⁴³⁹

Eserleri arasında *Şerhu'l-Emâlî*, *Şerhu Kasideti'l-Bürde* ve *el-Menhecü'l-kavîm* olduğu gibi kaynaklarda elimize ulaşmamış *Hâşiye alâ Muğnî İbn Hişâm*, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik* ve *el-Ğamz ale'l-Kenz* isimli eserleri zikredilmektedir.⁴⁴⁰

2. el-Vaz'u'l-Bâhir fî Raf'i Ef'ale'z-Zâhir Adlı Eseri

İbnü's-Sâîğ'in kühl meselesi hakkında yapmış olduğu bu çalışma hicri sekizinci asırda yazılmış müstakil eserler içinde elimize ulaşan en eski üç risâleden biridir. Bunun yanında *el-Kâfiye* üzerine şerh olmayan ilk risâledir.

⁴³⁸ İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429), *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, (nşr. Gotthelf Bergstraesser), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006, II, 145.

⁴³⁹ Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufasssal fî'l-lügaviyyîne'l-Arab*, (nşr. Emîl Bedî' Ya'kûb), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, II, 159.

⁴⁴⁰ Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî (ö. 1304/1886), *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (nşr. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Na'sânî), 1. baskı, Mısır: Matba'atü's-Sa'âde, 1906, II, 175.

Türkiye kütüphanelerinde herhangi bir nüshasını bulamadığımız bu risâleyi Cemâl Abdülâtî Muhaymer tahkik etmiştir.⁴⁴¹ Bununla beraber Süyûtî bu risâleyi *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı kitabında dercettiği için⁴⁴² bu kitapla beraber bu risâle de birçok defa tahkik edilmiştir.

Risâlenin mukaddime dışında iki bölümden meydana geldiğini düşünebiliriz; çünkü müellif herhangi bir fasıl açmamıştır.

Mukaddimede besmele, hamdele ve salvele dışında herhangi bir bilgi zikredilmemiştir.

Risâlenin ilk bölümünde altı konuya değinilmiştir:

İlki; ism-i tafdîlin fiilden türetilmiş vasıf bir isim olduğudur.

İkincisi; mutasarrıf olmayan fiillere benzediğidir. Bu fiillerin de taacüp fiilleri olduğunu belirtmiş ve ikisinin hükümde bir olduğunu ifade etmiştir.

Üçüncüsü; isimlerin nasıl âmil olabileceğidir. İsm-i tafdîlin amel edememesi de bu konuda açıklanmaktadır.

Dördüncüsü; ism-i tafdîlin müştak ve sıfat olması sebebiyle muttasıl zamirde, temyîzde, hâlde, zarfta ve cârr mecrûrlarda amel edebiliyor oluşudur. Bu konuda ayrıca mef'ûlün bihi de nasb edemediğini bir âyet ve bir beyitle izah etmiştir.

Beşincisi; Sîbeveyh'in naklettiği, ism-i tafdîlin mutlak olarak amel edebildiği durumdur. Bu meselenin bazı son dönem âlimler tarafından kabul edildiğini de belirterek onların delilini sunar. Akabinde onların deliline reddiye yapar ve kendi görüşünü belirtir.

Altıncısı; meselenin neden “Kühl Meselesi” olarak isimlendirildiğidir.

İkinci bölümünde ise kühl meselesi dört konuda işlenmiştir:

⁴⁴¹ Saffet Köse, “İbnü's-Sâig”, *DİA*, 2000, XXI, 196.

⁴⁴² Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî (ö. 911/1505), *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, (nşr. Ğarîd eş-Şeyh), 4. baskı, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016, IV, 219-231.

İlki; İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in kurallarının beyânıdır. İlk olarak İbnü'l-Hâcib'in kuralı açıklanmış, fakat üzerinde pek fazla durulmamıştır. İbn Mâlik'in kuralı ise 3,5 sayfada açıklanmıştır. Bu açıklamalar esnasında iki kural arasında kıyaslamalar vuku bulmuştur. Meselenin şartları da farklı şekilleri de bu konuda serdedilmiştir.

İkincisi; ism-i tafdîlin açık ismi ref' edebilmesinin illetleridir. Beş tane illet zikredilmiştir. Bunlar; ism-i tafdîlin fiil yerinde olması, mübtedâ ya da haber olmaya elverişli olmaması, "sürme"nin kendine ait bir amel kazanması, açık ismin zamir yerinde bulunması, mufaddal ve mefdûlün aynı şey olması.

Üçüncüsü; ism-i tafdîlin amel etmesi için zikredilen şartların mantığına dair açıklamalardır.

Dördüncüsü ise sayılan bu şartların ism-i tafdîlin bütün hâllerinde gerekli olup olmadığıdır.

el-Vaz'u'l-Bâhir kühl meselesini işleyen en detaylı ve uzun risâlelerden biridir. İçerdiği delil ve kaynak sayısıyla da dikkat çekmektedir. Risâlede dokuz beyit, yedi âyet ve iki hadis delil olarak zikredilmiştir. Nakiller yaptığı âlimler arasında Ebû Ca'fer (ö. 338/950), el-A'lem eş-Şentemerî (ö. 476/1084), Ebu'l-Kâsım es-Saffâr (ö. 6./12. yy.), Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245), İbn Ya'îş (ö. 643/1245), İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), İbnü'n-Nâzım (ö. 686/1287) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) bulunmaktadır.

E. DEMÂMÎNÎ (Ö. 827/1424)

Kühl meselesiyle ilgili müstakil risâle kaleme alanlardan biri de Demâmînî'dir (ö. 827/1424). Risâlesinin ismi *İbrâzü't-ta'îlî 'z-zâhir li yüberra ame'le'smi't-tafdîl fi'z-zâhir*'dir.

1. Demâmînî'nin Hayatı ve Eserleri

Tam adı Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer el-Mahzûmî el-İskenderî ed-Demâmînî'dir. İbnü'd-Demâmînî olarak da bilinmektedir. 763/1362 yılında İskenderiye'de dünyaya geldi ve sonrasında Kahire'ye yerleşti.⁴⁴³ Nahiv ve fıkıh âlimi olmakla beraber aynı zamanda şairdi. Demîrî (ö. 808/1405) ve İbnü'l-

⁴⁴³ Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifin**, 1. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993, III, 170.

Mülekkin (ö. 804/1401) gibi tanınmış âlimlerden ders alıp İbn Arafe (ö. 803/1401), İbn Haldûn (ö. 808/1406) ve Bulkînî (ö. 824/1421) gibi âlimlerle de beraber bulundu. 827/1424 ya da 828/1425 yılında Hindistan’da vefat etti.⁴⁴⁴

Başlıca eserleri arasında *Tuhfetü’l-ğarîb bi şerhi Muğni’l-lebîb, Ta’lîku’l-ferâ’id alâ Teshîli’l-fevâid, el-Menhelü’s-sâfi fi şerhi’l-Vâfi, el-Mesâbih ale’l-Câmi’i’s-sahîh* ve *Kitâbü’l-kavâfi* sayılabilir.⁴⁴⁵

2. *İbrâzü’t-Ta’lîl’z-Zâhir li Yüberra Amele’smi’t-Tafdîl fi’z-Zâhir Adlı Eseri*

Biyografi/bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen ve Türkiye kütüphanelerinde herhangi bir nüshasını tespit edemediğimiz bu eseri Şerîf Abdülkerîm en-Neccâr tahkik etmiştir.⁴⁴⁶

Risâle Çârperdî ve Niksârî’nin eserlerinde olduğu gibi *el-Kâfiye*’deki metin üzerine kaleme alınmış bir şerhtir; fakat bu eser memzuc şerh metoduyla yazılmamıştır. Önce kühl meselesiyle ilgili bölümün tamamı zikredilmiş daha sonra şerhe geçilmiştir.

Sadece hamdele ile başlayan eser direkt İbnü’l-Hâcib’in metnini serdederek başlamaktadır. Oldukça kısa olan bu çalışmanın odağı metinde zikredilen şartların illetlerini açıklamaktır. Mantık terimlerinin ve üslubunun hâkim olduğu eserde kapalı ifadeler de rastlanmaktadır. Bu eserin her ne kadar şerh olduğunu dile getirsek de hakikatte müstakil bir risâledir. Çünkü *el-Kâfiye*’deki hiçbir ifade açıklanmamış, zaten anlaşıldığı düşünülerek üzerinde mantıkî tahliller yapılmıştır. Risâlede sadece kühl meselesinin şartları izah edilmiştir.

F. KÂFİYECİ (Ö. 879/1474)

Kühl meselesiyle ilgili müstakil risâle kaleme alan bir diğer âlim Kâfiyeci’dir. Telif ettiği iki risâle birbirinin tamamlayıcısı niteliğindedir. İlki *Nüzhetü’l-ashâb fi*

⁴⁴⁴ Mehmet Reşit Özbalkçı, “İbnü’d-Demâminî”, *DİA*, 2000, XXI, 10-11.

⁴⁴⁵ Süyûtî, *Buğyetü’l-vü’ât*, I, 66-67; Emîl Bedî‘ Ya‘kûb, *el-Mu‘cem*, II, 93; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zehab*, IX, 262-263.

⁴⁴⁶ Şerîf Abdülkerîm en-Neccâr, “Risâletân fi’l-illeti’n-nahviyye li’l-Bedr ed-Demâminî”, *Mecelletü’d-Dirâsâtî’l-İctima’iyye*, Yemen: Cami‘atü’l-Ulûm ve’t-Teknûlûcya, Sayı: 18, 2004, s. 60-65.

mes'eleti'l-kühl ismini taşımaktadır. İkincisi de ilki üzerine vaki olan sorulara cevap niteliği taşıyan *Remzü'l-esrâr* adlı risâlesidir.

1. *Kâfiyeci'nin Hayatı ve Eserleri*

Tam adı Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân b. Sa'd b. Mes'ûd er-Rûmî el-Ber'amî el-Kâfiyeci'dir. Kâfiyeci lakabını İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* isimli eseriyle çokça iştigal etmesi sebebiyle almıştır.⁴⁴⁷ 788/1386 yılında İzmir'in Bergama ilçesinde dünyaya geldi. Anadolu ve Orta Doğu'nun birçok beldesinde âlimlerden istifade edip 830/1427 yılında Kahire'ye yerleşti. Arap dili, mantık, felsefe ve kelam ilimlerinde otorite olduğunu ispat etmiş, diğer ilimlerde de kendini yetiştirmiştir. Hocaları arasında İbn Melek (ö. 821/1418'den sonra), Bezzâzî (ö. 827/1424) ve Molla Fenârî (ö. 834/1431) gibi büyük âlimler olduğu gibi yetiştirdiği öğrenciler arasında da Süyûtî (ö. 911/1505) ve Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) gibi âlimler bulunmaktadır.⁴⁴⁸ 879/1474 yılında Kahire'de vefat etmiştir.⁴⁴⁹

Eserleri genellikle risâle boyutunda olup en önemlilerini şunlardır: *Şerhu'l-i'râb an Kavâ'id-i'râb*, *et-Teysîr fî kavâ'id-i'lmi't-tefsîr*, *et-Terğîb fî keşfi rumûzi't-Tehzîb*, *el-Envâr fî ilmi't-tevhîd*.⁴⁵⁰

2. *Nüzhetü'l-Ashâb fî Mes'eleti'l-Kühl Adlı Eseri*

Türkiye kütüphanelerinde iki nüshası tespit edilen bu eseri Murat Tala tahkik etmiştir.⁴⁵¹

Eser bir mukaddime, üç matlab (konu) ve bir hâtimedden meydana gelmektedir.

Müellif mukaddimede okuyucuya biraz sonra anlatacağı konuya inkâr ile yaklaşmaması için mantıkî bir altyapı hazırlar. Bunun için de âmilin ne olduğu, lafzın nasıl anlaşıldığı, ilim adamının meselelere nasıl bakması gerektiği ve nefyin lafızdaki amelde nasıl bir etkisi olduğunu izah eder. Bunu yapmasının sebebi kühl meselesinin

⁴⁴⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, IX, 488.

⁴⁴⁸ Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497), *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, (nşr. Hüsâmeddin el-Kudsî), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Cemîl, 1992, VII, 259-260.

⁴⁴⁹ Süyûtî, *Buğyetü'l-vü'ât*, I, 117-118.

⁴⁵⁰ Hasan Gökbulut, "Kâfiyeci", *DİA*, 2001, XXIV, 154-155.

⁴⁵¹ Murat Tala, "Kâfiyeci'nin 'Nuzhetu'l-ashâb' ve 'Remzu'l-esrâr' Adlı Eserlerinin Tetkiki", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, XVI, Sayı: 2, 2016, s. 357-360.

şartlarında zikredilen illetlerin geçerliliğini zedelemektir. Yani daha meseleyi işlemeden izah edilen illetlere reddiye yapmaktadır.

Birinci matlabda “ism-i tafdîlin açık isimde amel etmesi için fiil yerinde gelmesi gerekir” görüşünü eleştirmektedir ve bu görüşüne üç farklı delil getirmektedir. Bu delilleri tezimizde serdetmiş olsak da burada kısaca hatırlatalım;

İlki; zâhir olan üzerine gizli olanın delil getirilmesidir ki bu herkesçe batıldır. Burada kastettiği ism-i tafdîlin fiil mânâsı sebebiyle değil kendi mânâsı sebebiyle amel ettiğidir. Bu sebeple fiil mânâsını güçlendirmenin bir gereği yoktur.

İkincisi; akledilenin nakledilen üzerine delil getirildiğidir. Kühl meselesinde itiraz olarak zikredilen örneklerde ism-i tafdîlin fâil ya da mef’ûlün bih aldığı görülmektedir. Tevîl etmeye gerek yoktur.

Üçüncüsü de; buradaki i’râbın dayanağı fiil mânâsı değil nahiv açısından düşünülen mânâdır. Burada kastettiği ise mânânın doğru anlaşılabilmesinin yeterliliğidir. Mânâ doğru anlaşılabiliriyorsa orada takdîr ve tevîle ihtiyaç yoktur.

Bu istidlallerden sonra bir âyet ve bir beyit zikretmiş akabinde de (مَا رَأَيْتُ رَجُلًا)⁴⁵² ya da (جَاءَنِي رَجُلٌ أَحْسَنُ ابْنُهُ مِنْ أَبِيهِ)⁴⁵³ gibi cümlelerin mânâ ve kullanım açısından doğru olduğunu belirtmiştir.

İkinci matlabda kühl meselesindeki nefiy şartının gerekli olmadığını ve müspet cümlelerde amel edemeyeceği görüşünün geçersiz olduğu dile getirmektedir.

Üçüncü matlabda ise kendi görüşünü açıkça belirtir ve mantıkî izahını mukaddime ve birinci matlabda yaptığını dile getirir.

Hâtime kısmında ise Kâfiyeci i’râbın nahivle ilgili özelliklerde olduğunu, bu özelliklerden anlaşılan mânâ ile ilgili olmadığını vurgular. Bu ayrımın yapılmaması sebebiyle birçok karışıklığın meydana gelebileceğini ifade eder.

Risâlede iki beyit ve bir âyet delil olarak zikredilmiştir.

⁴⁵² Tercümesi: “Babası oğlundan daha güzel olan hiçbir adam görmedim.”

⁴⁵³ Tercümesi: “Oğlu babasından güzel olan adam geldi.”

3. *Remzü'l-Esrâr Adlı Eseri*

Türkiye kütüphanelerinde iki nüshası tespit edilen bu eseri de bir önceki risâle ile beraber Murat Tala tahkik etmiştir.⁴⁵⁴

Soru cevap usulüyle kaleme alınan bu eser *Nüzhetü'l-ashâb*'tan neşet eden mukadder sorulara cevap niteliği taşımaktadır.

Bu sorulardan ilki nefiy ve ispat ile alakalıdır. Mukadder soru da şudur:

“Senin dediğin gibi ism-i tafdîlin amelinde ne nefiy ne de ispat şart koşulmuyorsa o zaman örneklerin her birinde nefyin var olması şart olarak değil de ittifak olarak mı vuku bulmaktadır?”

Bu soruya Kâfiyeci sadece “evet” cevabı vermektedir.

İkincisi ism-i tafdîlin amel etmesi için herhangi bir şartın olup olmadığıdır. Buna da “sadece sıfat terkibi gibi bir terkipte bulunması yeterlidir” şeklinde cevap vermiştir.

Üçüncüsü de ikinci soruya verilen cevabın illetinin ne olduğudur. Bunun cevabında da terkinin aklî bir durum olduğu ve nahiv özelliklerinin ortaya çıkması için kendisine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir.

Bu risâlede de dört âyet delil olarak zikredilmiştir. Çok kısa bir risâle olması sebebiyle yer yer ifadeler kapalı ve düşündürücüdür. Bu iki risâle kısa olmalarına rağmen bir hayli akli besleyici ve nahivle ilgili zihin açıcıdır.

G. İBN TOLUN (Ö. 953/1546)

İbn Tolun kühl meselesi üzerine müstakil bir eser kaleme almamıştır. Bunun yerine Arap dilindeki kühl meselesi gibi özel isme sâhip meseleleri *el-Mesâ'ilü'l-mülekkabât fî ilmi'n-nahv* adlı kitabında toplamış ve her biri için ayrı bir risâle toplamıştır. Bunlardan altıncı olanı da kühl meselesi üzerinedir.

⁴⁵⁴ Murat Tala, “Kâfiyeci’nin ‘Nuzhetu’l-ashâb’ ve ‘Remzu’l-esrâr’ Adlı Eserlerinin Tetkiki”, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, XVI, Sayı: 2, 2016, s. 360-361.

1. *İbn Tolun'un Hayatı ve Eserleri*

Tam adı Ebu'l-Fazl Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Tolun ed-Dımaşkî'dir. 880/1475 yılında Şam'ın Sâhiliye kasabasında dünyaya geldi. Hayatı boyunca Şam'da görev yaptı ve tarih, Arap dili, fıkıh, hadis, kırâat ve mantık ilimlerinde kendini yetiştirdi.⁴⁵⁵ Hocaları arasında İbnü'l-Mibred (ö. 909/1503), Süyûtî (ö. 911/1505), Nuaymî (ö. 927/1521) ve İbn Kādî Aclûn (ö. 928/1522) gibi âlimler bulunmaktadır. Öğrencileri arasında da Zeynüddin İbn Sultân (ö. 950/1544) zikredilmektedir. 963/1546 yılında Şam'da vefat etmiştir.⁴⁵⁶

İbn Tolun otobiyografisinde kendisine ait 726 eser saymaktadır. Bunlardan birçoğu tarih ve hadis ilimleri üzerine olup dini ilimler, tıp, astronomi gibi farklı alanlarda da eserleri mevcuttur.⁴⁵⁷

2. *el-Mesâ'ilü'l-Mülekkabât Adlı Eserinin Altıncı Meselesi*

İbn Tolun bu risâleyi kendisi kaleme almamıştır. Risâlenin mukaddimesinde de belirttiği gibi İbnü's-Sâiğ'in *el-Vaz'u'l-bâhir* adlı eserini olduğu gibi dercetmiştir.⁴⁵⁸ Sonrasında da Hâlid el-Ezherî'nin *et-Tasrîh ale't-Tavdîh* adlı şerhinin kühl meselesini anlattığı kısmı tamamıyla dercetmiştir.⁴⁵⁹ Yalnızca birkaç kelimeyi değiştirmiş ve İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sindeki bir beyti almamıştır.

H. İBNÜ'L-HANBELÎ (Ö. 971/1563)

İsm-i tafdîlin açık isimlerde amel etmesi ile ilgili müstakil bir eser kaleme alan bir diğer âlim de İbnü'l-Hanbelî'dir. Risâlesi *Kühlu'l-uyûni'n-nücl fi halli mes'ele'ti'l-kühl* ismini taşımaktadır.

1. *İbnü'l-Hanbelî'nin Hayatı ve Eserleri*

Tam adı Ebû Abdillâh Radiyyüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî'dir. 908/1502 yılında Halep'te dünyaya geldi. Öğrenimine babası yanında başlayan İbnü'l-Hanbelî el-Burhân el-Halebî, Ahmed b. Hüseyin el-Bâkizî,

⁴⁵⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 428.

⁴⁵⁶ Ahmet Kavas, "İbn Tolun, Şemseddîn", *DİA*, 1999, XX, 415-416.

⁴⁵⁷ İbn Tolun, Ebu'l-Fazl Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Tolun ed-Dımaşkî (ö. 953/1546), *el-Fülkü'l-meşhûn*, (nşr. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf), 1. Baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996, s. 71-142.

⁴⁵⁸ İbn Tolun, *el-Mesâ'ilü'l-mülekkabât*, s. 81-103.

⁴⁵⁹ İbn Tolun, *el-Mesâ'ilü'l-mülekkabât*, s. 103-106.

Abdurrahmân b. Fahrünnisâ, Şehâbeddin Ahmed el-Hindî gibi âlimlerden ders aldı.⁴⁶⁰ Kendisini tarih, Arap dili, hadis, fıkıh, astronomi gibi farklı alanlarda yetiştiren İbnü'l-Hanbelî aynı zamanda şairdi.⁴⁶¹ Aralarında Kâdî Muhibbüddîn'in de olduğu birçok öğrenci yetiştirmişti. 971/1563 yılında Halep'te vefat etti.⁴⁶²

Elliyi aşkın eseri bulunan İbnü'l-Hanbelî'nin başlıca birkaç eseri şunlardır: *Envârü'l-halek alâ Şerhi'l-Menâr li İbn Melek, Rabtü's-şevârid fi halli's-şevâhid, el-Mensûrû'l-ûdî ale'l-Manzûmi's-Su'ûdî, Kafvü'l-eser fi safvi ulûmi'l-eser, Dürrü'l-habeb fi târihi a'yâni Haleb.*⁴⁶³

2. **Kühlü'l-Uyûni'n-Nücl fi Halli Mes'eleli'l-Kühl Adlı Eseri**

Türkiye kütüphanelerin bir nüshasını tespit edebildiğimiz⁴⁶⁴ eser Hâtem Sâlih ed-Dâmin tarafından *Kitâbân fi'n-Nahv* adlı eserde Ebû Ca'fer'in *el-Kelam alâ tafsihi i'râbi kavli Sibeveyh fi evveli'l-Kitab* adlı risâlesiyle beraber tahkik edilmiştir.⁴⁶⁵

Mukaddimede besmele, hamdele ve salveleden sonra telif sebebi zikredilmiştir. Müellif kendisinden önce kaleme alınan eserlerden oldukça istifade ettiğini belirtmiştir.

Risâlesine ism-i tafdîlin kühl meselesi haricindeki amelini anlatarak başlamıştır. Bunu da üçe ayırmıştır.

İlk olarak cer amelini zikretmiş ve bu konuda bir ihtilafın olmadığını söylemiştir.

⁴⁶⁰ Halebî, Muhammed Râğıb et-Tabbâh b. Mahmûd b. Hâşim b. es-Seyyid Ahmed el-Halebî (ö. 1370/1951), **İ'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebe's-şehbâ'**, (nşr. Muhammed Kemâl), 2. baskı, Halep: Dâru'l-Kalem el-Halebî, 1988, VI, 64-65.

⁴⁶¹ Necmüddîn el-Gazzî, Ebu'l-Mekârim Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî ed-Dimaşkî (ö. 1061/1651), **el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yâni'l-mi'eti'l-âşire**, (nşr. Halîl el-Mansûr), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, III, 38-39.

⁴⁶² İbnü'l-Îmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, X, 533.

⁴⁶³ Cevat İzgi, "İbnü'l-Hanbelî, Radiyyüddîn", **DİA**, 2000, XXI, 68-69.

⁴⁶⁴ İbnü'l-Hanbelî, Ebû Abdillâh Radiyyüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî (ö. 971/1563), **Kühlü'l-uyûni'n-nücl fi halli mes'eleli'l-kühl**, Süleymaniye Ktp. Laleli Blm., nr. 000759, vr. 123-132.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Hanbelî, Ebû Abdillâh Radiyyüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî (ö. 971/1563), "Kühlü'l-uyûni'n-nücl fi halli mes'eleli'l-kühl", **Kitâbân fi'n-nahv**, (nşr. Hâtem Sâlih ed-Dâmin), 1. baskı, Şam: Dâru'l-Beşâ'ir, 2004, s. 47-63.

İkinci olarak da nasb amelini zikretmiştir ve bunu da mef'ûlün bih, mef'ûlün mutlak, hâl, temyîz, cârr mecrûr ve diğerleri olarak sınıflandırmış ve sırasıyla açıklamış, hangisinin câiz olup hangisinin olmadığını belirtmiştir.

Üçüncü olarak da ref' ameline giriş yapmıştır. Burada öncelikle müstetir zamirde gerçekleştirdiği ref' ameline değinmiştir. Akabinde de kühl meselesine giriş yapmıştır.

Kühl meselesini işlerken ilk olarak ism-i tafdîlin üstünlük mânâsı sebebiyle aynı mânâda bir fiilin bulunmadığını ve bu sebeple de amel etmediğini beyân etmiştir. Sonrasında da üstünlük bildirmeyen ism-i tafdîllerin diğer vasıf isimler gibi amel edip edemeyeceğini konusuna giriş yapmıştır.

İsm-i tafdîlin amel edememe sebebini açıkladıktan sonra amel edebilmesi için gerekli olan şartları açıklamaya başlamıştır.

Üzerinde durduğu ilk şart açık ismin “müsebbep” olması gerektiğidir. Bu konuda zikredilen görüşleri serdetmiş ve detaylıca incelemiştir. İkinci şart açık ismin iki itibara sâhip olması gerektiğidir. Üçüncü şart ise cümlemin nefiy olması gerektiği şartıdır.

Başka müelliflerin zikredip beyân ettiği dayanma şartını İbnü'l-Hanbelî sadece zikretmekle yetinmiştir.

Şartların açıklanmasından sonra kühl meselesinin şekillerine geçilmiştir; fakat üzerinde durulan asıl şekil “açık isimden sonra hiçbir şeyin zikredilmediği şekil” olmuştur. Bu şeklin örnekleri gösterildiği gibi bu örneklerin i'râbları da detaylıca işlenmiştir. Bu i'râb kısmı yaklaşık 5 sayfayı bulmaktadır.⁴⁶⁶

Bunlardan sonra, iki meseleye değinilmiş ve risâle sonlandırılmıştır. İlki, ism-i tafdîlin kühl meselesinde zikredilen şartlar olmaksızın da amel edebileceği görüşüdür. İkincisi ise (سواء) kelimesi ile ilgilidir.

Risâle dilinin kolay ve üslubunun açıklayıcı oluşuyla diğerlerinden ayrılmaktadır. İsmi zikredilmese de İbnü's-Sâîğ'den çokça alıntı yapılmıştır. İsmi

⁴⁶⁶ İbnü'l-Hanbelî, “Kühlü'l-uyûn”, s. 57-62.

zikredilenler arasında Ru‘aynî (ö. 779/1378), Hâlid el-Ezherî (ö. 905/1499), Tâcüddîn İsferyî gibi âlimler bulunmaktadır.

İ. SÜLEYMÂN B. ALÎ ED-DUHAYYÂN

Günümüzde kühl meselesini ilk inceleyen akademisyen 2016’da yayımladığı makalesiyle Süleymân b. Alî ed-Duhayyân olmuştur.⁴⁶⁷ Makalesinin ismi *Mes’eletü’l-kühl fi’n-nahvi’l-Arabî*’dir.

Duhayyân’ın makalesi bir mukaddime, bir hazırlık ve iki bölümden meydana gelmektedir ve konu hakkında yazılmış en kapsamlı çalışmalardan biridir.

İlk bölüm kühl meselesi için bir hazırlık aşamasıdır ve iki kısma ayrılmıştır:

Birinci kısımda müellif konunun “Kühl Meselesi” ismini neden aldığını incelemiş akabinde de bu ismi ilk kullananın kim olduğunu zikretmiştir.

İkinci kısımda da konuyla ilgili yazılmış eserlerin kısa bir tarihçesi verilmiş ve müstakil çalışmalardan dört tanesi tanıtılmıştır. Bunlar Demâmînî’nin *İbrâzü’t-ta’lîl*’i, İbnü’s-Sâîğ’in *el-Vaz‘u’l-bâhir*’i, Niksârî’nin risâlesi ve İbnü’l-Hanbelî’nin *Kühlu’l-uyûni’n-nücl* adlı çalışması.

İkinci bölümde de kühl meselesi ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve açıklanmıştır. Bu bölüm de beş kısma ayrılmıştır.

Birinci kısımda kühl meselesinin kuralları incelenmiştir. Bu kurallar da İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’in kurallarıdır. Gereken yerler açıklanmış ve i’râbları da verilmiştir.

İkinci kısımda kühl meselesinin şartları açıklanmıştır. Başka eserlerde bu şartlar 5 tane sayılabilmektedir; fakat müellif burada 4 tane saymıştır. Bu şartları da yaklaşık 17 sayfada açıklamıştır. Biz de tezimizde bu 4 şartı esas aldık.

Üçüncü kısımda şartları sağlayan ismi tafdîlin amel etme illetleri beyân edilmiştir. Duhayyân bu illetleri İbnü’s-Sâîğ’den nakletmektedir. Son iki illet hariç

⁴⁶⁷ Duhayyân, “Mes’eletü’l-kühl”, s. 744-814.

hepsinde ondan daha da sistematik ve açıklayıcı bir üslup kullanmaktadır. Son ikisinde ise İbnü's-Sâîğ'in cümlelerini bire bir almış ve üzerine hiçbir açıklama yapmamıştır.

Dördüncü kısımda meselenin farklı şekilleri incelenmiştir. Nahiv kitaplarında zikredilen deliller dışında bir örnek alınmamıştır. Bu çalışmada da üzerinde durulan asıl şekil açık isimden sonra hiçbir şeyin zikredilmediği şekil olmuştur.

Beşinci kısımda da kühl meselesinin kıyasî olup olmadığı incelenmiştir.

Makalenin dili kolaydır; fakat bazı noktalarda yaptığı alıntılarda var olan kapalılıkları daha anlaşılır kılacak açıklamalardan mahrumdur.

Makale zengin bir kaynakçaya sâhiptir ve müellif makale içerisinde de sürekli bu kaynakları kullanmaktadır.

J. ALÎ B. ÂMİR EŞ-ŞEHRÎ

Günümüzde kühl meselesini inceleyen bir diğer akademisyen de 2019'da yayımladığı makalesiyle Alî b. Âmir eş-Şehrî olmuştur.⁴⁶⁸ Makalesinin ismi *Mes'etü'l-kühl fi'd-dersi'n-nahvî* dir.

Şehrî'nin makalesi bir mukaddime ve altı bölümden meydana gelmektedir.

Mukaddime besmele, hamdele ve salveleden sonra telif sebebi ve konu ile alakalı iki risâlenin kısa bir tanıtımına yer verilmiştir.

Birinci bölümde ism-i tafdîlin sîgası incelenmiştir. Burada ism-i tafdîlin türetilme şartları zikredilmemiş sadece (أَفْعُلْ) vezni ile ilgili meselelere değinilmiştir. (خَيْرٌ) ve (شَرٌّ) kelimelerinin bu vezinden olup olmadığı ya da (أَجْهَلٌ) ve (أَبْخَلٌ) gibi eksiklik bildiren kelimelerin ism-i tafdîl kabul edilip edilmediği beyân edilmiştir.

İkinci bölümde ism-i tafdîlin kühl meselesi haricindeki ameli açıklanmıştır. Daha çok mef'ûlün bih üzerinde durulan bu bölümde hâl ve temyîz için çok kısa bir açıklama yapılmıştır.

Üçüncü bölümde kühl meselesi delilleriyle birlikte beyân edilmiştir. Konuya İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sindeki iki beyti açıklanarak başlanmıştır. Sonrasında “Kühl

⁴⁶⁸ Şehrî, “Mes'etü'l-kühl”, s. 483-504.

Meselesi” isminin kökeni incelenmiştir. Konunun delilleri arasında zikredilen hadislerin senet kritiklerine yer verilmiş ve başka kitaplarda zikredilmeyen konuyla ilgili bazı hadisler serdedilmiştir. Bunun dışında meselenin delilleri arasında zikredilen iki beyit de burada yer almıştır.

Dördüncü bölümde kühl meselesinin şartlarına kısaca değinilmiştir. Kısaca değinilmiştir; çünkü bir önceki bölümde deliller zikredilirken şartlar da anlaşılmıştır. Bu sebeple bu bölüm yalnızca yarım sayfadan biraz fazla yer tutmaktadır.

Beşinci bölümde ism-i tafdîlin ref[‘] amelinin iki illeti işlenmiştir. Bu illetlerden ilki ism-i tafdîlin fiilin yerinde gelmesi, ikincisi de mübtedâ ya da haber olmaya elverişli olmamasıdır. Zikredilen diğer illetlere bu bölümde yer verilmemiştir.

Altıncı bölümde ise kühl meselesinin dört farklı şekli kısaca zikredilmiştir. Örnek verilmemiştir. Bununla beraber örneklerin zikredildiği üçüncü bölümde de bu şekillere işaret edilmemiştir.

Hâtimedede de konu başlıkları özetlendirilmiş ve makale sonlandırılmıştır.

İçlerinde en detaylısı olan üçüncü bölümde kühl meselesine delil olarak 11 hadis zikredilmiştir. Bu hadisler genellikle aynı lafzın farklı rivâyetleridir.

Diğer çalışmalara göre kısa olan bu makale giriş seviyesinde oldukça faydalıdır. Âlimlerin görüşleri tartışılmamış çoğunluğun kavli esas alınmıştır.

Kaynakçasında 31 eser zikredilen makalede kaynaklar genellikle bir iki defa kullanılmıştır. En çok istifade edilen eserler Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ı ile İbn Mâlik’in *Şerhu’t-Teshîl*’i olmuştur.

XIII. İSM-İ TAFDÎL HAKKINDA KÜHL MESELESİ İLE BİRLİKTE BAŞKA KONULARI DA İÇEREN ESER YAZANLAR

Kühl meselesine özel çalışmalar olduğu gibi kühl meselesini içeren ve ism-i tafdîli bütün konularıyla ya da birkaç konusuyla ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Bunların sayısı tespit edebildiğimiz kadarıyla altıdır.

İçlerinde en eski olan eser Alî Vehbî et-Trabzonî'ye (ö. 1303/1886) ait *Risâle-i ism-i tafdîl*'dir. Diğer 5 tanesi de modern dönemde kaleme alınmış makale ve tezlerdir.

A. ALÎ VEHBÎ ET-TRABZONÎ (Ö. 1303/1886)

İsm-i tafdîlle ilgili kaleme alınmış ve kühl meselesini de içeren risâlelerden ilki Alî Vehbî et-Trabzonî tarafından kaleme alınmıştır. Risâlenin ismi *Risâle-i İsm-i Tafdîl*'dir.

1. Alî Vehbî'nin Hayatı ve Eserleri

Hayatı hakkında bir bilgi bulunamamıştır. Ali b. Mustafa et-Trabzonî ile aynı kişi olduğu ve 1303/1886 yılında vefat ettiği düşünülmektedir.⁴⁶⁹

Bilinen üç eseri şunlardır: *Risâle-i İsm-i Tafdîl*, *Hediyyetü'l-İhvân*, *Risâletü'l-kifâye fi'r-rub'i'l-müceyyeb*.

2. *Risâle-i İsm-i Tafdîl* Adlı Eseri

Türkiye kütüphanelerinde 3 nüshasını tespit edebildiğimiz bu eserin iki nüshası matbu olmakla beraber içerisinde zaman ve mekân bilgisi bulunmamaktadır.⁴⁷⁰

Risâlenin ism-i tafdîl konusunun tamamını içerdiğini belirtmiştik. Bu sebeple müellif besmele, hamdele ve salveleden sonra ism-i tafdîlin hangi kelimelerden türetilebileceğini açıklamıştır. Akabinde ism-i tafdîlin hâllerini incelemiş ve kühl meselesine giriş yapmıştır.

⁴⁶⁹ Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, V, Sayı: 1, 2018, s. 168.

⁴⁷⁰ Matbu olan iki nüsha için bkz. Ali Vehbî et-Trabzonî, *Risâle fi ismi't-tafdîl*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Blm., nr. 006008; Ali Vehbî et-Trabzonî, *Risâle-i ism-i tafdîl*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, nr. 00165. Yazma olan nüsha için bkz. Ali Vehbî et-Trabzonî, *Risâle fi ismi't-tafdîl*, Kastamonu YEK, nr. KHK2730.

Kühl meselesi risâlenin çoğunluğunu teşkil etmektedir. Bu minvalde önce meselenin şartları sayılmıştır. Bu şartlar 5 tane olarak zikredilmiştir. Tezimizde olduğu gibi bazı kitaplarda 4 tane olarak zikredilen bu şartların burada 5 olarak zikredilmesinin sebebi “iki itibarla kendisi üzerine üstün tutulması” şartının ikiye ayrılmasıdır.

Şartlar zikredildikten sonra da illetleri sırasıyla açıklanmıştır. Soru cevap üslubunun sıklıkla kullanıldığı risâlenin dili kolay olması sebebiyle illetlerin anlaşılması da kolaylaşmıştır.

Şartlar ve illetleri açıklandıktan sonra da ism-i tafdîlin amel etme sebebi ve haber kabul edilmeme sebebi kısaca incelenmiştir ve risâle sonlandırılmıştır.

Ali Vehbî hâtimede de belirttiği gibi risâleyi yazarken *el-Kafiye*’nin Molla Camî şerhi ile bu şerhin İsferyâîni’ye ait olan hâşiyesinden istifade etmiştir. Hatta bazı ibareleri bire bir almıştır. Sayfaların kenarlarında müellife ait bazı notlar bulunmaktadır.

B. RİYÂD YÛNUS HALEF EL-CUBÛRÎ

İsm-i tafdîl ile ilgili olup kühl meselesine de değinen bir diğer çalışma da Riyâd Yûnus Halef el-Cubûrî’nin 2005 yılında tamamladığı *İsmü’t-tafdîl fi’l-Kur’âni’l-Kerîm: dirâse dilâliyye* adlı yüksek lisans tezidir.⁴⁷¹ Bu tezini sonradan kitap olarak da yayımlamıştır.

Cubûrî’nin bu çalışması bir mukaddime, bir hazırlık, üç bölüm ve eklerden meydana gelmektedir.

Tezde ism-i tafdîlin Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanılışları incelendiği için bunun dışında kalan meselelere çok yüzeysel değinilmiştir.

Hazırlık bölümünde ism-i tafdîlin tarifi, delâleti, türetilme şartları, hâlleri, ameli ve bazı nahiv özellikleri açıklanmaktadır. Kühl meselesine de burada

⁴⁷¹ Riyâd Yûnus Halef el-Cubûrî, *İsmü’t-tafdîl fi’l-Kur’âni’l-Kerîm: dirâse dilâliyye*, Yüksek Lisans Tezi, Mısır Üniversitesi, Bağdat, 2005.

değinilmiştir. Sadece böyle bir amelin olduğu zikredilmiş ve konu yarım sayfada bırakılmıştır.

Birinci bölüm Kur'ân-ı Kerîm'de mefdûl ile beraber kullanılan 11 tane ism-i tafdîlin açıklamasını içermektedir.

İkinci bölümde mefdûlün hazfedildiği 14 tane örnek serdedilip açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde ise bazen mefdûl ile bazen de mefdûlü hazfedilerek kullanılan 13 tane ism-i tafdîl zikredilmiştir.

Ekler bölümünde de mufaddale ya da mefdûle işaret etme ihtimali olan ism-i tafdîllerin bunlardan hangisine delâlet ettiği zikredilmiştir.

C. MUHAMMED ABDÜLKÂDİR HENÂDÎ

İsm-i tafdîli konu edinen bir diğer çalışma da Muhammed Abdulkâdir Henâdî'ye ait olan *Mâ hâlefe 'l-kıyâs fî bâbi ef'ali 't-tafdîl* isimli çalışmadır.⁴⁷²

Henâdî bu çalışmasında ism-i tafdîlin genel sarf ve nahiv kurallarına aykırı olan durumlarını tespit etmiş ve bunlar hakkındaki görüşleri serdetmiştir.

Makale bir mukaddime ve dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde ism-i tafdîlin delâlet ettiği müşâreket mânâsından soyutlandığı durumlar incelenmiştir. Konu (الصَّيْفُ أَحْرٌ مِنَ الشَّتَاءِ) ve (العَسَلُ أَحْلَى مِنَ الْخَلِّ) cümleleri üzerinden açıklanmaya çalışılmış ve hakkındaki görüşler tartışılmıştır.

İkinci bölümde ism-i tafdîlin türetilmesinde gerekli olan şartların mevcut olmadığı kelimelerden türetilen ism-i tafdîller incelenmiştir. Her şart için ayrı bir başlık atılarak konu detaylıca açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde ism-i tafdîlin hâllerinde âlimlerin ittifakla câiz olmadığını kabul ettikleri durumların geçtiği şiirler incelenmiş ve hakkındaki görüşler serdedilmiştir.

⁴⁷² Henâdî, "Ef'ali 't-tafdîl".

Dördüncü ve son bölümde ise ism-i tafdîlin ameli incelenmiştir. Ref' ve nasb ameli ayrı ayrı ele alınmıştır. Kühl meselesine de bu kısımda değinilmiştir.⁴⁷³ Yaklaşık 5 sayfa tutan bu bölümde kühl meselesi ve şartları zikredilse de odak noktası (مَرَرْتُ) (بِرَجُلٍ خَيْرٍ مِنْهُ أَبُوهُ) cümlesindeki (أَبُ) kelimesinin fâil olup olmadığı hakkındaki görüşlerdir. Çünkü bu cümlede (أَبُ) kelimesinin fâil kabul edilmesi kıyasa aykırı bir durumdur.

Makale ism-i tafdîlin nasb ameli tartışmalarını zikrederek sona ermektedir.

D. YUSUF ZİYA BAL

İsm-i tafdîli bir bütün olarak inceleyen bir diğer yazar da *Arap dilinde ism-i tafdîl* isimli yüksek lisans teziyle Yusuf Ziya Bal'dır.⁴⁷⁴

Bal'ın *Arap dilinde ism-i tafdîl* isimli çalışması bir giriş ve 2 bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde ism-i tafdîl sarf ilmi açısından incelenmiştir. Burada; ism-i tafdîlin tanımı, türetilme şartları, şartların dışına çıkan kelimelerden ism-i tafdîl türetilmesi, ism-i tafdîl ve taaccüp fiilleri arasındaki kıyas, ism-i tafdîlin gayr-ı munsarif olması ve ism-i tafdîlin müşâreket mânâsı gibi konular işlenmektedir. Bölüm yeterince detaylı olup yaklaşık 40 sayfa tutmaktadır.

İkinci bölümde ise ism-i tafdîl nahiv ilmi açısından incelenmiştir. Bu bölümde ism-i tafdîlin değinilmesi gereken birçok konusu olması hasebiyle önceki bölüm kadar detaya inilmemiştir. Bu bölümde ism-i tafdîlin hâlleri, ameli, ma'mûlünün takdîm ve tehlîri, cümle içerisinde bulunduğu konumlar ve Allah hakkında kullanımı konularına yer verilmiştir.

Tezde kühl meselesi yaklaşık 4 sayfa yer tutmuştur. Şartları zikredilmiştir; fakat illetleri açıklanmamıştır. Meselenin farklı şekillerine değinilse de örneklendirilmemiştir.

⁴⁷³ Henâdî, "Ef'alü't-tafdîl", s. 180-182.

⁴⁷⁴ Yusuf Ziya Bal, *Arap Dilinde İsm-i Tafdîl*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi SBE, Antalya, 2016.

E. HATİCE KÜBRA ÖZCAN

İsm-i tafdîl ile ilgili kühl meselesini de içeren bir çalışma yapanlardan biri de *İsm-i Tafdil Kalıplarının Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı* adlı teziyle Hatice Kübra Özcan'dır.⁴⁷⁵

Bir giriş ve iki bölümden meydana gelen bu tez ism-i tafdîlin Kur'ân-ı Kerîm'deki farklı kullanımlarını serdetmektedir.

Birinci bölümde ism-i tafdîlin genel özellikleri fazla detaya girilmeden incelenmiştir. İsm-i tafdîlin ameli yaklaşık 1,5 sayfa tutmaktadır. Kühl meselesinin şartları zikredilmemiş ve açıklanmamıştır. Sadece birkaç örnekle iktifa edilmiştir.

İkinci bölümde ise Kur'ân-ı Kerîm'deki ism-i tafdîl kalıpları ve geçtiği yerler zikredilmiş, gerekli açıklamalar yapılmıştır.

F. ÂMİNE MUHAMMED HAYDER

İsm-i tafdîle özel kühl meselesinin de ele alındığı bir çalışma hazırlayanlardan sonuncusu Âmine Muhammed Hayder'dir. Makalesinin ismi *İsmü't-tafdîl: amelühû ve dilâletühû fi'l-keîâm*'dir.⁴⁷⁶

Hayder'in bu makalesinde ism-i tafdîl, genel hatlarıyla incelenmektedir. Fakat makalenin isminde zikredildiği gibi çalışmanın odak noktalarından biri ism-i tafdîlin ameli değildir.

Makale bir mukaddime ve üç bölümden meydana gelmektedir.

Birinci bölümde ilk olarak ism-i tafdîlin türetilme şartları ve mastarlı kullanım şekilleri açıklanmıştır. Akabinde de ism-i tafdîlin hâlleri incelenmiştir. Bu kısım toplamda 5 sayfayı geçmektedir.

İkinci bölümde ism-i tafdîlin ameli ref', nasb ve cer olmak üzere üç kısımda beyân edilmiştir:

⁴⁷⁵ Hatice Kübra Özcan, *İsm-i Tafdîl Kalıplarının Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2015.

⁴⁷⁶ Âmine Muhammed Hayder, "İsmü't-tafdîl: amelühû ve dilâletühû fi'l-keîâm", *Mecelle Külliyyeti'l-Kûti'l-Câmi'a*, Bağdat: Külliyyetü'l-Kûti'l-Câmi'a, II, Sayı: 2, 2017, s. 173-199.

Birinci kısımda ref' ameli işlenmiştir; fakat yeterince detaylandırılmamıştır. Bütün kısım sadece yarım sayfa tutmaktadır. Kühl meselesi de bunlar içerisinde yalnızca iki paragrafa sığdırılmıştır.

İkinci kısımda nasb ameli işlenmiştir. Bu da bir önceki ameli gibi çok yüzeyseldir. Mef'ûllerden herhangi birinin nasb edemediğini ifade edilmiş ve hâl, temyîz ve zarflar için de ittifakla amel edebildiğinin beyânıyla yetinilmiştir.

Üçüncü kısım da cer ameliyle ilgili olup bu kısım diğerlerine göre daha da detaylıdır.

Üçüncü bölümde de ism-i tafdîlin müşâreket ve tafdîl mânâsından soyutlanması konu edinilmektedir. Bu bölüm makalenin en detaylı işlenmiş bölümüdür. İsm-i tafdîlin benzediği kelimeler, benzeme yönleri ve bunun sonuçları açıklanmıştır. İsm-i tafdîlin farklı hâllerinde delâlet ettiği mânâların durumları örneklerle beyân edilmiş ve makale sonlandırılmıştır.

XIV. İSM-İ TAFDİL HAKKINDA KÜHL MESELESİNİ İÇERMEYEN ESER YAZANLAR

İsm-i tafdîl ile ilgili kühl meselesi dışında müstakil eser kaleme alanlar da olmuştur. Bunları burada zikretmemizin sebebi kühl meselesine değinmiyor olduğunu belirtmek ve içeriği hakkında kısaca bilgi vermektir. Bu başlık altında zikredeceğimiz müellif ve eserlerini önceki başlıklarda olduğu gibi detaylı tanıtmayacağız. Çünkü tezimizin asıl konusu olan kühl meselesine değinmemektedirler.

A. İBN KEMÂL PAŞA (Ö. 940/1534)

İsm-i tafdîl ile ilgili kühl meselesini içermeyen bir risâle kaleme alanların ilki İbn Kemâl Paşa'dır.⁴⁷⁷

Yazmış olduğu risâlenin özel bir ismi bulunmamakla birlikte *Risâle fî beyânî* "Ekseru min en" ismiyle tahkik edilmiştir.⁴⁷⁸

Bu risâle ism-i tafdîl ile kurulan (أَكْثَرُ مِنْ أَنْ) kalıbını konu edinmektedir. 3,5 sayfa uzunluğunda tahkik edilen bu eserde konuyla ilgili açıklamalar ve görüşler bulunmaktadır.

Bu risâlenin Süleymaniye Kütüphanesinde Taşköprizâde Ahmed Efendi'ye (ö. 958/1560)⁴⁷⁹ ve Taşkendizâde'ye⁴⁸⁰ nispet edilmiş iki nüshası bulunmaktadır.⁴⁸¹ Bu nispetin doğruluğu araştırmacılar tarafından tetkik edilmelidir.

⁴⁷⁷ İbn Kemâl Paşa ya da Kemâlpaşazâde Şemseddîn Ahmed (ö. 940/1534): Osmanlı şeyhülislâmlarından. Tarih, fıkıh, kelam, akaid, Arap dili, felsefe ve tefsir âlimi. Ebussuûd'un (ö. 982/1574) hocası. Bkz. Şerafettin Turan, Şükrü Özen vd., "Kemalpaşazâde", *DİA*, 2002, XXV, 238-247.

⁴⁷⁸ İbn Kemâl Paşa, "Ekseru min en", IV, 615-618.

⁴⁷⁹ Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561): Taşköprizâdeler ailesine mensup eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye ve Miftâhu's-sa'âde adlı eserleriyle tanınan Osmanlı âlimi. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprizâde Ahmed Efendi", *DİA*, 2011, XL, 151-152.

⁴⁸⁰ Taşkendizâde isminde tashif olduğunu düşünmekteyiz. Bu nüshanın da Taşköprizâde'ye nispet edildiği anlaşılmaktadır.

⁴⁸¹ Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), *Risâle fî Halli İşkali Mevsufi İsmi't-Tafdîl*, Süleymaniye Ktp. Carullah Blm., nr. 002098, vr. 120/b-121; Taşkendizâde(?), *Risâle fî'l-İşkâli'l-Vâki' fî Mevsufi İsmi't-Tafdîl*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa Blm., nr. 000621-014, vr. 31/b-32/a.

B. MUHAMMED MAHMÛD BUNDUK

İsm-i tafdîl ile ilgili çalışma yapanlardan bir diğeri Muhammed Mahmûd Bunduk'tur. Makalesi 2002'de yayımlanmıştır ve ismi *Savğu ismi 't-tafdîl mine 'l-elvân ve 'l-hulî ve 'l-uyûb beyne 's-semâ' ve 'l-kıyâs'* tır.⁴⁸²

Makalenin konusu ism-i tafdîlin renk, güzellik ya da kusur bildiren fiillerden nasıl türetilmiştir. İki bölüm ve bir hâtimeden meydana gelmektedir.

Birinci bölümde "Tafdîl" in lügat ve ıstılah mânâsı açıklanmış, akabinde de ism-i tafdîlin türetilme şartları serdedilmiştir.

İkinci bölümde de ism-i tafdîlin renk, güzellik ya da kusur ifade eden fiillerden nasıl türetileceği açıklanmıştır.

C. AHMED İBRÂHÎM EL-CEDBE VE BESSÂM HASAN MİHRE

İsm-i tafdîl ile ilgili olup da kühl meselesine değinmeyen son çalışma Ahmed İbrâhîm el-Cedbe ve Bessâm Hasan Mihre tarafından 2012 yılında kaleme alınan *Sîğatü ef'ali 't-tafdîl fi 'l-Kur'ân-i 'l-Kerîm'* dir.⁴⁸³

Makale ism-i tafdîlin Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanım şekillerini konu edinmektedir. Bir mukaddime ve altı bölümden meydana gelmektedir. Bu makalede ism-i tafdîl ile ilgili işlenen her konuda odak noktası olması sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler zikredilmeye gayret gösterilmiştir.

Birinci bölümde ism-i tafdîlin hâlleri zikredilmiştir.

İkinci bölümde ism-i tafdîlin türetilme şartları açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde ism-i tafdîlin gayr-ı munsarif olma durumu ve sebepleri incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ism-i tafdîlin müennes hâli açıklanmıştır.

Beşinci bölümde ism-i tafdîlin müşâreket mânâsı, âyetlerdeki örneklere göre beyân edilmiştir.

⁴⁸² Bunduk, "Savğu ismi't-tafdîl", s. 73-110.

⁴⁸³ Ahmed İbrâhîm el-Cedbe, Bessâm Hasan Mihre, "Sîğatü ef'ali 't-tafdîl fi 'l-Kur'ân-i 'l-Kerîm", *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, Kahire: Dâru Ğarîb, XX, Sayı: 2, 2012, s. 247-294.

Altıncı bölümde de ism-i tafdîlin cemî ve tesniye sîgaları ele alınmıştır.



SONUÇ

Vasıf isimler ilgili olduğu şeyin bir özelliğine delâlet eden ve bir fiilden türetilen kelimelerdir. İsm-i tafdîl de ef'al (أفعل) vezninde kullanılmak üzere fiilden türetilmiş böyle bir vasıf isimdir.

Vasıf isimler fiillerden türetilmeleri ve türetildikleri fiillere benzemeleri sebebiyle bazı şartlar altında onlar gibi amel edebilmektedirler. Bu şartlar vasıf isimlerin türetildikleri fiillere olan benzerliğini kuvvetlendirmek amacıyla konulmuştur. İsm-i tafdîl; kullanıldığı vezin ve içerdiği tafdîl, müşâreket ve ba'ziyyet mânâları sebebiyle türetildiği fiile olan benzerliğini, diğer vasıf isimlere (ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe ve mübâlağa vezinleri) nazaran, daha çok yitirmiştir. Buna bağlı olarak da türetildiği fiil gibi amel edebilmesi oldukça zor hâle gelmiş ve bunun için koşulan şartlar diğer vasıf isimlere göre daha da ağırlaşmıştır.

Nahiv kitapları ve bazı müstakil eserlerde ism-i tafdîlin; açık ismi fâili olarak ref' etmek suretiyle, türetildiği fiil gibi amel edebilmesi için 4 tane şart zikredilmektedir. "Kühl meselesi" ifadesi de, ism-i tafdîlin bu şartları sağlayarak "açık ismi fâili olarak ref' etmesi" konusu için kullanılan bir isimdir.

Tezimizde ism-i tafdîlin sarf ve nahiv özelliklerini inceleyip hakkında kaleme alınmış eserleri ve müelliflerini tanıttıktan sonra şu sonuçlara ulaştık.

1. İsm-i tafdîl; kullanıldığı vezin ve içerdiği tafdîl, müşâreket ve ba'ziyyet mânâları sebebiyle diğer vasıf isimlerden farklıdır.
2. İsm-i tafdîlin türetildiği fiil gibi amel etmesi için koşulan şartların sebebi fiile olan benzerliğini yitirmesidir.
3. Kühl meselesinde zikredilen şartlar cümlede, ism-i tafdîlin yerine türetildiği fiilin kullanılabilmesi için konulmuştur.
4. Müberrid, ism-i tafdîlin içerdiği mânâlardan soyutlanması hâlinde amel etmesi için bu şartların gerekli olmadığını belirtmiştir.
5. Kâfiyeci, mutlak surette bu şartların gerekli olmadığını söylemiştir.
6. Kühl meselesinde tek bir cümle şekli yoktur. Birden fazla şekilde bu şartlar sağlanabilir.

7. Kühl meselesine delil teşkil edecek bir âyet bulunmamaktadır. Fakat birçok şiiir ve hadis delil olarak zikredilmiştir.
8. Kühl meselesi hakkında müstakil eser kaleme almış 10 müellif tespit ettik.
9. Kühl meselesi hakkında kaleme alınmış en detaylı eserin İbnü's-Sâîğ'e ait *el-Vaz'u'l-bâhir fî raf'i ef'ale'z-zâhir* adlı risâlesi olduğu kanaatine vardık.
10. Kâfiyeci'nin, kühl meselesi hakkında müstakil eser kaleme almış bu 10 müellif içerisinde çoğunluğun görüşüne tamamen muhâlif olan tek isim olduğunu sonucuna ulaştık.

Bununla beraber çalışmamızın odak noktasını teşkil etmediği için daha detaylı araştırma yapmaya imkân bulamadığımız lakin üzerinde çalışıldığı takdîrde ilim dünyası için faydalı olacağını düşündüğümüz birkaç konu bulunmaktadır. Bunlar;

1. Çârperdi'nin kühl meselesi üzerine yazmış olduğu risâlenin dünya kütüphanelerinde bulunup bulunmadığının tespit edilmesi,
2. Kühl meselesi hakkında risâle kaleme alan ve 8/14. yüzyılda vefat eden Niksârî ile ilgili daha detaylı bilgilere ulaşılması,
3. Necmüddîn Sa'îd'in kühl meselesi hakkında kaleme aldığı risâlesinin ve *el-Kâfiye* üzerine yazmış olduğu şerhinin tahkikinin yapılması,
4. Alî Vehbî et-Trabzonî'nin *Risâle-i ism-i tafdîl*'inin tahkîkinin yapılması,
5. İbn Kemâl Paşa'nın *Risâle fî beyânî "Ekseru min en"* isimli çalışmasının Taşköprizâde'ye nispet edilen iki nüshasının isnadının tetkik edilmesi olarak sayılabilir.

Son olarak bu çalışmanın Arap dilinde bolca örneği bulunan "vasıf isimlerin türetildikleri fiiller gibi amel etmesi" konusuyla ilgili bir altyapı olmasını ve özelde kühl meselesinin detaylarını ve arka planını merak eden ilim insanlarına da bir kaynak teşkil etmesini temenni ederiz.

KAYNAKÇA

Abbâs b. Mirdâs, Ebu'l-Heysem
Abbâs b. Mirdâs b. Ebî Âmir es-
Sülemî (ö. 1/7. yy.):

Dîvânü'l-Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî, (nşr.
Yahyâ el-Cebbûrî), 1. baskı, Beyrut:
Müessesetü'r-Risâle, 1991.

Abdülhamîd, Muhammed
Muhyiddîn (ö. 1393/1973):

“Sebilü'l-hüdâ bi tahkîki şerhi Katri'n-nedâ”,
Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ, (nşr.
Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd,
Alâuddîn Atıyye), 1. baskı, Beyrut: Daru'l-
Feyhâ/Daru'd-Dekkâk, 2019.

Ahfeş, Ebu'l-Hasen Sa'îd b.
Mes'ade el-Mücâşi'î el-Belhî el-
Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]):

Me'ânü'l-Kur'ân, (nşr. Hüdâ Mahmud
Kurrâ'a), 1. baskı, Kahire: Mektebetü'l-
Hâncî, 1990.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh
Ahmed b. Muhammed b. Hanbel
eş-Şeybânî el-Mervezî (ö.
241/855):

Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, (nşr.
Şu'ayb el-Arnaût, Âdil Mürşid), 1. baskı,
Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Ali Hân el-Medenî eş-Şîrâzî (ö.
1120/1709):

**Riyazu's-sâlikîn fî sahîfeti seyyidi's-
sâcidîn**, (nşr. Muhsin el-Hüseynî el-Emîni), 8.
baskı, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî,
2013.

Ali Vehbî et-Trabzonî:

Risâle-i ism-i tafdîl, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı,
nr. 00165.

Ali Vehbî et-Trabzonî:

Risâle fî ismi't-tafdîl, Kastamonu YEK, nr. KHK2730.

Ali Vehbî et-Trabzonî:

Risâle fî ismi't-tafdîl, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Blm., nr. 006008.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn
Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd
el-Hüseynî el-Âlûsî (ö.
1270/1854):

**Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm
ve's-seb'î'l-mesânî**, (nşr. Mâhir Habbûş), 1.
baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2010.

Aynî, Ebû Muhammed Ebu's-
Senâ Bedrüddîn Mahmûd b.
Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-
Aynî (ö. 855/1451):

**el-Mekâsîdû'n-nahviyye fî şerhi şevâhidi
şurûhi'l-Elfiyye**, (nşr. Ali Muhammed Fâhir,
Ahmed Muhammed Tevfik es-Sûdanî,
Abdülazîz Muhammed Fâhir), 1. baskı,
Kahire: Dâru's-Selâm, 2010.

Aynî, Ebû Muhammed Ebüssenâ
Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b.
Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö.
855/1451):

Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî, (nşr.
Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), 1.
baskı, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Bâhilî, Ebû Nasr Ahmed b. Hâtîm
el-Bâhilî (ö. 231/846)

Şerhu Dîvânî Zi'r-rumme, (nşr.
Abdülkuddûs Ebû Sâlih), 1. baskı, Beyrut:
Mü'essesetü'l-Îmân, 1982.

Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b.
Bâyezîd el-Bağdâdî (ö.
1093/1682):

Hizânetü'l-edeb lübbü lübâbi lisâni'l-Arab,
(nşr. Abdüsselam Muhammed Hârûn), 4.
baskı, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997.

Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b.
Bâyezîd el-Bağdâdî (ö.
1093/1682):

Şerhu ebyâti Muğni'l-lebîb, (nşr. Abdülazîz
Rebâh, Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), 1. baskı,
Şam: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1980.

Bal, Yusuf Ziya:

Arap Dilinde İsm-i Tafdîl, Yüksek Lisans
Tezi, Akdeniz Üniversitesi SBE, Antalya,
2016.

Birgivî, Takıyyüddîn Muhammed
b. Pîr Ali b. İskender (ö.
981/1573):

İzhârü'l-esrâr fi'n-nahv, (nşr. Enver b. Ebî
Bekr eş-Şeyhî ed-Dâğıstânî), 1. baskı, Beyrut:
Dâru'l-Minhâc, 2009.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed
b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-
Buhârî (ö. 256/870):

Sahîhu'l-Buhârî, (nşr. İzzüddîn Dullî, İmâd
et-Tayyâr), 3. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-
Risâle Naşirûn, 2018.

Bunduk, Muhammed Mahmûd:

“Savğu ismi't-tafdîl mine'l-elvân ve'l-hulî
ve'l-uyûb beyne's-semâ' ve'l-kıyâs”,
Ulûmü'l-lüğa, Kahire: Dâru Ğarîb, Sayı: 5,
2002.

Cerîr, Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ
et-Temîmî (ö. 110/728 [?]):

Dîvânü Cerîr bi şerhi Muhammed b. Habîb, (nşr. Nu‘mân Muhammed Emîn Tâhâ), 3. baskı, Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, 1986.

Demâmînî, Ebû Abdillâh
Bedrüddîn Muhammed b. Ebî
Bekr b. Ömer el-Mahzûmî el-
İskenderî ed-Demâmînî (ö.
827/1424):

**İbrâzü’t-ta‘lîlî’z-zâhir li yüberrire
amele’smi’t-tafdîl fi’z-zâhir**, (Şerîf
Abdülkerim en-Neccâr, “Risâletân fi’l-
illeti’n-nahviyye li’l-Bedr ed-Demâmînî”,
Mecelletü’d-Dirâsâtî’l-İctima‘iyye, Yemen:
Cami‘atü’l-Ulûm ve’t-Teknûlûcya, Sayı: 18,
2004, s. 60-65).

Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh
Muhammed b. Ahmed b. Arafe
ed-Desûkî (ö. 1230/1815):

“Hâşiye alâ Muğni’l-lebîb”, **Muğni’l-lebîb
an kütübi’l-e‘ârîb**, (nşr. Abdülkâdir
Mahmûd el-Bekkâr), 4. baskı, Kahire: Dâru’s-
Selâm, 2014.

Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed
b. İsmâ‘îl el-Murâdî el-Mısırî (ö.
338/950):

İ‘râbü’l-Kur’ân, (nşr. Hâlid el-Alî), 2. baskı,
Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 2008.

Ebû Hayyân, Muhammed b.
Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân
el-Endelüsî (ö. 745/1344):

el-Bahru’l-mühîr fi’t-tefsîr, (nşr. Züheyr
Cü‘ayd), Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2010.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344):

et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi kitâbi't-Teshîl, (nşr. Hasan Hindâvî), Riyad: Daru Künûzi İşbeyliyâ, 2011.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344):

İrtişâfü'd-darb min lisâni'l-Arap, (nşr. Recep Osman Muhammed, Ramazan Abdüttevâb), 1. baskı, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998.

Ebû Kays Sayfî b. Âmir el-Eslet b. Cüşem el-Evsî (ö. 1/623):

Dîvânü Ebî Kays Sayfî b. el-Eslet, (nşr. Hasen Muhammed Bâcûde), 1. baskı, Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1973.

Ebû Zeyd Sa'îd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî (ö. 215/830):

Kitâbü'n-nevâdir fî'l-lüğa, (nşr. Muhammed Abdülkâhir Ahmed), 1. baskı, Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1981.

ed-Duhayyân, Süleymân b. Alî:

“Mes'eletü'l-kühl fî'n-nahvi'l-Arabî”, **el-Mecelletü'l-İlmiyye**, Mısır: Câmi'atü'l-Ezher, I, Sayı: 35, 2016.

el-Cârim, Alî b. Muhammed b. Sâlih b. Abdilfettâh b. Muhammed el-Cârim (ö. 1367-1949), Mustafa b. Emîn b. İbrâhîm (ö. 1366/1948):

el-Belâğatü'l-vâdiha, (nşr. Kâsım Muhammed en-Nûrî), 1. baskı, Beyrut: Mektebetü Dâri'l-Fecr, 2014.

el-Cedbe, Ahmed İbrâhîm; Mihre,
Bessâm Hasan:

“Sîğatü ef’ali’t-tafdîl fi’l-Kur’ân-i’l-Kerîm”,
Mecelletü’l-Câmi‘ati’l-İslâmiyye, Kahire:
Dâru Ğarîb, XX, Sayı: 2, 2012.

el-Cubûrî, Riyâd Yûnus Halef:

**İsmü’t-tafdîl fi’l-Kur’âni’l-Kerîm: dirâse
dilâliyye**, Yüksek Lisans Tezi, Mısır
Üniversitesi, Bağdat, 2005.

el-Ğalâyînî, Mustafa (ö.
1303/1944):

Cami‘u’d-dürûsi’l-Arabiyye, 1. baskı,
Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 2017.

el-Humûz, Abdülfettah:

“Risâle alâ mes’eleti’l-kühl mine’l-Kâfiye
te’lifü’ş-şeyh Şemsüddîn Muhammed b.
İbrâhîm en-Niksârî”, **Mu’teli’l-buhûs ve’d-
dirâsât**, Ürdün: Câmi‘a Mu’teli, II, Sayı: 2,
1987.

Enbârî, Ebu’l-Berekât
Kemâlüddîn Abdurrahmân b.
Muhammed b. Ubeydillâh el-
Enbârî (ö. 577/1181):

Mensûru’l-fevâid, (nşr. Hâtem Sâlih ed-
Dâmin), 1. baskı, Dâru’r-Râ’id el-Arabî,
1990.

Ergin, Ali Şakir:

“Ferezdak”, **DİA**, 1995.

eş-Şehrî, Alî b. Âmir:

“Mes’eletü’l-kühl fi’d-dersi’n-nahv”,
Mecelletü ulumi’ş-şer‘iyye ve’l-lügati’l-

Arabiyye, Riyad: Câmi‘atü’l-Emîr Settâm b. Abdilazîz, Sayı: 7, 2019.

Evs b. Hacer, Ebû Şüreyh Evs b. Hacer b. Attâb et-Temîmî (ö. m. 620):

Dîvânü Evs b. Hacer, (nşr. Muhammed Yûsuf Necm), 1. baskı, Beyrut: Dâru Beyrut, 1980.

Ezherî, Ebu’l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Ezherî (ö. 905/1499):

Şerhu’t-Tasrîh ale’t-Tavdîh, (nşr. Muhammed Bâsil Uyûnüssûd), 2. baskı, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2006.

Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210):

Tefsîru’l-Fahr er-Râzî, 1. baskı, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981.

Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilğaffâr el-Fârisî (ö. 377/987):

el-Hucec fî ileli’l-kırâ’âtî’s-seb‘, (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Mu‘avvad), 1. baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2007.

Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilğaffâr el-Fârisî (ö. 377/987):

el-Îzâhu’l-azudî, (nşr. Hasan Şâzelî Ferhûd), 1. baskı, Riyad: Câmi‘atü Riyâd Külliyyetü’l-Âdâb, 1969.

Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilğaffâr el-Fârisî (ö. 377/987):

el-Mesâ'ilü'l-mensûre, (nşr. Şerîf Abdülkerîm en-Neccâr), 1. baskı, Amman: Dâru Ammâr, 2004.

Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî (ö. 114/732):

Dîvânü'l-Ferezdak, (nşr Alî Fâ'ûr), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.

Ferrâ', Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö. 207/822):

Me'âni'l-Kur'ân, (nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr), 3. baskı, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415):

Mu'cem el-kâmûsu'l-mühît, (nşr. Halil Me'mûn Şeyhâ), 4. baskı, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.

Gökbulut, Hasan:

“Kâfiyeci”, DİA, 2001.

Gür, Süleyman:

“Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, V, Sayı: 1, 2018.

Halebî, Muhammed Râğıb et-Tabbâh b. Mahmûd b. Hâşim b. es-Seyyid Ahmed el-Halebî (ö. 1370/1951):

İ‘lâmü’n-nübelâ’ bi-târîhi Halebe’s-şehbâ’, (nşr. Muhammed Kemâl), 2. baskı, Halep: Dâru’l-Kalem el-Halebî, 1988.

Habenneke, Abdurrahmân Hasan el-Meydânî (ö. 1425/2004):

el-Belâğatü’l-Arabiyye, 3. baskı, Beyrut: Dâru’l-Kalem, 2010.

Hasan, Abbas (ö. 1398/1979):

en-Nahvü’l-vâfi, 1. baskı, Beyrut: Mektebetü’l-Muhammedî, 2007.

Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 60/680 [?])

Dîvânü Hassân b. Sâbit, (nşr. Velîd Arafât), 1. baskı, Beyrut: Dâru Sâdir, 2006.

Hayder, Âmine Muhammed:

“İsmü’t-tafdîl: amelühû ve dilâletühû fî’l-keîâm”, **Mecelle Külliyyeti’l-Kûti’l-Câmi’a**, Bağdat: Külliyyetü’l-Kûti’l-Câmi’a, II, Sayı: 2, 2017.

Henâdî, Muhammed Abdülkâdir Henâdî:

“Mâ hâlefe’l-kıyâs fî bâbi ef’ali’t-tafdîl”, **Mecelletü câmi’a Taybe**, Medine: el-Memleketü’l-Arabiyyeti’s-Su’ûdiyye Vizâratü’t-Ta’lîmi’l-Âlî Câmi’a Taybe, Sayı: 1, 2005.

İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn
Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-
Nu‘mânî ed-Dimeşkî (ö.
VIII/XIV. yy.):

el-Lübâb fî ulûmi’l-Kitâb, (nşr. Âdil Ahmed
Abdülmevcûd, Alî Muhammed Mu‘avvad), 1.
baskı, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998.

İbn Akîl, Ebû Muhammed
Bahâüddîn Abdullah b.
Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl
el-Hemedânî (ö. 769/1367)

el-Müsâ‘id alâ Teshîli’l-fevâid, (nşr.
Muhammed Kâmil Berekât), Şam: Daru’l-
Fıkr, 1980.

İbn Akîl, Ebû Muhammed
Bahâüddîn Abdullah b.
Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl
el-Hemedânî (ö. 769/1367):

Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, (nşr.
Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), 1.
baskı, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Naşırûn,
2017.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b.
Muhammed b. Muhammed et-
Tâhir et-Tûnisî (ö. 1393/1973):

Tefsîrû’t-tahrîr ve’t-tenvîr, 1. baskı, Tunus:
ed-Dâru’t-Tûnusiyye li’n-Neşr, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed
Abdülhak b. Gâlib b.
Abdirrahmân b. Gâlib el-
Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî
(ö. 541/1147):

**el-Muharraru’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-
azîz**, (nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfi
Muhammed), 1. baskı, Beyrut: Dâru’l-
Kütübi’l-İlmiyye, 2001.

İbn Bâbeşâz, Ebu'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdrîs b. Bâbeşâz el-Mısırî el-Cevherî (ö. 469/1077):

Şerhu'l-mükaddimeti'l-mühsibe, (nşr. Hâlid Abdülkerîm), 1. baskı, Kuveyt: el-Matba'atü'l-Mısriyye, 1977.

İbn Ebi'r-Rebî', Ebu'l-Hüseyn Ubeydüllâh b. Ahmed b. Ebi'r-Rebî' el-İşbîlî (ö. 688/1289):

el-Besît fî şerhi Cümeli'z-Zeccâcî, (nşr. Ayyâd İbn İdi's-Sebîfî), 1. baskı, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1986.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849):

el-Musannef, (nşr. Hamed b. Abdullâh el-Cum'a, Muhammed b. İbrâhîm el-Lühaydân), 1. baskı, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, 2004.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî en-Nahvî (ö. 761/1360):

Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik, (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2015.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî en-Nahvî (ö. 761/1360):

Muğni'l-lebîb an kütübi'l-e'ârîb, (nşr. Emîl Bedî' Ya'kûb, Hasan Hamed), 2. baskı, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b.

Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ, (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd,

Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî en-Nahvî (ö. 761/1360):

Alâ'üddîn Atıyye), 1. baskı, Beyrut: Daru'l-Feyhâ/Daru'd-Dekkāk, 2019.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî en-Nahvî (ö. 761/1360):

Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-Arab, (nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl Âşûr), 1. baskı, Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.

İbn Kemâl Paşa, Şemsüddîn Ahmed (ö. 940/1534):

“Risâle fî beyâni ‘Ekseru min en’”, **Mecmû'uresâili'l-allâme İbn Kemâl Paşa**, (nşr. Hamza el-Bekrî, Mâhir Edîb Habbûş), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2018.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373):

Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, (nşr. Sâmi b. Muhammed es-Selâme), 2. baskı, Riyad: Dâru Taybe, 1999.

İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Ceyyânî el-Endelüsî (ö. 672/1274):

Elfiyyetü İbn Mâlik fî'n-nahv ve't-tasrîf, (nşr. Süleymân b. Abdülazîz b. Abdillâh el-Uyûnî), Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 2007.

İbn Mâlik, Ebû Abdillâh
Cemâlüddîn Muhammed b.
Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-
Ceyyânî el-Endelüsî (ö.
672/1274):

Şerhu'l-Kâfiyeti's-şâfiye, (nşr.
Abdûlmün'im Ahmed Hureydî), 1. baskı,
Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1986.

İbn Mâlik, Ebû Abdillâh
Cemâlüddîn Muhammed b.
Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-
Ceyyânî el-Endelüsî (ö.
672/1274):

Şerhu't-Teshîl, (nşr. Abdurrahmân es-
Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn), 1.
baskı, Gize: Daru Hicr, 1990.

İbn Mâlik, Ebû Abdillâh
Cemâlüddîn Muhammed b.
Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-
Ceyyânî el-Endelüsî (ö.
672/1274):

Şerhu Umdetü'l-hâfız ve uddetü'l-lâfız,
(nşr. Adnân Abdurrahman ed-Dûrî), 1. baskı,
Bağdat: Matba'atü'l-Ânî, 1977.

İbn Tolun, Ebu'l-Fazl Şemsüddîn
Muhammed b. Alî b. Ahmed b.
Tolun ed-Dımaşkî (ö. 953/1546):

el-Fülkü'l-meşhûn, (nşr. Muhammed Hayr
Ramazân Yûsuf), 1. Baskı, Beyrut: Dâru İbn
Hazm, 1996.

İbn Tolun, Ebu'l-Fazl Şemsüddîn
Muhammed b. Alî b. Ahmed b.
Tolun ed-Dımaşkî (ö. 953/1546):

el-Mesâ'ilü'l-mülekkabât fî ilmi'n-nahv,
(nşr. Abdülfettâh Selîm), 1. baskı, Kahire:
Mektebetü'l-Âdâb, 2007.

İbn Usfûr, Ebu'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 669/1271):

el-Mükarrib ve me'ahû Mûsülü'l-mükarrib, (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvad), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

İbn Usfûr, Ebu'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 669/1271):

Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî, (nşr. Fevvâz eş-Şe'âr), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429):

Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ', (nşr. Gotthelf Bergstraesser), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.

İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249):

el-İzâh fî şerhi'l-Mufasssal, (nşr. Mûsâ Binây el-Alîlî), 1. baskı, Bağdat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'd-Dîniyye, 1982.

İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249):

"el-Kâfiye", **Mecmû'atü'n-nahv**, (nşr. Mehmet Can), 1. baskı, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2014.

İbnü'l-Hanbelî, Ebû Abdillâh Radiyyüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî (ö. 971/1563):

"Kühlü'l-uyûni'n-nücl fî halli mes'eleti'l-kühl", **Kitâbân fî'n-nahv**, (nşr. Hâtem Sâlih ed-Dâmin), 1. baskı, Şam: Dâru'l-Beşâ'ir, 2004.

İbnü'l-Hanbelî, Ebû Abdillâh
Radıyyüddîn Muhammed b.
İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-
Haneî (ö. 971/1563):

**Kühlü'l-uyûni'n-nücl fî halli mes'eleti'l-
kühl**, Süleymaniye Ktp. Laleli Blm., nr.
000759, vr. 123-132.

İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh
Abdülhay b. Ahmed b.
Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî
(ö. 1089/1679):

Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb, (nşr.
Abdülkâhir el-Arnâ'ût, Mahmûd el-Arnâ'ût),
1. baskı, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1992.

İbn Ümmi Kâsım, Ebû
Muhammed Bedrüddîn Hasen b.
Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-
Murâdî (ö. 749/1348):

**Tavdihü'l-mekâsıd ve'l-mesâlik bi şerhi
Elfiyyeti İbn Mâlik**, (nşr. Abdurrahmân Alî
Süleymân), 1. baskı, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-
Arabî, 2001.

İbnü'n-Nâzım, Ebû Abdillâh
Bedrüddîn Muhammed b.
Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik
(ö. 686/1287):

ed-Dürretü'l-müdiyye fî şerhi'l-Elfiyye,
(nşr. Muhammed Bâsil Uyûnüssûd), 1. baskı,
Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

İbnü's-Sâiğ, Ebû Abdillâh
Şemsüddîn Muhammed b.
Abdirrahmân b. Alî ez-Zümürüdî
(ö. 776/1375):

el-Vaz'u'l-bâhir fî ref'i ef'ale'z-zâhir,
(Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân
b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-
Süyûtî (ö. 911/1505), **el-Eşbâh ve'n-nezâir
fi'n-nahv**, (nşr. Ğarîd eş-Şeyh), 4. baskı,

Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016, IV, 219-231).

İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî (ö. 316/929):

el-Usûl fi'n-nahv, (nşr. Abdülhüseyin el-Fetlî), 3. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.

İbn Ya'îş, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Alî b. Ya'îş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî (ö. 643/1245):

Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî, (nşr. Emîl Bedî' Ya'kûb), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

İbn Ya'kûb, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ya'kûb el-Mağribî (ö. 1128/1716):

Mevâhibü'l-fettâh fî şerhi Telhîsi'l-miftâh, (nşr. Halîl İbrâhîm Halîl), 1. baskı, Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İsferâyînî, Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (ö. 945/1538):

“Hâşiyetü'l-İsâm”, **Mecmû'atü Havâşî Molla Câmi**, (nşr. Ali Rıza Kaşeli, Bekir Sırmabıyıkoglu), 1. baskı, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2010.

İzgi, Cevat:

“İbnü'l-Hanbelî, Radıyyüddîn”, **DİA**, 2000.

Kâfiyeci, Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b.

Nüzhetü'l-ashâb fî mes'eleti'l-kühl, (Murat Tala, “Kâfiyeci'nin ‘Nuzhetu'l-ashâb’ ve ‘Remzu'l-esrâr’ Adlı Eserlerinin Tetkiki”,

Süleymân el-Kâfiyeci (ö.
879/1474):

Marife Dini Araştırmalar Dergisi, Konya:
Necmeddin Erbakan Üniversitesi, XVI, Sayı:
2, 2016, s. 357-360.).

Kâfiyeci, Muhyiddîn Ebû
Abdillâh Muhammed b.
Süleymân el-Kâfiyeci (ö.
879/1474):

Remzü'l-esrâr, (Murat Tala, “Kâfiyeci’nin
‘Nuzhetu’l-ashâb’ ve ‘Remzu’l-esrâr’ Adlı
Eserlerinin Tetkiki”, **Marife Dini
Araştırmalar Dergisi**, Konya: Necmeddin
Erbakan Üniversitesi, XVI, Sayı: 2, 2016, s.
360-361.).

Kavas, Ahmet:

“İbn Tolun, Şemseddîn”, **DİA**, 1999.

Kehhâle, Ömer Rızâ:

Mu‘cemü’l-Müellifîn, 1. baskı, Beyrut:
Müessesetü’r-Risâle, 1993.

Konevî, İsmâüddîn İsmâ‘îl b.
Muhammed el-Hanefî el-Konevî
(ö. 1195/1781):

**Hâşiyetü’l-Konevî alâ tefsîri’l-imâm el-
Beydâvî**, (nşr. Abdullah Mahmûd
Muhammed Ömer), 1. baskı, Beyrut: Dâru’l-
Kütübi’l-İlmiyye, 2001.

Köse, Saffet:

“İbnü’s-Sâiğ”, **DİA**, 2000.

Leknevî, Ebu’l-Hasenât
Muhammed Abdülhay b.
Muhammed Abdilhalîm b.
Muhammed Emînillâh es-

**el-Fevâ’idü’l-behiyye fî terâcimi’l-
Hanefiyye**, (nşr. Muhammed Bedreddin Ebû

Sihâlevî el-Leknevî (ö. 1304/1886):

Firâs en-Na'sânî), 1. baskı, Mısır: Matba'atü's-Sa'âde, 1906.

Meçhul müellif:

Fihrisü'l-mahtûtâti'l-Arabiyye fî Câmi'ati Princeton, (nşr. Muhammed Âyiş), 1. baskı, Cidde: Segîfetü's-Safâ el-İlmiyye, 2011.

Meçhul müellif:

Risâle fî halli mes'eleti'l-kühl, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Blm., nr. 002764-007, vr. 116-119.

Meçhul müellif:

Risâle fî mes'eleti'l-kühl, Süleymaniye Ktp. Laleli Blm., nr. 003421-002, vr. 173-175.

Meçhul müellif:

Şerhu mes'eleti'l-kühl, Süleymaniye Ktp. Hamidiye Blm., nr. 000021-004, vr. 205-210.

Meçhul müellif:

Şerhu mes'eleti'l-kühl, Süleymaniye Ktp. Hasan Hayri ve Abdullah Efendi Blm., nr. 000129-009, vr. 44-49.

Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045):

Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân, (nşr. Hâtem Sâlih ed-Dâmin), 2. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.

Meylânî, Muhammed b. Abdurrahîm b. Muhammed el-Meylânî (ö. 811/1408):

Şerhu'l-Muğnî, (nşr. Mehmet Can), 2. baskı, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2015.

Molla Câmi, Nûrûddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492):

el-Fevâ'idü'd-dıyâiyye fî şerhi'l-Kâfiye, (nşr. Mehmet Can), 1. baskı, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2015.

Müberrid, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberrid el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/900):

el-Müktedab, (nşr. Muhammed Abdülhâlik Azîme), 2. baskı, Kahire: Cumhûriyyetü Mısra'l-Arabiyye, 1994.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875):

Sahîhu Müslim, (nşr. İzzüddîn Dullî, İmâd et-Tayyâr), 3. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Naşirûn, 2016.

Nâbiğa, Ebû Leylâ Kays b. Abdillâh b. Udes b. Rebîa en-Nâbiğa el-Ca'dî el-Âmirî (ö. 65/685 [?]):

Dîvânü'n-Nâbiğa el-Ca'dî, (nşr. Vâdih es-Samed), 1. baskı, Beyrut: Dâru Sâdir, 1998.

Nâdirî, Muhammed Es'ad en-Nâdirî:

Nahvü'l-lügati'l-Arabiyye, 2. baskı, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011.

Nâs, Muhammed Nûri:

“Hâşiyetü Muhammed Nûri Nâs el-Estefâ
ale'l-Behce”, **el-Mecmû'atü'n-Nâsiye**, (nşr.
Muhammed Nûri Nâs), 1. baskı, Lübnan:
Dâru Nûri's-Sabâh, 2014.

Nâzıru'l-Ceyş, Muhibbüddîn
Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed
(ö. 778/1377):

Temhîdü'l-kavâ'id bi şerhi Teshîli'l-fevâid,
(nşr. Ali Muhammed Fâhir, Câbir Muhammed
el-Berrâce, vd.), 1. baskı, Kahire: Dâru's-
Selâm, 2007.

Necmüddîn el-Gazzî, Ebu'l-
Mekârim Necmüddîn Muhammed
b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî
ed-Dımaşkî (ö. 1061/1651):

**el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-
mi'eti'l-âşire**, (nşr. Halîl el-Mansûr), 1. baskı,
Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

Necmüddîn Sa'îd el-Acemî:

Şerhu mes'ele kühliyye, Süleymaniye Ktp.
Hacı Mahmud Efendi Blm., nr. 005990.

Necmüddîn Sa'îd el-Acemî:

Şerhu'l-Kâfiye, Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü
Paşa Blm., nr. 001415.

Niksârî:

**Hülasatü'l-Efkâr fî Beyânî Zübdeti'l-Esrâr
min Şerhi'l-Müşkil**, Süleymaniye Ktp. Laleli
Blm., nr. 003421.

Niksârî, Şemsüddîn en-Niksârî:

Risâle fî Mes'eleti'l-Kühl, Süleymaniye Ktp. Fatih Blm., nr. 004987, vr. 120-123.

Niksârî, Şemsüddîn en-Niksârî (ö. VIII/XIV. yy.):

Risâle alâ mes'eleti'l-kühl mine'l-Kâfiye, (Abdulfettah el-Humûz, “Risâle alâ mes'eleti'l-kühl mine'l-Kâfiye te'lîfû's-şeyh Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm en-Niksârî”, **Mu'te li'l-buhûs ve'd-dirâsât**, Ürdün: Câmi'a Mu'te, II, Sayı: 2, 1987, s. 114-137).

Niksârî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed:

Risâle fî Mes'eleti'l-Kühl, Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi Blm., nr. 001008, vr. 107-174.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit:

“İbnü'd-Demâmîn”, **DİA**, 2000.

Özcan, Hatice Kübra:

İsm-i Tafdîl Kalıplarının Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2015.

Özkan, Halit:

“Tîbî”, **DİA**, 2012.

Radıyyüddîn, Necmüleimme Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Garavî es-Semnâkî el-

Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye, (nşr. Yûsuf Hasan Ömer), 1. baskı, Bingazi: Câmiatü Kâryûnis, 1978.

Esterâbâdî (ö. 688/1289'dan sonra):

Rahmi Efendi (ö. 1327/1909):

“el-İkdü'n-nâmî ale'l-Câmî”, **Mecmû'atü Havâşî Molla Câmî**, (nşr. Ali Rıza Kaşeli, Bekir Sırmabıyıkoglu), 1. baskı, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2010.

Sabbân, Ebu'l-İrfân Muhammed b. Alî el-Mısırî es-Sabbân (ö. 1206/1792):

Hâşiyetü's-Sabbân alâ şerhi'l-Üşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, (nşr. Abdülhamîd Hindâvî), 1. baskı, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2014.

Sabrî, Muhammed:

İsmâ'il Sabrî hayâtühû ve şî'ruhû, Kahire: Matba'atü's-Şebâb li Sâhibihâ Muhammed Abdülazîz, 1923.

Sa'leb, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr eş-Şeybânî (ö. 291/904):

Mecâlisü Sa'leb, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), 2. baskı, Mısır: Dâru'l-Me'ârif bi Mısır, 1950.

Saymîrî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. İshâk es-Saymîrî (ö. 4/11. yy.):

et-Tebşîre ve't-tezkire, (nşr. Fethî Ahmed Mustafa Aliyyüddîn), 1. baskı, Şam: Dâru'l-Fikr, 1982.

Se‘âlibî, Ebû Mansûr Abdûlmelik
b. Muhammed b. İsmâ‘îl es-
Se‘âlibî (ö. 429/1038):

Yetîmetü’-d-dehr fî mehâsini ehli’l-asr, (nşr.
Müfid Muhammed Kumeyhâ), 1. baskı,
Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983.

Sehâvî, Ebu’l-Hayr Şemsüddîn
Muhammed b. Abdirrahmân b.
Muhammed es-Sehâvî (ö.
902/1497):

ed-Dav’ü’l-lâmi‘ li-ehli’l-karni’t-tâsi‘, (nşr.
Hüsâmeddin el-Kudsî), 1. baskı, Beyrut:
Dâru’l-Cemîl, 1992.

Semîn, Ebu’l-Abbâs Şihâbüddîn
Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm es-
Semîn el-Halebî (ö. 756/1355):

**ed-Dürü’l-masûn fî ulûmi’l-kitâbi’l-
meknûn**, (nşr. Ahmed Muhammed el-Harrât),
4. baskı, Şam: Dâru’l-Kalem, 2016.

Sîbeveyh, Ebû Bîşr Sîbeveyh Amr
b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö.
180/796):

el-Kitâb, (nşr. Abdüsselâm Muhammed
Hârûn), 3. baskı, Kahire: Mektebetü’l-Hâncî,
1982.

Sobucalı, Mehmed b. Mehmed b.
Ahmed (ö. 1161/1748 [?]):

“Fethu’l-esrâr fî kitâbi’l-İzhâr”, **Şürûhu’l-
İzhâr**, (nşr. Hasan Hüseyin İzmirli), 1. baskı,
İstanbul: Medrese Kitabevi, 1995.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn
Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî
es-Sübkî (ö. 771/1370):

Tabakâtü’ş-Şâfi‘iyyeti’l-kübrâ, (nşr.
Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh
Muhammed el-Hulv), 1. baskı, Kahire: Dâru
İhyâü’l-Kütübi’l-Arabî, 1964.

Süheylî, Ebu'l-Kâsım
Abdurrahmân b. Abdillâh b.
Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-
Mâlekî (ö. 581/1185):

**er-Ravzu'l-ünûf fî şerhi's-Sîreti'n-
nebeviyye li İbn Hişâm**, (nşr. Mecdî b.
Mansûr b. Seydişşûrâ), 1. baskı, Beyrut:
Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn
Abdurrahmân b. Ebî Bekr b.
Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî
(ö. 911/1505):

Buğyetü'l-vü'ât, (nşr. Muhammed Ebu'l-
Fadl İbrâhîm), 1. baskı, Kahire: Dâru İhyâü'l-
Kütübi'l-Arabî, 1964.

Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn
Abdurrahmân b. Ebî Bekr b.
Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî
(ö. 911/1505):

el-Eşbâh ve'n-nezâir fî'n-nahv, (nşr. Ğarîd
eş-Şeyh), 4. baskı, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-
İlmiyye, 2016.

Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn
Abdurrahmân b. Ebî Bekr b.
Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî
(ö. 911/1505):

Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi',
(nşr. Ahmed Şemsüddîn), 1. baskı, Beyrut:
Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ
b. Muhammed el-Lahmî el-
Gırnâtî eş-Şâtıbî (ö. 790/1388):

**el-Mekâsîdü's-şâfiye fî şerhi'l-Hülâsati'l-
kâfiye**, (nşr. Abdülmecîd Katâmiş,
Muhammed İbrâhîm el-Benâ), 1. baskı,
Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 2007.

Şener, Mehmet:

“Çârperdi”, **DİA**, 1993.

Şenferâ, Sâbit b. Mâlik eş-Şenferâ
el-Ezdî (ö. 525-550 arası):

Dîvânü's-Şenferâ, (nşr. Emîl Bedî' Ya'kûb),
2. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1996.

Şinkîti, Muhammed el-Emîn b.
Muhammed el-Muhtâr b.
Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî
eş- Şinkîti (ö. 1331/1913):

**ed-Dürerü'l-levâmi' alâ Hem'i'l-hevâmi'
şerhi Cem'i'l-cevâmi'**, (nşr. Muhammed
Bâsil Uyûnüssûd), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-
Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Şürrâb, Muhammed b.
Muhammed Hasan Şürrâb (ö.
1435/2013):

**Şerhu's-şevâhidi's-şi'riyye fî ümmâti'l-
kütübi'n-nahviyye**, 1. baskı, Beyrut:
Müessesetü'r-Risâle, 2007.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım
Müsnidüddünyâ Süleymân b.
Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö.
360/971):

el-Mu'cemü'l-kebîr, (nşr. Hamdî
Abdûlmecîd es-Selefi), 2. baskı, Kahire:
Mektebetü İbn Teymiyye, 1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b.
Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî
el-Bağdâdî (ö. 310/923):

**Tefsîrû't-Taberî Câmi'u'l-beyân an te'vîli
âyi'l-Kur'ân**, (nşr. Abdullâh b. Abdilmuhsin
et-Türkî), 1. baskı, Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b.
Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî
el-Bağdâdî (ö. 310/923):

**Tefsîrû't-Taberî Câmi'u'l-beyân an te'vîli
âyi'l-Kur'ân**, (nşr. Mahmûd Muhammed
Şâkir, Ahmed Muhammed Şâkir), 1. baskı,
Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1955.

Tala, Murat:

“Kâfiyeci’nin ‘Nuzhetu’l-ashâb’ ve ‘Remzu’l-esrâr’ Adlı Eserlerinin Tetkiki”, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, XVI, Sayı: 2, 2016.

Taşkendizâde(?):

Risâle fi’l-İşkâli’l-Vâki’ fi Mevsufi İsmi’t-Tafdil, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa Blm., nr. 000621-014, vr. 31/b-32/a.

Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561):

Risâle fi Halli İşkâli Mevsufi İsmi’t-Tafdil, Süleymaniye Ktp. Carullah Blm., nr. 002098, vr. 120/b-121.

Teftâzânî, Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390):

Muhtasaru’l-me’ânî, (nşr. Halîl İbrâhîm Halîl), 1. baskı, Beyrut: Dâru Kütübî’l-İlmiyye, 2016.

Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343):

Fütûhu’l-ğayb fi’l-keşfi an kınâ’i’r-rayb, (nşr. Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî), 1. baskı, Dubai: Câ’izetü Dubbâ ed-Devliyye li’l-Kur’ânî’l-Kerîm, 2013.

Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî (ö. 279/892):

Sünenü’t-Tirmizî, (nşr. İzzüddîn Dullî, İmâd et-Tayyâr), 1. baskı, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Naşirûn, 2011.

Turan, Şerafettin; Özen, Şükrü
vd.:

“Kemalpaşazâde”, **DİA**, 2002.

Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbüddîn
Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh
el-Ukberî el-Ezecî el-Bağdâdî (ö.
616/1219):

**İmlâ'ü mâ menne bihi'r-Rahmân min
vücûhi'l-i'râb ve'l-kırâ'ât fî cemî'i'l-
Kur'ân**, (nşr. Receb Ahmed Allâm), 1. baskı,
Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1970.

Ühayha, Ebû Amr Ühayha b. el-
Celâl b. el-Hureys el-Evsî (ö.
.../497):

Dîvânü Ühayha b. el-Celâl, (nşr. Hasen
Muhammed Bâcûde), 1. baskı, Riyad: Nâdi'l-
Tâ'ifi'l-Edebî, 1979.

Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî b.
Ahmed b. Muhammed en-
Nîsâbûrî el-Vâhidî (ö. 468/1076):

el-Vesît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd, (nşr.
Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed
Mu'avvad vd.), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-
Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Ya'kûb, Emîl Bedî':

**el-Mu'cemü'l-mufassal fî'l-lügaviyyîne'l-
Arab**, (nşr. Emîl Bedî' Ya'kûb), 1. baskı,
Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Yâsîn b. Zeyniddîn el-Uleymî el-
Hımsî (ö. 1061/1651):

Hâşiyetü Yâsîn ala Elfiyyeti İbn Mâlik, 1.
baskı, Fas: el-Matba'atü'l-Mevleviyye, 1910.

Yavuz, Yusuf Şevki:

“Taşköprizâde Ahmed Efendi”, **DİA**, 2011.

Yılmaz, Saim:

“Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî”, **DİA**, 2013.

Zebîdî, Osmân b. el-Mekkî et-Tûnusî et-Tûzerî (ö. 1348/1930):

“Me‘âlimu’l-ihtidâ alâ şerhi Katri’n-nedâ”, **Hâşiyetü’l-Âlûsî alâ şerhi Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ**, (nşr. Nesim Bel‘îd el-Cezâirî), 1. baskı, Lübnan: Dâru Nuri’s-Sabâh, 2016.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923):

Me‘ânî’l-Kur’ân ve i‘râbüh, (nşr. Abdülcelîl Abdüh Şelebî), 1. baskı, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1988.

Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144):

el-Keşşâf an hakâ’iki ğavâmizi’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvîl fî vücûhi’t-te’vîl, (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed Mu‘avvad), 1. baskı, Riyad: Mektebetü’l-Abîkun, 1998.

Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144):

el-Mufasssal fî ilmi’n-nahv, (nşr. Fahr Sâlih Gaddâra), 1. baskı, Amman: Dâru Ammâr, 2004.

Zeynizâde, Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?]):

“Hallü esrâri’l-ahyâr alâ i‘râbi İzhâri’l-esrâr”, **Şürûhu’l-İzhâr**, (nşr. Hasan Hüseyin İzmirli), 1. baskı, İstanbul: Medrese Kitabevi, 1995.

Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. m. 609
[?]):

Dîvânü Züheyr b. Ebî Sülmâ, (nşr. Alî
Hasen Fâ'ûr), 1. baskı, Beyrut: Dâru'l-
Kütübî'l-İlmiyye, 1988.

